

1970-чи илдән чыхыр.

ИБТИДАИ МӘКТӘБ ВӘ МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘЧМУӘ

№ 6 (52)

НОЈАБР—ДЕКАБР

„АЗӘРБАЈЧАН МӘКТӘБИ“

ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БАКЫ—1978

МҮНДЭРИЧАТ

Фәйләрин тәдрис

- Ә. Мәммәдов—Ешитмә—тәләффузетмә вәрдишләринин иитг фәалиятинин башга сәһәләри илә алагәси
С. Әлијева—Язылышы чәтин сөзләр үзәриндә иш процесиндә мугајисә
Т. Абдулкәримов—Тәбиәти әјранәк вә мугафизә едәк
З. Сејидәлијева—Ибтидан синифләрдә ријази ви́кториналарын нечирилмәси методинасы
Ш. Тағыјев—Шакирдләре фикирләринин доғрулуғуну сүбүт етмәк бәчарығынын ашыланмасы
Т. Бабајева, Г. Сәмадов—I синифдә мусигинин тәдрисинә даир
З. Әлијева—Јени биләкләрин әсрилмәси процесиндә кечмиш биләкләрин тәкряры тәчрүбәсиндән
М. Исмиханов—Кичик јашлы мәктәбиләрин идрәк имканларына даир

Тәрбијә мәсәләләри

- Б. Әлмәдов—Естетик тәрбијә илә әхлаг тәрбијәсинин алагәсинә даир
А. Исмајылов—Аиләдә ушағларын әхлаг тәрбијәси

Мәктәбәгәдәр тәрбијә

- Мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә бөлмәси .
Ушағ бағчасынын иллик планынын тәртиб едилмәсинә даир төвсијәләр
РХМШ-нын нәздиндә ичтиман мәктәбәгәдәр методкабинетини тәшкилиинә даир төвсијәләр
Рајон мәктәбәгәдәр методкабинетинин тәртибатына даир төвсијәләр

Педагогин мәктәб мұәллимләринә көмәк

- А. Николаичева—Шакирдләрин педагоги тәчрүбәсинә рәһбәрлик
Р. Мәһдијева—Бир дәрслик һағгында

Бизин иш јолдашларымыз

- Ғабағчыл тәчрүбәни јараданлар

Мәсләһәт

- Ә. Аббасов, Ш. Шыхалијева—Рус мәктәбләринин ибтидан синифләринин Азәрбајҗан дилиндән програм материалларынын планлашдырылмасы

Тәһтид вә библиографија

- Ф. Әбдүррәһимов—Сөз һағгында китаб .
Јени методик вәсантләр

- 1978-чи илдә мәчмуәдә дәрч едилмин материалларын кәстәричиси .

* * *

- Үз ғабығынын биринчи сәһифәсиндә «Ушағларын јени ил шәһлијәс» дүңчү сәһифәсиндә Јолка маһысы.

* * *

Редаксија һеј'әти:

- Ј. Кәримов (редактор), М. Һәмзәјев, Ә. Ғәдимбәјова, М. Сәфәров, Ә. Шәрипов, З. Османов, М. Чаббарова.

Техники редактор вә корректор Валәһ Садыгов.

- Чапа имзаланмыш 5/II-1979-чу ил. Кағыз форматы $70 \times 108^{1/4}$ —2,5 вәрәги, 5,0 чап вәрәги, 7,0 шәрти чап вәрәги, 0,5 мұәллиф вәрәги.
ФГ 14066. Сифарини 6819. Тираж 1000.

- Редансијанын үнваны: 370000, Бақы, Низами күчәси, 58, телефон: 83-55-55.
Бақы шәһәри, «Коммунист» нәшријатынын мәтбәәси.

ПИОНЕР БАШ ДЭСТЭ РЭНБЭРИ

Пионер баш дэстэ рэнбэри мэк-тэбдэ мүэллимин эн јакын көмөкчидир. Баш дэстэ рэнбэри мө'чүзә-дә араһат бир нәслә—пионерләрә-дә әбән вурғун олан шәхәдир.

Пионер баш дэстэ рэнбэри һәр-гиз хејли хырда вә бөјүк ишләрдә-дә ишләшһәр. Лакин о, илк нөвбәдә-дә мүэллимләрдә бирликдә пионерләри-дә бөјүк әмәк вә чәсарәт јолу илә-дә апармаға чалышыр. Баш дэстэ рэн-бэри буна о заман һаил ола биләр-дә, өз дружинасынын ишини даһи-дә ишини вәсијјәтләринә ујғун гур--да һәгиги коммунистлар јетиш-дирмәк, онлары халгла бирликдә-дә, коммунизм угрунда мүбә-дәдә јетишдирмәк.

Пионер ишиндә эн горхулу чәһәт-дә баш дэстэ рэнбэринин өзүнү-дә-дә лү-дәсуз ишләрдә һәддән артыг јүк-дә әсидир. Дружинанын һәр бир-дә синиф рэнбэринин, мүэллимин-дә ишүнүлмүш, ағыллы мәсләһәтләр-дә илә ишығландырылмалыдыр.-дә Лакин о вахт пионер һә'атынын-дә һәр күнү, ушағы јенијетмәјә чев-дә чох мүһүм беш ил коммунизм-дә әмијјәтинин фәал, еһтираслы, әги-дәли адамыны формалашдырар.

Пионер тәшкилаты фәалијјәтинин-дә әмијјәтләри, онун гурулушу уша-дәрин јарадычы енерјисинин аш-дә әдилмәси, онларын тәшәббүс-дәлигинын инкишафы, фәал ич-дә әмијјәтчиләрин формалашмасы-дә әтүн әнкин имканлардан мүвәффә-дә әтлә истифада едир. Онларын-дә дружиналарынын һә'аты —дүшү-дә әмүш ишләр системн, садә иш-дә әрдән ичтиман әһәмијјәтлн, мүһүм-дә ишләрдә кедән системдир. Бу сис-дә әм ушагларда табә олмаг вә рән-дә әрлик етмәк, өзүнә, јолдашлары-дә ишә јени мүнәсибәг бәсләмәк-дә әблијјәти јарадан системдир.

Пионер тәшкилаты илк мәктәб-дә әси фәаллығы адланыр. Бурада

ушаглар илк дәфә өлкәминин һә-дә'атында баш верән ән мүһүм ич-дә тиман-сијаси һадисәләрдә, бејнал-дә халг әләмин һадисәләри илә таныш-дә олурлар. һәгиги пионер дружинасы-дә мүтләг өлкәни һәјәчана кәтирән һә-дә дисәләрә өз мүнәсибәтинин билди-дә рир, онларда иштирак етмәјин јол-дә лары вә гәјдаларыны тапыр.

Баш дэстэ рэнбэри мүәјјән мә'-дә нада шаири, јазычыны хатырладыр, чүнки онлар кими баш дэстэ рән-дә бэри дә чаялы инсан гәлбини фор-дә малашдырыр, онун үчүн дә һәјәт-дә гидаландырычы мүһит ролуну ојна-дә јыр, онда нәји исә сән көрүрсән, севирсән, нәјә исә нифрәт едирсән. Бу, сән дәрәчә вәчибдир, чүнки сән-дә нин һәјәти гавраман вәситәсилә пи-дә онерләрин дә ону гаврајачаглар.

Әсил пионер баш дэстэ рәнбэри-дә олмаг үчүн даим өјрәнмәк, ахта-дә рышлар апармаг ләзимдыр. Бун-дә суз күнүн тәләб етдијн 80-чи ил-дә ләрә ләјиг пионер баш дэстэ рән-дә бэри олмаг мүмкүн дејил. Нә үчүн-дә мәнһз 80-чи илләр? Мәкәр, мәсәлән, 30-чу илләрин пионер баш дэстэ-дә рәнбәрләри илә 80-чи илләрин баш-дә дэстэ рәнбәрләри арасында фәрг-дә вармы? Кәлин бирликдә заманын-дә ити сүр'әтлн јүрүшүнә нәзәр салаг.

Бу күн радиону динләјәркән, те-дә левизорә бахаркән, гәзет вә ја жур-дә налын јени нөмрәсини охујәркән, достларла сәһбәт еләркән сән пла-дә нетимизин сијаси һәјәтынын нечә-дә кәркин дејүндүјүнү, мүәсир елмин-дә космосда, планетин тәкиндә вә ин-дә сан организмнин һүчәјрәләриндәки-дә фантастик кәшфләри илә мүәсир-дә мәншәтимизә чохеулугла нечә да-дә хил олдуғуну дујмаја билмирсән.

Мүәсир техника мәсәфәни инә-дә нылмаз дәрәчәдә јакынлашдыр-дә мышдыр. Биз телевизорун гаршы-дә сында отураркән планетимизин бу-дә күнкү һәјәтыны көрүрүк, бир кечә-дә ондан о гәдәр өјрәнирик ки,

эваллар бүтөв ил эрзиндэ о чүр өйрөнмөк мүмкүн олмазды.

Бәли, пионер баш дәстә рәһбәри буналары һисс едир, лакин ушаглар даһа һәрисликлә онлары өйрөнмәјә, һәмши мә'луматлардан баш чыхармаға чалышырлар. Јаддан чыхармағ олмаз ки, пионер баш дәстә рәһбәри пионерлар үчүн јеканә мә'лумат мәнбәји дејил. Она көрә дә баш дәстә рәһбәрләриндән мүасир аламдә һадисәләр арасындакы алағаләрин ушаглар тәрәфиндән дәрк олунмасына, онларын дүнјабахышынын формалашмасына көмәк көстөрмәк тәләб олунур. Бир сөзлә, пионер баш дәстә рәһбәри һадисәләрден баш чыхармағла кифајәтләнимәмәли, дөврүнүн сәвијјәси илә бир јүксәкликдә дурмалыдыр. Башга сөзлә, баш дәстә рәһбәринин өз мүһакимәси олмалы, о, јүксәк вәтәндашлыға вә сијаси һөссаслыға јијәләнемәлидир. Шүүрлу сурәтдә вә мәс'улијјәт һисси илә кәпч ленинчиләрин тәрбијәчиси олмағ гәрарына кәлмиш шәхс үчүн бизим ән јакшы мүасирләримизин хүсусијјәтләринә јијәләнемәк зәруридир.

Јаддан чыхармағ олмаз ки, јалныз ушагларын е'тибарыны, һөрмәт вә еһтирамыны газанмыш адамлар онларда дүнјабахышыны формалашдыра биләрләр. Әкәр баш дәстә рәһбәри илә сөһбәтләр, мәшғәләләр ушаглар үчүн марағлы дејилдирсә, әкәр дәстә рәһбәринин шәхсијјәтинә пионерларин рәғбәти јохдурса, онун ән чидди сә'ји вә кәркни әмәји һеч бир нәтичә вермәз.

Һәр бир јашлы адамы мүасир һесаб етмәк олмаз, лакин буну һәр бир ушағ һағгында демәк мүмкүндүр. Чүнки дөврүмүзүн ушаглары мә'луматлы, никишаф етмиш, асылы олмајан ушаглардыр. Буну баша дүшмәдән, нәзәрә алмадан вә пионерларла лазыми тонда данышмағы бачармадан јакшы баш дәстә рәһбәри олмағ мүмкүн дејил.

Баш дәстә рәһбәри мәктәб системиндә, онун гәрарларында, тә'лим методларында баш верән дәјишикләри

дәриндән өйрәнмәлидир. Баш дәстә рәһбәри билмәлидир ки, мүәллимләр I синифдән е'тибарән ушаглара мүстәгил вә чәсарәтлән фикирләшмәји өйрәдир, онлары тәррис материалыны вә һәјат һадисәләрини јарадычы шәкилдә тәдбир етмәјә алындырыр. Бүтүн буналар биләваситә пионер тәшкилатына фәалијјәтинә, пионер баш дәстә рәһбәринә дә аиддир. Баш дәстә рәһбәри дружинанын һәјатыны елә бир јүксәклијә галдырмалыдыр ки, пионер иши ушаглар үчүн јалныз һәјата һазырлығ дејил, һәм дә һәјатын өзү олсун.

Пионер баш дәстә рәһбәрлик ишә тәсадүфән, педагожи стаж тадамағ үчүн кәләнләри хошларлар. Баш дәстә рәһбәриндә пионер ишина дәрин һәвәс, марағ олмалыдыр. Бу, азыр, үстәлик баш дәстә рәһбәриндә ихтисаса јијәләнемәк, әддикчә онун сирләрини өйрәнмәк, усталашмағ үчүн мүасир тәләблар чаваб верән билик, чевиклик, үстәми һазырлығ олмалыдыр. Ким дурмадан ахтарырса, јорулмадан чалышыр, сынағдан кечирирса, чыгарәтлә һәрәкәт едирсә онун һәсәби усталығ олур.

Баш дәстә рәһбәри јаддан чыхармағлыдыр ки, пионерларла ишә јәркән о тәк дејил. О, һәмши комсомол тәшкилаты катибинин, мүәллимин, синиф рәһбәринин, тәррүбәли мәктәб рәһбәрләринин мәјини, ағыллы вә мүдрик мәшһәтләрини, сонсуз гајғысыны һисс етмәлидир. Јалныз әлбир фәалијјәт көстәрән, мөһрибан дәстә алағаләри һөкм сүрән коллектив баш дәстә рәһбәри чәкинмәдән, чылыммадан мүәллимләрә көмәк үчүн мүрачизәт едә, онлардан өйрәнә биләр.

Баш дәстә рәһбәри унутмағлыдыр ки, дәстә рәһбәрләри — комсомолчулар онун ән јакын достларыдыр. Бүтөвлүкдә комсомол тәшкилаты һәмшишә онунладыр. Чүнки партија өлкәмиздә пионер һәрәкәти рәһбәрлик етмәји комсомол тапшырмышдыр.

Ешитмә—тәләффүзетмә вәрдишләринин нитг фәалијјәтинин башга сәһәләри илә алагәси

Ә. МӘММӘДОВ

Азәрбајчан ЕТПЕН-нин диссертанты

Ушагда дүзкүн нитг тәрбијә етмәк онун шәхсијјәтинин там аһанкәр инкишафы мүмкүн дејил. Бу кифәнин јеринә јетирилмәси үчүн кифәндән етибарән ушагларда ешитмә-тәләффүзетмә етмәк әһәмијјәтин ән мүһүм үстүнлүкләринин бири олан ешитмә-тәләффүзетмә вәрдишләринин гәјғәсинә гәлгәл ләзимдир. Чүнки сигнал әһәмијјәтинә малик олан нитг сәсләри әһәмијјәтлин материјасыдыр. Мәһз бу материја сөзләрин мәналарыны вә әрфоложи формаларыны мүнәввир етдирир, нитгин синтактик гурулушуна вә үслубуна тәсир кәстәдир.

Ушаг ики јашындан данышмаға башлајыр. Ондан мәктәбә кәләнәдә ешиндән сәси она мүнәввир етмәк ишләтмәк гәбилијјәти гәлгәл олунур. Бу сәһәдә системли иш савад тәлими дөврүндә етдириләр. Ләкин шакирдләрин ешитмә-тәләффүзетмә вәрдишләринин инкишаф етдирилмәси үзрә әһәмијјәтлин савад тәлими дөврүндә мәһдудлашдырмаг дүзкүн ләзимдир. Савад тәлими дөврүндә әһәмијјәтлә ибтидан мәрһәләдә бу сәһәдә ишин әсасы гәјүлур ешитмә-тәләффүзетмә вәрдишләринин автоматлашмасы үзрә иш етдириләр, сәсләрин артикулјасијасына мүнәввир етмәк ишләтмәк, әрүри нәзәри әһәмијјәтлин верилмәси, ешитмә-тәләффүз вәрдишләринин гәјүлур етдирилмәси, мөһкәмләндирилмәси вә тәхмилләшдирилмәси ишә 'ухары етдириләр, јеринә јетириләр. Беләдилә, тәләффүзүн тәхмилләшдирилмәси үзрә иш бүтүн тәлим мүд-

дәтиндә давам етдириләр. Ибтидан мәрһәлә јалныз ешитмә-тәләффүзетмә вәрдишләринин ашыламагла мәһдудлашмыр, онунла јанашы, данышмаг вә охумаг вәрдишләринин дә әсасыны гәјүр.

Нитг фәалијјәти үчүн ешитмә-тәләффүзетмә вәрдишләри вә онун башлачы мүнәввирләринин мәнимсәнилмәсинин әһәмијјәти бәјүкдүр. Нитгин фонетик дүзкүнлүјүнүн позулмасы (аш-ас, дәрә-дәјә, кәдидәдди вә с.) данышан тәрәфиндән онун интонасија чәһәтдән јанлыш тәртиби алашылмазлыгла нәтичәләнәр. Белә һалларда данышанла динләјән арасында рабитә элементләриндә өзләри тәрәфиндән сәс базасы илә алагәләндирилмир, онлар үчүн һеч бир сигнал әһәмијјәти дашымыр. Кифәјәт гәдәр тәләффүз вәрдишинә јијәләнмәмиш шакирдин охунмуш мәтнин нағыл едилмәси үзрә нитгинин баша дүшүлмәси буна мисал ола биләр.

Ушағын дүзкүн нитг вәрдишләринә јијәләнмәси просесиндә бир сыра чәтинликләр мејдана чыхыр. Бу чәтинликләр илк нөвбәдә нитг просесинин мурәккәблији илә алагәдәрдыр. Мә'лумдур ки, ушаг јашлыларын сәс вә сөзләри һеч тәләффүз етдикләринин тәғлидәтмә јолу илә нитгә јијәләнәр. Јеничә дил ачан ушаг бир чох сәсләрин дүзкүн тәләффүзүнү башга сәсләрин (аралыг сәсләрин) көмәји илә мәнимсәјир. Ушағын нитг сәсләринин һеч тәләффүз етмәсинә фикир верилмәјән әнләләрдә физиоложи пәлтәклик адланан бу дөвр ағыр кечир вә

ушағын нитги гејри-нормал олур. Белә бир һалын кечиб кедәчәјинә үмид бәсләјән аиләләрдә ушағын нитгиндә пәлтәклик дәрин көк салыр. Дилиминдә нитг сәсләрини дүзкүн тәләффүз едә билмәмәк, ону таһриф етмәк вә ја башгасы илә әвәз етмәк һаллары чоҳдур. Мүшәһидәләр көстәрир ки, белә һаллара ләззәминчә диггәт јетирмәјән мүәллимләрин синифдә чидди лексик-грамматик нөгсанлар, гаршысы чоҳ чәтинликлә алынған орфографик сәһвләр баш верир. Тәчрүбә көстәрир ки, аиләдән пәлтәклик элементләри илә мәктәбә кәлән бир чоҳ ушагларда пәлтәклик күчләнир. Белә ушаглар мүәллимин суалына там, әтрафлы чаваб верә, соруша, изаһ едә, дәныша билмирләр.

Р. Ј. Левина бу сәһәдә апардығы тәдиггата әсасән белә бир нәтичәјә кәлмишир ки, пәлтәклик даһа чоҳ нитгин коммуникатив функцијасынын позулмасындан ирәли кәлир. О көстәрир ки, адәтән, пәлтәклик үнсијјәт шәраитиндә гүввәтләнир егосентризм шәраитиндә (ушаг башгаларына мүрачиәтлә дејил, өз-өзүнә дәнышанда) әнфләјир (бах: Р. Ј. Левина. О генезисе заикания у детей в связи с развитием коммуникативной функции речи. Симпозиум по вопросам заикания у детей. М., Изд. АПН РСФСР. 1963, сәһ. 3).

Ушаг чаңлы әшјалара, үмумијјәтлә көрмә гаврајышына истинад етмәдиклә пәлтәклик өзүнү даһа габарыг көстәрир. Әксинә, нитг конкрет, әјани шәраитлә, билаваситә практик фәалијјәтлә (хүсуслә әмәк просеси илә) әләгәләндирилдиклә пәлтәклик әһәмијјәтли дәрәчәдә азалыр. Бу просесдә ушағын мүәллимин дедикләрини, тәкрарламасы, әмәлијјатын һәр бир аныны изаһ едә-едә ишләмәси фәјдалыдыр.

С. С. Лјасидевски көстәрир ки, пәлтәклик заманы баш-бејин габығында һеч бир позғунлуг баш вермир, ләкин нејродинамик позғунлуг ода биләр. Белә ки, нитг — һәрәки анализаторларда дифференциал ләнкимә бир гәдәр әнфләјә биләр (бах: С. С. Ляцидеский.

Невропатология. М. Просвешение. 1965, сәһ. 205).

Белә бир суал гаршыја чыха биләр. «Пәлтәклик јалныз ушагларда ешитмә анализаторунун функцијасы илә бағлыдырмы?» Бу суала М. А. Пискунов белә чаваб верир ки, пәлтәклик ушағын ешитмә анализаторунун функцијасынын тәхмилләшмәсиндән даһа чоҳ мүвафиг артикулјасија тәмајүлүнүн јаранмасы чәтинлијиндән, башга сөzlә, нитг артикулјасијасы органларынын күрәккәб әләгәләндирилмәсинин јаранмасы чәтинлијиндән асылыдыр (бах: М. А. Пискунов. Анатомо-физиологические основы и терапия косноязычия. М. Изд. «Медицина». 1962, сәһ. 4).

Ушагларда пәлтәклик һалларына вахтында мүәјјәнләшдирмәк, пәдә мүрачиәт етмәк вә мүалләһә баша чатдырмаг ләззәмдыр. Јалын чыхармаг олмаз ки, пәлтәклик нитгиндә арадан галдырылмадығы ушагларын әтрафдакылара үскүјәти мәһдудлашыр. Бу исә ушаглар нитгинин гејри-смосионал тәһлимдә кериләмәси илә нәтичәләнир. Пәлтәклик гирәәт просеси даһа чоҳ габарыг шәкиллә бұруза верир. Бу, гирәәт техникасына јијәләнмә просесинин чәтинлијиндән вә оху заманы јаранмасы шәраитдән ирәли кәлир. Белә кәлән бир нечә материјасыны (бир нечә сәси) мә'на верән ваһид әһәккә (сөз кими) бирләшдириб тәләффүз етмәк нитги нормал инкишаф етмәк ушаглар үчүн дә чәтиндир. Пәлтәк ушаг охујаркән үстәлик синиф гаршысында охудугуну, һазырыла диггәтлә гулаг асдығыны, нитг күсүрлу олдуғуну һисс етмәк чәтинлији даһа да артырыр.

Савад тәһлими дөврүндә шәкилләр, адәтән, һәрфләри сәсләрә тәҷмә етмәклә һечаларла охујарма (Ал-тај, о-дун ја-рыр). Белә оху орфографик оху адландырмаг күрәкдур. Нә гәдәр ки, мүасир әдәбият һечаларла гирәәти тәләб шүбһәсиз белә бир орфографик әдавам едәчәкдир. Һалбуки бу оху просесиндә чоҳ вахт шәкиллә сөзүн, чүмләнни мә'насыны

ишмирләр. Белә оху процеси гира-
т-техникасынын инкишафыны лән-
тәклә јанашы, сәс-һәрф мүнәси-
һәтләри һаггында јанлыш тәсәввүр-
һәсән јаранмасына да сәбәб олур.
Белә көрә дә имкан дахилиндә һеча-
ларла охунун дөврүнү азалтмаг, бү-
гү сөzlәрлә гираәтә мүмкүн гәдәр
башламаг, үмумијјәтлә һечалар-
ла гираәтдән имтина етмәк мәсәлә-
сәз һәллини кәзләјир.

Савад тә'лими дөврүндә сөzlә-
рә һечаларла охунмасы шакирд-
һәсән нитгиндә белә вәрдиши мөһ-
һәмләндирир. Онлар јухары синиф-
ләрдә дә өјрәнилмиш материалын
мәмунуну сәлис, рәван дејил, ғы-
һәт-ғырыг, фасиләләрлә (һечалар-
ла) нағыл едирләр. Ешитмә-тәләф-
фүзетмә вәрдишләринә јијәләнмә
гираәт тә'лиминин дә мүһүм шәр-
һәдир. Шифаһи нитгә верилән тә-
ләфләр ејнилә учадан гираәтә дә
һәдир. Гираәт процесиндә фо-
не-
етик гајдаларын кәзләнилмәси еј-
һәтлә данышыг процесиндәки нәти-
һәләрә кәтириб чыхарыр, дигләјән-
ләр охунанын мәмунуну ајдын ба-
һәт дүшмүрләр. Әкәр учадан гираәт
процесиндә ешитмә-тәләффүзетмә
вәрдишләринин инкишаф сәвијјәси
һәсәсында алағә мүтләг мөһмуддур-
са, сәссиз оху процесиндә бу алағә
һәтлә мүрәккәбдир. Сәссиз оху да-
һәтлә нитгә бағлы олуб, әсәсында
шифаһи нитгә дурур. Бу заман ши-
фаһи нитгин механизми дәјишир вә
әһәмијјәтли дәрәжәдә садәләшир:
«шун бүтөв мә'на верән тәркиби је-
һәт ғыса сигналларла әвәз едилир»
(Н. И. Жинкин. Механизмы речи.
М., 1959, сәһ. 62). Тәчрүбә кәстә-
ләр ки, бә'зи шакирдләр китабы
сәссиз, сүр'әтлә охуја билдикләри
һәтлә, шифаһи нитгәдә мүвәффәғиј-
јәтсизлијә уграјырлар. Белә ша-
кирдләрдә сәссиз оху ешитмә-
тәләффүзетмә вәрдишинин инки-
шафы илә бағлы олмадан, ајрылыг-
ла инкишаф едир. Бу һәтлә дилин
коммуникатив ролуну мөһмудлаш-
дыр, чүнки бу заман нитгә фәалиј-
јәтинин әсәс нөвләри олан харичи
лә дахили нитгә арасында алағә по-
һәтлур. Бурадан мә'лум олур ки,
шакирдләрдә ешитмә-тәләффүзетмә
вәрдишләринин инкишафы нитгә фә-

алијјәтинин мүхтәлиф сәһәләринин
(данышмаг вә баша дүшмәк: уча-
дан вә сәссиз охумаг вә с.) мүвәф-
фәғијјәтлә формалашмасынын зә-
рури шәрһидир.

Гираәт процесиндә орфоепик нор-
маларын өјрәдилмәси мәсәләсинә
кәлдикдә, мәктәб тәчрүбәсиндә бә'-
зән чәтнеликләрлә гаршылашырыг.
Орфоепик нормаларын гираәт про-
цесиндә өјрәдилмәсинә, үмумијјәтлә
һәтидан синифләрдә орфоепик нор-
маларын өјрәдилмәси зәрурәтинә
шүбһә илә јанашан бә'зи мүәллим-
ләр кәстәкирдләр ки, бәдини парча-
ларын охунмасы, ифадә вә инша-
ларын јазылмасында орфоепијанын
һәч бир ролу јохдур.

Һәмин мүәллимләр бәдини мате-
риалын ифадәли охунмасы үчүн
сөzlәрин дүзкүн тәләффүз олунма-
сынын, пурғудан дүзкүн истифадә
едилмәсинин әһәмијјәтинин унутур-
лар. Онлар унутурлар ки, орфо-
епик нормаларә әмәл етмәк ша-
кирдләри бир чох сөzlәрин јазы-
лышы илә тәләффүзү арасындакы
фәргә јаддә сахламаға сәфәрбәр
етмәклә онларда үмуми орфогра-
фик көзүнтилик тәрбијә едир. Нә-
тичәдә белә шакирдләрин ифадә вә
инша кими мүстәғил јазыларында
орфографик сәһвләр аз олур. Она
көрә дә бәдини парчаларын әдәби
тәләффүз нормаларына мүвафиг
охунмасына нәзарәт етмәклә јана-
шы, һәр бир орфоепик нормаја мү-
вафиг бәдини парча сечәрәк хусуси
мәшғәләләр кечирмәк ләзымдыр.
Нитгин сәс чәһәти үзәриндә иш за-
маны мүәллим ики мәсәләни нәзәр-
дән гачырмамалыдыр: 1) тәләффүз
нормалары нә гәдәр еркән ашыла-
маға башланса, вәрдишләр о гәдәр
мөһкәм олачат; 2) һәтидан синиф
шакирдләринә садә орфоепик би-
ликләр верилмәлидир ки, сонракы
синифләрдә сөzlәрин дүзкүн тәләф-
фүзү үзрә вәрдишләри формалаш-
дырмаг мүмкүн олсун.

Дәрсдә ишин апарылмасынын
башлыча шәрһи шакирдләрин нит-
гинин тәһлили, чох ишләнән сөз-
ләрдә онларын бурахдыглары нөг-
санларын һесаба алынмасы, һәмин
сөzlәри һечә охудугларына, нитгә

дә нечә ишлөтдикләрина нәзарәт етмәкдән ибарәтдир.

Нитг сәсләрини дүзкүн тәләффүзү үзәриндә мүнтәзәм мұшәһидәләр апармаг, вәзијјәти гејдә алмагла мұхтәлиф пријомлардан истифадә етмәк лазымдыр.

1. Шакирдләрин мұаллимин тәләффүзүнү динләмәләри вә ону јам-сыламалары.

2. Сәсин тәләффүзү вәзијјәтинин (ағызын, додагларын вәзијјәти) мұәллим тәрәфиндән изаһы, артикулјасијанын баша салынмасы.

3. Сәсин дүзкүн тәләффүзүнү јалыш тәләффүзү илә мұгајисә етмәк.

4. Сөзүн һечалара ајрылмасы вә һечаларла тәләффүзү үзрә кәһ етмәк.

5. Сөзләрдә үзәринә вурғу дүзкүн һечаларын ајрылмасы.

Әдәби тәләффүз нормаларын мәнимсәнилмәсиндә шакирдләрин ешитмә-тәләффүзетмә вәрдишләринә јијәләнмәләри мұһүм рол ойнайр. Бу вәрдишләр нитгин бәтәр сәһәләринин тәкмилләшдирилмәсинә көмәк көстәрир.

Јазылышы чәтин сөзләр үзәриндә иш просесиндә мұгајисә

С. ӘЛИЈЕВА

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин диссертанты

Шакирдләрә орфографик билик, бачарыг вә вәрдишләр системинин мәнимсәдилмәсиндә тәтбиг едилән тәлим методлары, пријом вә васитәләри ичәрисиндә мұгајисә пријомунун әһәмијјәтини хусуси гејд етмәк лазымдыр. Бу пријом шакирдләри өјрәндикләринин јадә салмаға, тутушдурураг мұгајисә етмәјә сөвг едир, биликләрин мөһкәмлик вә шүурлулуғуна зәмини јарадыр.

К. Д. Ушински мұгајисә пријомуну «һәр чүр аңламанын вә һәр чүр тәфәккүрүн әсасы» һесаб едирди. О, өз дәрсликләриндә бу пријомдан бачарыгла истифадә етмишдир.

Республикамызда мұгајисә проблемини һәртәрәfli тәдгиг етмиш Н. Казымов мұгајисәни «чисим вә һадисәләр арасында охшар вә фәргли әләмәтләрин мұәјјәнләшдирилмәси просеси», психолог М. Нәчәфов исә «I вә II сигнал системләри арасындагы гаршылығлы мұнасибәтин конкрет тәзаһүр формасы» кими изаһ едир.

Тәлимдә мұгајисә пријомундан

стәкан—машинист
стансија—коммунист
стадион—дәстә
старт—артист
стенд—сәрбәст

истифадә едәркән мұгајисә үзәриндә икки, бәзән үч объект көтүрүләр. Лакин ибтидан синиф шакирдләри үчүн үч объект чәтинлик вә тәләшлығлыг төрәтдијиндән икки объектдән истифадә етмәк даһа әдәришилидир.

Мұгајисә пријомундан дүзкүн истифадә етмәк үчүн мұәллим чәтин арашдырмалар апармалы, әдәби методик јоллар тапмалыдыр. Мұәллим, һәр шејдән әввәл, мұгајисә пријомунун нөвләринә (тутушдырма, гаршылашдырма вә там мұгајисә) дәриндән бәләд олмалы. Јаңы кәлдикчә онлардан сәмәрәли истифадә етмәлидир.

Экспериментал тәдгигат просесиндә мұгајисә пријомундан истифадә едилмиш бәзи јоллара ишә салар:

1. Ејни орфограмлы јазылыш чәтин сөзләрин группашдырылашдырулуш вә тутушдурулуш. Белә тутушдырулуш онларын мәнимсәнилмәсини әдәрилашдырыр, јадда галмасына әдәријарадыр:

трактор—литр
трамвај—метр
троллейбус—сантиметр
тренер—театр
трибуна—оркестр

Мугајисә пријомунун тутушдур-
масын (једди, тогга, мугаллим,
мааши, мааш, мәтбәә, саат, суал,
с.с.), ејни компонентли сөзлә-
ри (автомашын, автовағзал; теле-
магнитофон) өјрәдилмәсиндә
фада едилмәси вачибдир.

Тутушдурма заманы мугаллим се-
вәсини объектләрини јалпыз охшар
сөзләрини өјрәтмәји нәзәрдә ту-
туп фәрғли әләмәтләр јада салын.

Татарлар рајонундакы 3 нөмрәли
мәктәбин синиф мугаллими С. Мөв-
ләванын ејни орфограмлы јазы-
лыш чәтин сөзләрин группашды-
рыларак тутушдурулмасына аид
дәһшәт ишин нәтичәси сәмәрәли-
дир. Онуи фикринчә, бу пријом ша-
гирәтләрә савадлы јазы ашыламаг-
нашын, онларда дүшүнмәк,

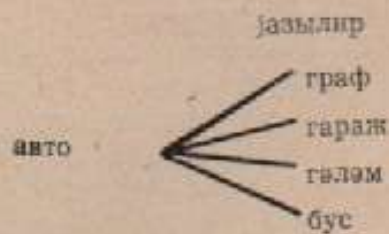
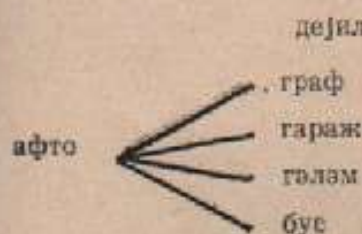
арашдырмаг, јада салмаг вәрдиш-
ләрини дә инкишаф етдирир, орфо-
графија сәһәсиндә мәлүматы, лүғәт
еһтијатыны зәнкилләшдирир, дәрә-
мәрағы артырыр.

2. Јазылыш илә дејилиши фәрғ-
ли сөзләрин дүзкүн јазылмасы вә
охунмасы гәјдаларынын мәнимсә-
дилмәси заманы мугајисә вачибдир.

Бир чох сөзләрин чинкилтили вә
ја кар самитлә битдијини дәгигләш-
дирмәк үчүн сөзүн көкү сантлә баш-
ланан шәкилчили вариантлары,
һәмчинин дејилиши ејни гәјдаја
әсасланан сөзләр группашдырылма-
лыдыр. Белә сөзләрин тәләффүзү
илә јазылышынын мугајисәси әдәби
вә дүзкүн јазы нормаларынын по-
зулмасы һалларыны азалдар, ор-
фографија илә орфоэпија арасын-
дакы фәрғин баша салынмасыны
асанлашдырар. Бу чүр һаллара аид
чәдвәлләри белә тәртиб етмәк олар:

жазылыр	дејилир	жазылыр	дејилир	жазылыр	дејилир
икит	икит	чәкич	чәкич (ш)	галстук	галстук (х)
икидин	икидин	чәкичин	чәкичин	галстукум	галстукум
икидә	икидә	чәкичә	чәкичә	галстукун	галстукун
икиди	икиди	чәкичи	чәкичи	галстуку	галстуку

жазылыр	дејилир	жазылыр	дејилир	жазылыр	дејилир
ајила	ајила	совет	савет	човгун	чо'гун
шајир	шајир	оркестр	аркестр	довга	до'га
тејатр	тејатр				
сајит	сајит	програ	прагра		
дијалог	дијалог	проспект	прәспект	довшан	до'шан
сејанс	сејанс	комсомол	камсамол	јовшан	јо'шан
пијанер	пијанер	теплоход	теплахот	нөвбә	нө'ба
радијо	радијо	космонавт	касманавт	ләһә	лә'һә
		хонкеј	хаккеј	Көвсәр	Кө'сәр
		совхоз	саахоз	Рөвшән	Рө'шән

Кировабәд шәһәриндәки 29 нөм-
рәли мәктәбин габагчыи синиф му-
галлими Н. Багырова дүзкүн тәләф-
фүзү савадлы јазынын әсасы һесап
шәһәрәк шакирдләрин нитгинә диг-

гәтлә јанәшһыр, онларын әдәби тә-
ләффүзә ујғун данышыға әдәт етмә-
ләринә сә'ј көстәрир. О, јазылыш
тәләффүзүндән фәрғланан сөзләр
үзәриндә иши сәмәрәли тәшкил ет-

мәк мәгсәдилә бу мәсәләјә гираәт дәреләриндә дә јер верир. Белә ки, о, шакирдләрдән охунан мәтидә јазылышы илә дејилиши фәргләән сөзү (вә ја чәтин орфограмы) тапыб алтындан хәтт чәкмәји таләб едир. Гираәт заманы исә бу сөзләрин дүзкүн тәләффүзү өн плана чәкилр.

һәрф—һәриф
зәрф—зәриф
гәрб—гәриб
әср—әсир
кәср—кәсир

һис—һисс
мәтн—мәтин
һәким—һәким
һәјәт—һәјәт
сүр'әт—сүрәт

сәнәд—сәнәт
һрәдә—идарә
мәһсул—мәс'ул
әһәнк—әһәнк
һәср—һәсир

Бу гәбилдән олан сөзләрин мәнимсәнилмәсиндә мүгајисәдән истифада етмәнин әһәмијјәтини профессор Б. Әһмәдов белә шәрһ едир: «Охшар гычыгландырычылар (синир системинә — С. Ә.) тә'сир едикдә ојанма даһа сүр'әтлә кедир вә 2 мүхтәлиф јердә дејил, бир гәјдә олараг бир јердә мәркәзләшир. Она кәрә дә шакирд истәр форма, истәрсә мә'нача охшар олан, лакин ејнијәт тәшкил етмәјән ики гычыгландырычыны ејни шеј кими гәбул едир.

...Бәли, сөзләрин мүгајисәли тә'сир заманы ојанма артыг бир јердә дејил, ики јердә мәркәзләшир вә шакирд охшар гычыгландырычыларын фәргини баша дүшүр» (Б. Әһмәдов. «Азәрбајҹан дили тә'лиминин ганунлары, принципләри вә методлары», «Маариф», 1974, сәһ. 23).

Мүгајисә заманы шакирдләрә гоша сөзләрдәки охшар вә фәргли чәһәтләри тапмаг тапшырығы верилр. Бурада диггәтин ән чох фәргли чәһәтләрә јөнәдилмәси вәчибдир: мәсәлән, сәнәд вә сәнәт сөзләринин өјрәдилмәси үчүн III синифдә ашағыдакы суаллардан истифада едилмәси мәсләһәтдир:

1. Сәнәд вә сәнәт сөзләриндә һансы һеча (вә ја һәрфләр) үмумидир?
2. Бу сөзләрдә фәргланән һеча (вә ја һәрфләр) һансыдыр?
3. Көстәрдијиниз фәрг сөзләрин мә'насына һечә тә'сир едир?
4. Қим бу сөзләрә анд чүмләләр гуар?
5. Һәмин сөзләрин һәр бирини һансы сөзлә әвәз етмәк мүмкүндүр?

Беләликлә, сөзләрин дүзкүн јазы вә тәләффүзү илә јанашы, дашы.

Вахташыры истифада олунаг пријом шакирдләрин орфограма тәдалары мәнимсәмәләринә вә сөзләрдә тәләффүз вәрдишләринин шафына хејли тә'сир көстәрир.

3. Мә'нача фәргли, формача охшар јазылышы чәтин сөзләри мугәјисә пријомундан истифада етмәлә, ејни вахтда гаршылашдырма өјрәтмәјин үстүнлүкләри чохдур.

дығы лексик мә'на да ајдынлашдырылмалыдыр. Бу, ишин сәмәри тәшкили үчүн ән вәчиб шәртләрдир. Бууунла алағадар Кирилл шәһәри I нәмрәли орта мәктәбин III синифләриндә апарыллай експеримент јакшы нәтичә вермишдир.

Мәктәбин тәхминән ејни гүнаһ үч III синифиндән бири контрол класс исә експериментал синиф кәтүрүлдү. Експериментал синифләрдә формача охшар, мә'нача фәргли олан јазылышы чәтин сөзләрин өјрәдилмәси ишин гаршылашдырма јолу илә апарылды. Бу сөзләрин јазылышы вә тәләффүзү, сәс, һәрф вә һеча тәркиби, охшар фәргли чәһәтләри, мә'насы, грамматик вәзифәси ејни вахтда өјрәдилди вә вахташыры тәкрярдилди.

Контрол синифдә исә ејни тәһәс сөзләр үзәриндә иш тәк-тәк, мүхтәлиф вахтларда апарылды. Сөзләрин јазылышы вә тәләффүзү, сәс, һәрф вә һеча тәркиби, охшар вә фәргли чәһәтләри, мә'насы, грамматик вәзифәси изаһ едилди.

Һәм експериментал, һәм контрол синифләрдә мүәјјән вахтларда ејни миндәрда чалышма јеринә јетирилдикдән сонра ашағыдакы тапшырыглар үзрә јәһәтлә апарылды:

а) верилән нүмунәјә (һәким, һәјәт—һәјәт вә с.) охшар сөзләр тапыб јазмаг;

б) көстәрилән чүмләләрдә сөз сөзү јеринә гојмагла чүмләләри тәмамламаг (3 чүмлә);

в) јаздыглары гоша сөзләрдә чүтүнү ајры-ајры чүмләләрдә етләтмәк.

Бүтүн синифләрде охшар сөzlә-
р мә'налары јада салындыгдан,
сөzlәрдә ишләдилдикдән, характер
сөzlәрдә аид шифаһи иш апарылдыг-
дан сонра јазыја башланды.

Экспериментал синифләр үзрә ја-
да иштирак едән 63 нәфәр харак-
тер сөzlәрдә 28 сәһвә, контрол син-
ифләрдеки 32 шакирд исә 32 сәһвә
вермишди.

Кәрүндүјү кимн, контрол синиф-
ләр сөзүн мә'насынын дүзкүн гав-
ишләмәмәсә үзүндән нөгсанлар
олма чох олмушдур.

Тәмәли, мә'нача фәргли, формача
ошар сөzlәрн мәнимсәдилмәси-
нә мүгајисә әсасында гурулмәсә

нишин мүсбәт вә сәмәрәли нәтичә
вермәсини тә'мин едир.

4. Тәчрүбә көстәрир ки, ибтидаи
мәктәб шакирдләринин јазыларын-
да әкс олуған нөгсанларын бир һис-
сәси онларын нитгиндәки гүсурлар-
дан ирәли кәлир. Она көрә дә ша-
кирдләрлә әдәби тәләффүз вәрдиш-
ләрн илә јанашы, диалект вә ади да-
нышыгдан ирәли кәлән сәһвләр үзә-
риндә дә иш апарылмалыдыр. Белә
ки, сөzlәрн орфосепик нфада
тәрзи илә диалект вә данышыг дили
арасындакы фәргин мүгајисә јолу
илә ајдыланшырылмәсә нитгдәки
нөгсанларын арадан галдырылмәсә
просесини асаялашдырмагла бәрә-
бәр орфографик вәрдишләрн ин-
кишафына да тәкан верир:

Белә јазы вә тәләффүз дүзкүндүр!	Белә јазы вә тәләффүз сәһвир!
гәзет	гәзет (гәзетә)
бәхшиш	бахыш
гәрар	гарар (гарал)
варәг	варат (варих)
хошбәхт	хошбахт
табашир	тәбашир
һәмишә	һәмәшә (һәммәшә)
чүниш	чүнкү
гәһрәман	гәһраман
пенчәк	пәнчәк
ев	ө! (ав)
мазут	мазыт
нефт	нөјүт
сабун	сабын (савын)
һејәә	һајәә
әнчир	инчир

Загатала шәһәри 1 нөмрәли мәк-
тебин синиф мүәллими У. Нәбијә-
шә шакирдләрн нитгиндәки диг-
рәтизмләрдән ирәли кәлән нөгсан-
лар чидли јанашыр. О, белә сөз-
ләрн мүәјјәнләшдирәрәк әдәби тә-
ләффүзлә мүгајисәсини тәшкил
етир (бу—һабы, инди—һинди, кә-
лә—калам, ачар—һачар, дүјү—
дүхү, палто—палтун, кәл—кал).
Башы кедишиндә сөzlәрн әдәби

тәләффүзүнүн гүсурлу дејилишини-
дән фәрги көстәрилир, дүзкүн ва-
риант сечилир. Беләликлә, шакирд
орфографија үчүн әсас олан әдәби
тәләффүз вә орфосепик вәрдишләрә
јијәләнир.

5. Дилимиздәки бу һисим јазылы-
шы чәтн сөzlәрн дикәринин әсә-
сында мәнимсәтмәк дә јахшы нәти-
чә верир:

рәгс—рәггас	машын—машинист
рәсм—рәссам	једди—јетмин
бина—бүнөврә	алты—алтмыш
јумру—јумурта	ширин—ширинјат
сојуг—сојудучу	

4. Хачмаз рајонунун Худат гәсә-
синдәки 3 нөмрәли мәктәбин мү-
әллими Н. Кәримова шакирд јазы-

ларындакы сәһвләр үзәриндә иш за-
маны јери кәлдикчә мүгајисәдән
истифада олунамасыны зәрури һесаб

едир. Бу, хусусилә икидиллилик шәраити үчүн чох әлверишлидир.

Тутаг ки, шакирд једди вә ја адым сөзләриндә гоша самитләрдә бирини јазмајыб. Әмәлә кәлән мәна дәјишкәилијини ашкар етмәк үчүн сөзләр чүмләдә ишләдиләркән јазы тахтасында јазылыр вә гаршылашдырылыр: «Бачымын једди јашы вар», «Адил алманы једи». Чүмләләрдәки једди вә једи сөзләринин алтыннан хәтт чәкилир вә коллективни диггәти сөзләрин мәнасына јөнәлдилир. Белә мисалларла шакирдләрин бу саһәдәки аңлајышлар

ры тәкмилләшдирилир, ишин мәнајәти баша салыныр. Бу, бурахан нөгсанларын шүүрлу сурәтдә едилмәсинә, шакирдләрин аңлашдыркетмә бачарыгынын инкишафна тәкан верир, гаврама просесин сүрәтләндирир, ишин кејфијәти мүсбәт тәсир кәстәрир.

Үмумијјәтлә, мүгајисә һәм мүнәзим, һәм дә шакирдләрин фәал вә мүстәғиллији шәраитиндә аңлашдырыла биләр. Һәр ики вариантда мүнәзим апарычы рол ојнамады, шакирдләрин ишинә истигамәт верилдир.

Тәбиәти өјрәнәк вә мүнәфизә едәк

Т. АБДУЛКӘРИМОВ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин баш елми ишчиси

Бәшәријјәтин еви олан тәбиәтин мүнәфизә едилмәси проблеми мүнәсир шәраитдә дүнјанын бүтүн тәрәггипәрвәр адамларыны дүшүндүрүр. Бу саһәдә бизим өлкәдә дә мүнәм тәдбирләр һәјата кечирилир. Тәбиәтә мәһәббәт вә гајры Совет Сосиалист Республикалары Иттифагынын јени Конститусијасынын 18-чи маддәсиндә өз ифадәсини тапмышдыр. Һәммин маддәдә дејилир: «Индикки нәслин вә кәләчәк нәсилләрин кејринә олараг ССРИ-дә јерин вә ошун тәкинин, су еһтијатларынын, битки вә һейванлар әләминин мүнәфизәси, бунлардан елми чәһәтдән әсасландырылмыш гајдада, сәмәрәли истифадә олунмасы, тәби сәрвәтләрин бәрпасынын тәмин едилмәси вә инсаны әһәтә едән мүнәтин јахшылашдырылмасы үчүн лазымы тәдбирләр көрүлүр».

Тәбиәтин мүнәфизәси, јә'ни һаванын, сујун сафлығынын һорунамасы бүтөвлүкдә инсаны әһәтә едән мүнәтин јахшылашдырылмасы үчүн мүхтәлиф васитә вә јоллардан истифадә едилир. Бунуңла әләгәдар олараг ајры-ајры фәиләрин тәдриси просесиндә, һәмчинин синифдәнхәрич вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрдә шакирдләрә мүәјјән нәзәри мәлумат вә практик вәрдишләр вери-

лир, онларын биләваситә бу күтүдәс ишдә иштиракы тәмин едилди. Бу ишә I синифдән башланыр.

Әтраф мүнәтин мүнәфизәси бәлә шакирдләрә тәкчә тапмак вермәклә кифәјәтләнмәк олмәдә тәбиәтә мәһәббәт ојатмаг, ону мүнәла мүнәфизә етмәк әгидәси јетимәг үзрә иш шакирдләрин мүстәгил ишләри вә онларын тәфәккурнүн инкишафы илә сых бағланмалыдыр.

Тәбиәтин мүнәфизәси сабјект шакирдләрин тәфәккурунун инкишаф етдирилмәси үчүн мүнәм шәрһи, тапшырыгы, мүсаһибә вә мүгајисә апармасы елә ардычлыкта олмалыдыр ки, бу иш тәбиәтә мүнәрунмасы үзрә кәләчәкдә көрүлмәк ишләрин перспективләринин мүнәетмәјә имкан версин. Бу мүнә шакирдләрин гаршысында проблемә гојулмалы вә онлар проблемәни һәли үчүн чаваб тапмаг истигамәтдә ишләмәјә тәһрик олунмалылар: мәсәлән, организмләрин әрәларында вә организмләрдә ағарларын јашадыгы физики мүнәтин саһәсиндә гаршылыгы мүнәсәбәтдән бәһс едәркән мүнәһәтдә мүнәсаһибәни елә тәшкил етмәк лазымыдыр ки, тәбиәтин мүнәфизәси

турилији шакирдларин чавабларда ашкар едилсин.

Ибтидаи синифларда тәдريس еди-
ти бүтүн фәиләр үзрә тәбиәтин
мүһафизә тәдбирләри илә әләгәдар
әһнармаг мүмкүндүр. Биз аңчаг
тәбиәтшүнәслиғын тәдريس илә
әләгәдар көрүлмәси мүмкүн олан
әһналар үзәриндә дајанаңағы.

Организмләрини гидаја көрә гар-
әһнағылы мүһафизәтләри вә еколо-
әһна системләри аңлајышы тәбиәт-
шүнәслиғын мәзмунунда өзүнә ке-
әһна јер тапыр. Бу аңда, әһнағын әһна-
әһна ибтидаи синифларда гојулмалы-
әһна. Тәһнарүбә көстәрир ки, ибтидаи
синифларда шакирдләрә чанлылары
(хүсусилә инсаны) әһнатә едән мү-
әһна һаггында долғун биләик верил-
әһна, тәбиәтин мүһафизәси һаг-
гында онларын биләик вә бачары-
әһнағын елми әһнасда кенишләнир.

Битки органларынын гурулушу,
әһналарын јеринә јетирдији функција-
әһналар изаһ едиләркән шакирдләрә әһна-
әһна олмалыдыр ки, битки һәм өзү-
әһна, һәм да башга чанлыларын ја-
әһнамасы үчүн мүһна рол ојнајыр.
әһна барәдә билијә малик олан ша-
әһнарә белә нәтичәјә кәлир ки, бит-
әһналарни горумагла јанашы, чохалт-
әһна, онларын мәһсулдар нөвләрини
әһнакшаф едирмәк зәруридир.

I-III синифларда тәбиәтшүнәсли-
әһна тәдريس просесиндә тәбиәтин
мүһафизәси барәсиндә бүтүн мөв-
әһналарда фактлар вар. Бу фактлары
әһна әһнајдылашдырмаг вә әләгәлә-
әһнамәк ләзымдыр ки, шакирдләр
тәбиәти мүһафизә етмәк зәрурили-
әһна, әһна ону горумаг гајдасы һаггында
әһна әһнагил нәтичәјә кәлмәк бачары-
әһна вә вәрдишләри газансынлар. II
синифдә тәбиәтшүнәслиг дәрслә-
әһна, әһна тәбиәтдә мөвсүм һадисәләри
әһна едиләркән тәбиәтин мүһафизәси
әһна әләгәдар верилән аңлајышлар
III синифдә бир даһа кенишләнди-
әһна. Белә ки, III синифдә «Гуру-
әһна сәһни» мөвзусу кечириләркән
әһналарын әмәлә кәлмәси, онла-
әһна зәрәри һаггында материал өј-
әһнајыр. Һәммин материалын тәдри-
әһна просесиндә билијин мөһкәмлә-
әһнарилмәси үзрә мүһафизә елә тәш-
әһна едилмәлидир ки, шакирдләр
әһналарын әмәлә кәлмәси гаршы-

сынын алынмасы тәдбирләри һаг-
гында нәтичә чыхара билсинләр:

— Гуруда јарғанлар нечә әмәлә
кәлир?

— Нә үчүн суварылан торпаг-
ларда јарғанлар аз әмәлә кәлир?

— Тәһначә от биткиләри өртүјү илә
јарған әмәлә кәлмәсинин гаршысы-
нын алмаг олармы? вә с.

Шакирдләрә өјрәдилир ки, от
биткиләри чохлу көк әмәлә кәтирир,
торпағы тутур. Оңа көрә да, јар-
ған әмәлә кәлмир. Хүсусилә јамач
саһаләрдә отла јанашы, кол, ағач
биткиләринин олмасы торпағын ју-
јулмасы гаршысынын алыр. Һәтта
күчлү јағышлар вә су аһыны белә
торпағы јуја билмир. Бу барәдә ша-
кирдләрин тәсәвзүрүнү кенишлә-
дирмәк үчүн өлкәминдә јарғанларын
әмәлә кәлмәсинә гаршы көрүлән
тәдбирләри да онларын нәзәринә
чатдырмаг ләзымдыр. Гејд едилмә-
лидир ки, өлкәминдә мөвчуд олан
25 милјон һектардан чох суварылан
вә гурудулмуш торпаглардан башга
онунчу бешилликдә даһа 9 милјон
һектар торпағы истифадәјә вермәк
нәзәрдә тутулур. III синифдә «Фај-
далы газынтылар» бәһсиндә фајда-
лы газынтыларын хәссәләри, әһна-
мијјәти барәдә верилән мәлүматла
јанашы, мәдәниләрдән сәмәрәли и-
стифадә едилмәси, онун түкәнмәси
гаршысынын алынмасы тәдбирлә-
ри фајдалы газынтылардан исти-
фадә едәркән әһнарылан зәрәрли һис-
сәләрин һаваја гарышмамасы үчүн
көрүлән тәдбирләрдән әһна башлыча-
сы «Јер тәһнакдән истифадәјә» даир
ССРИ Али Советинин вердији фәр-
манла әләгәдар шакирдләрин диг-
гәтнин јерли објектләрә чәлб етмәк
зәруридир. Буна республикамызын,
демәк олар ки, чох јеринә јајылмыш
нефти, Дашкәсән дағ мәдәниләрини,
минерал — мүәличә суларыны ми-
сал көстәрмәк ләзымдыр. Даһа сон-
ра дашкөмүр, торф, нефтдән алы-
нан мәһсуллар јандырылдыгда, һәм-
чинини әһнакдашы, гум емал едил-
ликдә әһнарылан газлар, тозлар һаг-
гында мәлүмат верилмәси да мәг-
сәдәүјүндур. Шакирдләр өјрәнмә-
лидирләр ки, әһнарылан зәрәрли газ-
лар, тозлар атмосфера, торпаға, су-
ја, гидаја гарыша биләр. Бунун гар-

шысыны алмаг үчүн өлкөмизде чохлу тэдбирлөр һәјата кечирилер. Бу фикир мүүјән дәрәдә «Тәбиәтде су» бәһс мәвзүсүндәкы материал әсасында даһа да мөһкәмләтмәк мүмкүндүр: мәсәлән, «Бизим булаг-ахары» һекәјәсиндә булаг ахарынын гуру јарпаглардан, будаглардан вә башга зир-зибилдән тәмизләnmәсинин әһәмијјәти изаһ едилмәли, шакирдләрин сујун горунмасы һаггындакы тәсәвүрләр кенешләндирилмәлиндир. Көд, батаглыг, һоһур әмәлә кәлмәсиндән бәһс едәркән мүәллим шакирдләрә ајдылашдырмалыдыр ки, булаг ахары тәмизләnmәсә, су тәдричән јығылар, әтрафдакы торпаг саһәсиндә һоһур әмәлә кәтирәр. Белә һалда, һәм торпаг саһәсә сәмәрәсиз галыр, һәм дә әтраф чиркләнир. Јыгылмыш чиркабыш үзәрини мамыр вә бәзи от биткиләри басыр. Нәтичәдә батаглыг әмәлә кәлир. Батаглыг һәм һаванын, һәм дә торпагы чиркләnmәсинә сәбәб олур. Бүтүн дејиләндәр әсасында шакирдләр јәтин едирләр ки, һәтта хырда су ахарларыны тәмизләдикдә белә тәбиәти мұһафизә саһәсиндә хејли иш көрмәк олар.

Сујун сафлашдырылмасы јолларыны шакирдләрә өјрәдәркән дә тәбиәти мұһафизәнин әһәмијјәтиндән сөз ачмаг ләзимдыр.

«Битки вә һејванлар» бәһсиндә биткиләр вә һејванларын гурулушу, әһәмијјәти вә һәјат шәранти илә алагәдар материаллар әсасында биткиләрин тәбиәтә көзәллик вермәси, сәс-күјүн азалмасында, торпагы јујулмасынын гаршысынын алынмасында, әкинләрин, бостанларын күләкләрдән горунмасында онларын ролу изаһ едиләркән, шакирдлар тәбиәтин мұһафизәси барәдә бир сыра нәзәри мәсәләләр өјрәнирләр. Бу бахымдан, ән гүјмәтли вә надир биткиләрин, һејванларын горунмасы барәдә мәлүмат верилмәси мәгсәдә мұвафигдир. Мәсәлән, республикамыз үчүн характерик олан палыд, шәрг чинары, дөмирагач, фысдыг, вәләс, ардыч, елдар шамы вә башга агач вә кол биткиләринин горунмасынын, онларын чохалдылмасынын әәрури-

дәјинин шакирдләрин нәзәринә чыдырылмасы фәјдалыдыр.

Јашыллыгларын мұһафизәси алагәдар гушларын ролуну, онларын гајғысына галмагын вәчибәрини шакирдләрә изаһ етмәјин әһәмијјәти бөјүкдүр. Гушларын мұһафизәсинин әәрурилији һаггында мәлүматы синифдә проблем сәһифәсә јаратмагла шакирдләрә вериләр: мәсәлән, мүәллим дејәр ки, бир гуш күндә әлли мәнәзә јүрә. Бағдакы 100 агачын һәрәсиндә 100 мәнәзә олса, онлары мәнәзә етмәк үчүн нечә гуш ләзимдыр? Шакирдләр белә нәтичә чыхарырлар ки, фәјдалы гушларын артырылмасы јашыллыглары горумаға кәрәкәт јарадыр.

Республикамызда кәклик, һајдирич, чәјран, марал, дәнәк, дағкәчиси киби һејванларын мұһафизәси үчүн чохлу горут јаратылды. Гызылағач орнитоложи дөвләт горугу, Турјанчај дөвләт горугу, Зәңгә тәла фауна-флора дөвләт горугу, Көј көл дөвләт горугу, Пәрә дөвләт горугу, Ширван дөвләт горугу, һиркан дөвләт горугу буна мисал ола биләр. Булардан кәчә республикамызда 15 кичик дөвләт горугу, бир нечә овчулут тәһсил фаты вар. Бүтүн бу мәлүмат шакирдләрин нәзәринә чыдырылмалы вә әһәмијјәти изаһ едилмәлиндир.

«Инсан организми вә сағламлыгын горунмасы» бәһсинин тәһсил заманы тәбиәтин мұһафизәси алагәдар Конститусијанын мәмүдәалары һаггында да шакирдләрә мәлүмат верилмәлиндир.

Мүәллим инсаны аһагә едәркән һәти шәри едәркән илк нөвбәдә инсанларын инкишафы вә бу инкишад арасында тәбиәт алатәләринин ролуну да ајдылашдырмалыдыр. Мәгсәдлә ашагыдакы фактлар истифадә етмәк олар. Јер үзәринин әһалинин артмасы јени гилә инкишадлар ахтармагы тәләб етмәк. Ахтарышлар организмләри инкишад фәалијјәтини тәмин етмәк. Јер габыгынын вә атмосферасынын јишмәсинә сәбәб олур. Биосфераны чанлы күтләнин ән бөјүк кәчә трасијасы Јер вә океан сәтләриндә.

дир. Биосферин биокүтлэсинин һиссәси олан бәшәријјәт узун мәдәт ону әһәтә едән тәбиәтдән алы олмушдур. Бәјнин инкишаф һиссәси илә нисан өзү Јер үзәриндә әрақы тәкамүлүн күчлү амилләрдән бири олмушдур. Инсанын әржиини мұхтәлиф формаларына әричән јијәләnmәси Јер габыгы- нә гурулушунун вә автоматларын әржән миграсијасынын хејли дәр- жәсинә көмәк етмәлидир. Инсан шаллар, су анбарлары јаратмаг, ағарын енини артырмаг, онларын шалларынны дәјишмәклә тәбиәтә шаваситә тә'сир кәстәрир. Булар өз нөвбәсиндә иглимә тә'сир етәр. Инсан фәалијјәти атмосферин әрибинин дәјишмәсинә сәбәб етәр. Несабламалар кәстәрир ки, өз үзәриндә јашајан 3 милјард ада- мтан танәффүсү нәтичәсиндә илдә 1 милјард 100 милјон тон оксиген етәр. 1 милјард 500 милјон тон карбон газы бурахылыр, тәхминән 1 милјард тон үзви маддә јејилир. Бәшәријјәт биосфердә нисбәтән ки- чик бир күтлә тәшкил етсә дә, онун фәалијјәти олдугча бөјүкдур. Ин- сан артыг биосфердән кәнар чых- ып, онун космик кәмиси Аја чат- ыпдыр.

Мумдүнја тарихи кәстәрир ки, бәшәријјәт индијәдәк онун ихтија- ната олан енержи нөвләриндән едә һәмншә ағыллы истифадә етмәшидир. Инсан тәбиәтин бир гаунаујғунлуғларынны билмә- риндән онлары позур, һәм дә бү- тә тәбиәтә мәнвәдичи тә'сирини кәзәвр етмир. Мәнз буна көрә дә тәбиәт гаунаујғунлуғларынны өј- нәлмәси әәрурәти мејдана чыхыр. Тәбиәт өзүнүн бир һиссәси олан инсана тә'сир кәстәрдијиндән о, тә- биәти вә тәбиәт еһтијатларынны го- рәзә мәчбур олур.

Бу процесдә бүтүн мадди объект- ларин маһијјәтиндә әксликләрин ол- туну шәрһ едәркән мұәллим јенә ағалы тәбиәтә мұрачиәт едир. О, едир ки, һәр һансы организм- нә бир гисм маддәләрин мәнимсә- нмәси вә башга бир гисм маддә- ларин ифразы, чанлы маддәнин ја- нымасы вә парчаланмасы кими әкс процесләр баш верир. Организм бү-

түн һәјәти бөјү харичи мұһитдән өзүнә лазым олан маддәләри алыр вә өзүнүн һәјәти фәалијјәти нәти- чәсиндә чыхан мәнсуллары харичи мұһитә бурахыр. Беләликлә, орга- низмлә ону әһәтә едән мұһит ара- сында даим маддәләр вә енержи мұбадиләси кедир.

Енержиини чәрилмәси вә онун һүчәјрәләрә (сәрф олуначағы јерә) апарылмасы процеси бәдәнимиздәки үзвләрин мұхтәлиф нөв фәалијјә- тинә сәбәб олур. Мүрәжкәб маддә- ләр даһа садә маддәләрә парчала- ныр. Зулаллар амин туршуларына, нишаста глюкозаја, булардан да даһа кичик молекуллу маддәләрә парчаланыр. Нәһәјәт, лап садә, аз енержилли маддәләр-карбон газы вә су әмәлә кәлир.

Организмләр өз нәсилләрини ар- тырырлар. Јени нәсилдә әсасән ва- лидејиләрин үмуми әләмәтләри топ- ланыр. Бә'зән дә бу әләмәтләрдән бири дәјишир ки, бу да инсанын јени битки нөвләри вә ев һејванла- ры чинсләри јаратмаг сәһәсиндәки фәалијјәтинин әсасында дурур.

Капитализмин гејри-бәрабәр ин- кишафынын нәтичәси тәбиәт сәр- вәтләринин дағыдылмасы илә нә- тичәләнир. Мә'лумдур ки, тәбиәтә гејри-бәрабәр мұнасибәт бәһран- ла нәтичәләнир; мәсәләп, һазырда АБШ кәскин еколожи бәһран кә- чирир. Дүнјада әтраф мұһитин чиркләнмәсинин 40 фәизи онун па- јына дүшүр. Дүнјада ән бөјүк су анбарларындан бири олан «Бөјүк кәл»дән америкалылар истифадә едә билмирләр. Бу бөјүк су анбар- ларынны туллантыларла чирклән- мәси елә бир мигјас алмышдыр ки, АБШ-ын президенти бу мәсәлә барә- дә конгресә хүсуси мәктубла мұра- чиәт етмәли олмушдур. Јапонијада атмосферин чиркләнмәси, чајларда вә көлләрдә сујун зәһарләнмәси, сәс-күјүн һәддиндән артыг олмасы милли фәлакәт мигјасыны алмыш- дыр.

Бу фактлар елми-техники ингила- бын јаратмыш олдугу мұстәсна им- канларла чәмијјәтин мәнәфә'и үчүн онлардан истифадә едилмәси јолун- да капитализмин јаратдығы манеә-

ләр арасында зиддијәтләри ачыг нүмајиш етдирир.

Парис чәрраһларындан бири демишдир: «Мән көкс гәфәсиндә чәрраһијјә әмәлијјәти апараркән парислиләри тез таныјырам. Онларын чижәрләри гара олур». Белә фактлар көстәрир ки, тәбиәти мұһафизә етмәк иши дүня халтлары үчүн мұһым проблемдир.

Планетимизи әһатә едән атмосфердәки һаванын чәкиси тәхминән 5000 трилјон тондур. Адама белә кәлир ки, 100 милјонларла тон зәрәрли һиссәләр һәмин һәммә тәсир көстәрә билмәз. Һәр ил һаваја гарышан газларын һәмми вә чәкиси һаванын бир фәизинин он миңдә бир һиссәсини белә тәшкил етмир. Әслиндә һеч дә белә дејил, һаванын чиркләнмәси гаршысы алынмаса илләр кечдикчә зәрәрли һиссә чоһалар.

Һаванын чиркләнмәси мұәјјән дәрәчәдә автомашыңларын һесабынадыр. 1972-чи илин әввәлиндә бүтүн дүняда 250 милјон автомашың олдуғу гејдә алынмышдыр. Бу автомашыңлардан атмосфера илдә 200 милјон тон карбон газы, 50 милјон тон бәшгә карбон бирләшмәләри дахил олур. Мәлүмдур ки, автомашыңларын сајы күндән-күнә артыр. Бунула јанашы, заводлардан атмосфера күлли мигдарда түстү бурахылыр. Демәли, истәһсал процесиндә инсан тәбиәтә олан мұнасибәтиндә бир чох еһтијатсызлығларә јол вәрир.

Тәғриби һесабламалар көстәрир ки, дүняда һәр ил 5-7 милјон һектара гәдәр мұһит торпағ әкин дөвријјәсиндән чыхыр. Бу, јени биналарын, мұәссисәләрин тикилмәси, торпағ ерозијасы вә шорлашма илә алағәдардыр.

Совет Иттифагы Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти тәбиәтин мұһафизәси һаггында Ленин гајғысыны һәмишә рәһбәр тутур. МК-нын XXIV гурултаја һесабат мәрузәсиндә Л. И. Брежнев демишдир: «...Вәтәнимизин көзәл тәбиәтинин вердији бүтүн нәмәтләрдән һәһәки биз, һабелә кәләчәк нәсилләр истифадә

елә билмәлидирләр...» (Л. И. Брежнев. Сов.ИКП XXIV гурултајының материаллары, Бақы, 1971, сәһ. 62).

Мәлүмдур ки, илк социалист дәләти јаранан күндән тәбиәтин горунмасына хүсуси диғгәт јетиркән. Даһи рәһбәр В. И. Ленинни тәбиәт бүсү илә илк дәфә 1919-чу йыл Һәштәрхан Дөвләт горугу јаратмышдыр.

ССРИ-дә тәбиәти горумағ дәләт сәһәсидир. Тәбиәтин горунмасын ССРИ вә мұттәғиғ республикаларын конституцијаларында да етәһсини тапыб. 1957-1960-чы йыллар мұттәғиғ республикаларда, 1960-чы йыл октябрин 27-дә исә РСФСР-дә тәбиәти горумағ һаггында гајығ бул едилмишдир.

ССРИ-дә тәбиәти вә тәбиәт сәһәтләрини горумағ үчүн хүсуси дәләт органлары јарадылыб. Бу органлара санитария нәзарәти, су мұһафизәси, торпағларын горунмасы, дағ-мәдән нәзарәти, һаванын чиркләнмәси гаршысының алынмасы үзрә тәшкилатлар дахилдир.

Тәбиәтин горунмасына ССРИ Дәләт Советинин Рәјасәт һејәти, ССРИ Назирләр Совети рәһбәрлик етәләр.

Сов.ИКП МК вә Совет Дәләт Хәзәр дәнизи, Бајкал көлү, Балт вә Урал чајларының зибиләнишинин гаршысының алынмасы һаггында 1972-чи йыл 13 март тәһли гарарында тәбиәтин мұһафизәсинин вәчиблијини хүсуси етәһсини етмишләр.

Су һөвзәләринин тәмиз сакланмасын тәмин етмәк үчүн бир сәһә тәдбирләр көрүлүр. 3. 700 километр дән чох каналын чәкилмәси, 20 дән чох су анбарының јарадылмасын тәмин едир.

Азәрбајҗан дәвләт горугларында јарадылмасына да диғгәт күчәндән артыр. Гијмәтли һејванларын горумағ үчүн 7 дәвләт горугу тәһли едилмишдир. Бу тәдбирләр тәбиәтин мұһафизәси үчүн мұһим әмәлијјәт кәсб едир.

Ибтидаи синифларда ријази викториналарын кечирилмәси методикасы

3. СЕЈИДӘЛИЈЕВА

В. И. Ленин адына АПИ-нин баш мұәллими

Ријазијатдан синифдәпканар иш-терин формаларындан бири викторинадыр. «Викторина» латын сөзү клуб, мәнасы гәләбә демәкдир. Викторина ики шәхс вә ја ики команда арасындакы јарышын тәшкили формаларындан биридир.

Викториналарын апарылмасын-дын башлыча мәгсәд шакирдләр-ин ријазијата марағыны даһа да ар-тырмагдан ибарәтдир. Викторина-нын тәшкили ән јакшы ријазијат-чылары мұәјјәләшдирмәјә имкан берир.

Бәс викторина нечә тәшкил еди-ләр?

Бунун үчүн мисал вә суаллар сис-теми тәртиб едиллиб шакирдләрә берилир. Шакирдләр һәм-ин мисал, мәсәлә вә суаллара истәнилән ар-тычылыгга чаваб верирләр. Һәм-ин чаваблар јохландыгдан сонра ән јакшы ријазијатчы ашқара чыхары-лар вә мұәјјән һәдијјә илә мұка-татландырылыр.

Викторина синифдә, һәмчинин дәр-әк мәшғәләсиндә тәшкил еди-ләр. Буну паралел синифләр ара-сында, кәнч ријазијатчылар клу-бунда да апармаг олар. Онуң үчүн 40—45 дәгигәдән артыг вахт ајыр-маг мәсләһәт көрүлмүр.

Викторинада вериләчәк тапшы-рыгларын мәзмуну вә мигдары онун кечирилмәси шәрантиндән вә ша-кирдләр-ин тәркибиндән асылыдыр. Әкәр викторина кәнч ријазијатчы-лар клубунда апарылырса, шакирд-ләр-дән тез чаваб вермәк тәләб олу-р. Она көрә тапшырығын мәз-муну чох чәтин олмамалы, сајы исе 3—10 олмалыдыр.

Суалларын дүшүндүрүчү харак-тер дашымасына хүсуси диггәт је-терилмәлидир. Викторинанын кечи-рилмәси үчүн апарычы вәзифәни си-нифдә мұәллим, клубда исе ики ша-кирд ичра едир. Һәм-ин шакирдләр-ләр синиф шакирдләр-индән ол-

малыдыр. Биринчи апарычы нәвбә илә шакирдләрә суаллар верир, икинчи апарычы исе чаваб вермәк үчүн һансы иштиракчынын әл гал-дырдығыны изләјир. Апарычы һәл-лин нәтичәсинә гулаг асыр вә чава-бын кејфијјәти һаггында гәрар ве-рир: мәсәлә, әкәр шакирд бирин-чи суала дүзкүн чаваб верибсә, һәм-ин шакирдә үзәриндә вердији суалын нөмрәси кестәрилән бајраг вә ја улдуз верилир. Дикәр суаллар үзрә дә иш белә давам едир. Сон-ра һәр суалын халлары һесаблиныр, галиб кәлән командаја тәшәккүр е'лан едилир.

Бә'зән викторина башга шәкилдә дә апарылыр. Бир һәфтә әввәл суаллар шакирдләрә чатдырылыр. Шакирдләр һәм-ин суаллара чаваб јазырлар. (Чавабы јазан шакирд-ин фамилијасы, ады, охудуғу си-ниф гејд едилмәлидир). Чаваблар е'ланын алтына бәнд едилмиш гу-туја атылыр. Нәтичә ја ријазијат, ја да кәнч ријазијатчылар клу-бунда е'лан едилмәлидир.

Викториналарын кечирилмәси үчүн материалы мұхтәлиф чүр сеч-мәк олар:

а) Бир мөвзунун тәкрары үчүн верилән тапшырыглар.

б) Әјрәнилмиш мөвзуларда әсас бөлмәләр-ин тәкрары үчүн верилән тапшырыглар.

Викторинада материаллары белә бир системлә вермәк олар.

I синиф (дәрс илинин икинчи ја-рысы).

I вариант

1. Ән бөјүк биррәгәмли әдәд, ән кичик икирәгәмли әдәддән нечә ва-һид кичикдир? (3 хал).

2. Улдуз ишарәсинин јеринә $>$, $<$ вә $=$ ишарәсини гојун. $48 \div 60$ (2 хал).

3. Гысә јазылыша көрә мәсәлә дүзәлт вә ону һәлл ет.

варды—?
галхды—12
галды—8

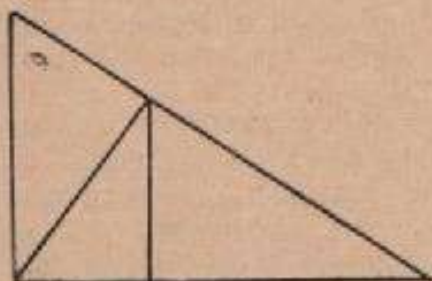
(5 хал)

4. Шәкилдә нечә квадрат јерлә-
шир? (3 хал)

5. Әдәлләри мугајисә един. Ул-
дуз ишарәсинин јеринә $>$, $<$, $=$
ишарәси гојун вә изаһ един.
8 дм, 1 м, 62 дм*5 м 3 дм. (3 хал).

6. Шәкилдә нечә мүхтәлиф үчбу-
чаг вардыр? (5 хал).

7. Һансы әмәл ишарәси бурахыл-
мышдыр?

$$17 \square 64 = 81 \quad (3 \text{ хал})$$

$$83 \square 61 = 22$$

II вариант

1. Бурахылмыш әдәлләри јазын
вә онларын тапылма гадасыны
изаһ един.

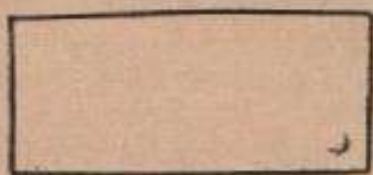
$$6 + 5 = 5 + \square, \quad 8 - 2 < 8 - \square$$

$$13 - 11 > \square - 12 \quad (3 \text{ хал})$$

2. Ғыса јазылыша көрә мәсәлә
дүзәлт вә ону һәлл ет.

дајанмышды—15
кетди—4 вә 9
галды—? (3 хал)

3. Верилән чертјожда елә бир
дүз хәтт парчасы кечирин ки, мүх-
тәлиф дүзбучаглы алынсын (3
хал).

4. Һансы әмәл ишарәси вә Һансы
әдәд бурахылмышдыр?

$$14 * \square = 9 \quad (3 \text{ хал})$$

$$21 * \square = 34$$

5. $16 - X = 5$ тәғлијинә көрә мәсә-
лә гурун вә һәлл един (3 хал).

6. Дамалы кағыздан шәкилдә
көстәрилдији кими 4 ејни үчбуча-
кәсин. Әввәлчә бу үчбучаглары
гојун ки, квадрат, сонра неә үчбу-
чаглы алынсын (3 хал).

7. Сырада Һансы әдәд бурахыл-
мышдыр! Изаһ един.

76, 72, 68, 56, 52 (2 хал).

II синиф

(Дәрс илинин биринчи јарымы)

1. Ики әдәдин һасили Һансы
әдәлләрин чәминдән кичик ола-
биләрми? Мисал көстәр (3 хал).

2. Һесабламадан, $>$, $<$ вә $=$
рабәр ишарәси гојун.

$5 \cdot 3 + 3 \cdot 2 * 7 \cdot 3$ изаһ един
(3 хал).

3. Ғыса јазылыша көрә мәсәлә
гурун вә һәлл един.

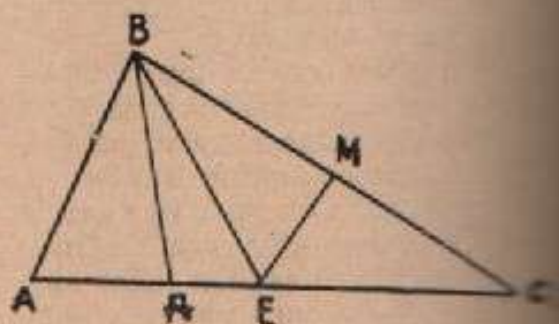
варды—24

учду—6

галды—?

Ғаладан нечә дәфә аз учду?
(3 хал).

4. Чертјожда нечә мүхтәлиф үч-
бучаг вардыр, онлары јазын
(3 хал).

5. Лазым олан әдәди сечиб
ратларда јазын (2 хал).

$$8 \cdot 5 < 8 \cdot 2 + 8 \cdot \square$$

Ғисмәт бөлүнәнә бәрабәр
биләрми? Мисал көстәр (2 хал).

6. $a - (64 - 39) = 15$ тәғлијинә
һәлл ет (2 хал).

II сınıф

(Дәрс илинин икинчи жарысы)

1. 2 вә 9 рәгәмләриндән истифа-
дә едәрәк, мүмкүн олан икирәгәм-
ли әдәдләри јазын.

2. Узунлуғу 12 см, ени 8 см олан
үчбучағлынын периметрини мүх-
талиф јолла һесаблајын (2 хал).

3. Фигурлар нә илә охшардыр вә
нә илә фәрглидир? (3 хал).

4. Чәдвәл үзрә мәсәлә тәртиб
един вә һәлл един (5 хал).

Бир јешиләри чәкиси	Јешиләрин сајы	Бүтүн јешиләрин чәкиси
8 кг	5	?
12 кг	X	?

88 кг

5. $54 : a = 32 - 26$ тәнлијини һәлл
един (2 хал).

III сınıф

(Дәрс илинин биринчи жарысы)

1. Ән кичик алтырәгәмли әдәд
вә бөјүк бешрәгәмли әдәддән нечә
һәһид бөјүкдүр? (2 хал).

2. Әкәр чыхыландан 5 ваһид
чыхсаг, азалана о гәдәр ваһид эла-
вә етсәк ики әдәдин фәрги нечә
ләјишәр? (3 хал).

3. Мәсәләни тәнлик гурмагла
һәлл един. Метри 19 манатдан 5 м
ипәк парча алдылар. Бундан сонра
метри 15 маната јун парча алып
она ипәк парчаја вердикләри гәдәр
пул вердиләр. Нечә метр јун парча
алдылар.

4. Радиусу 2 см олан чеврә чә-
кин. Сонра квадраты елә чәкин ки,
чеврә онун тәрәфләринә тохунсун
вә дахилиндә јерләшсин. Квадра-
тын периметри вә саһәсини тапын
(2 хал).

5. Мисалда бурахылмыш рәгәм-
ләри тапын.

$$\begin{array}{r} 3 * 5 \\ - * 3 * \\ \hline 137 \end{array} \quad (3 \text{ хал})$$

6. X-ин һансы гijмәтләриндә
 $X : 6 < 4$ бәрәбәрсизлији доғрудур
(3 хал)

III сınıф

(Дәрс илинин икинчи жарысы)

1. $\frac{3}{4}$ км * 750 м, $\frac{4}{5}$ с * 8000 г
ифадәләрини һесабладыгдан сонра
лазым олан $>$, $<$ вә $=$ бәрәбәр
ишарәсини гојун (2 хал).

2. Чәдвәлдә верилмиш гыса ја-
зылыша көрә мәсәлә тәртиб едиб
мүхтәлиф тәнлик гурмаг јолу илә
һәлл един. (5 хал)

Сүр'әт	заман	мәсафә
Велосипедчи саатда 15 км.	ејнидир	105 км
Мотосиклетчи саатда 60 км.	ејнидир	x км

3. Верилмиш үчбучагдан ики дүз
хәтт кечирип, белә ки:

а) үчбучаг, 3 үчбучаға бөлүн-
сүн;

б) үчбучаг, 2 үчбучаг вә 1 дөрд-
бучағлыја бөлүнсүн;

в) үчбучаг, 3 үчбучаг вә 1 дөрд-
бучағлыја (5 хал).

4. $40 - X > 38$ бәрәбәрсизлијинин
х-ин һансы гijмәтиндә доғру олду-
ғуну тапын (3 хал).

Шакирдларә фикирләринин доғрулуғуну сүбүт етмәк бачарығынын ашыланмасы

Ш. ТАҒЫЈЕВ

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин аспиранты

Мүасир дөврдә ријазин та'лимин гаршысына чыхан әсас мәсәләләрлән бири ибтидан ријазинјат курсунун тәдриси просесиндә шакирдләрдә өз фикирләринин доғрулуғуну сүбүт етмәјә талабат тәрбијә етмәкдир. I синифдә ријазинјат та'лиминин һәр һансы бөлмәсиндә, һәтта һазырлығ дөврүндә верилән илк анлајышларла әлағәдәр бу сәһәдә ишин апарылмасына имкан вар. Һазырлығ дөврүндә верилән әсас анлајышлардан бири «чохдур», «аздыр» вә «бәрабәрдир» («о гәдәрдир») мүнәсибәтләридир. Програмын тәләбинә кәрә бу мүнәсибәтләр елә өјрәдилмәлидир ки, «Чохлу сәјдә практик чалышмалар әсасында ушағлар ики әшја групунун һансында «чох» («аз») әшја олунмасыны әјдишләшдырарығ вә јахуд онларда бәрабәр миғдарда әшјалар олмасына әмин оларығ һәмин әшја группарыны мугәјисә етмәји өјрәнмәлидирләр» (бах: М. И. Моро, М. А. Бантова, Г. В. Белтјукова, «I-чи синифдә ријазинјат», Бақы, 1976, сәһ. 6).

Бу мугәјисә заманы истифада олуначағ практик тапшырығларын сечилмәсиндә М. И. Моро вә А. М. Пышкәлонун да фикрини нәзәр алмағ лазымдыр: «Ушағлар практик тапшырығларын һәллиндә ики мугәјисә едилән чохлутун элементләри арасында биргәјмәтли ујғунлуғу мүстәғил гурмағы өјрәнмәлидирләр. Ушағлар белә ујғунлуғу гурмагла мүхтәлиф практик ишләр просесиндә таныш олмалыдырлар» (М. И. Моро, А. М. Пышкәло. Методика обученија математике в I—III кл., Москва, 1976, сәһ. 106).

Бунунла биз I синиф ријазинјат курсунда «чохдур», «аздыр» вә «бәрабәрдир» («о гәдәрдир») мүнәсибәтләринин өјрәдилмәси илә әлағәдәр програмдан ирәли кәлән

вә методик әдәбијатда өз әксини тапан әсас тәләби гејд етмиш олур.

Бәс та'лим просесиндә бу тәләбләр нечә һәјәтә кечирилир? Та'лим просесиндә «чохдур», «аздыр» вә «бәрабәрдир» («о гәдәрдир») мүнәсибәтләринин нечә тәдрис олунуғуну вә шакирдләр тәрәфиндә нечә мәнимсәнилдијини өјрәтмәк мәғсәдилә I синфин ријазинјат дәрсләриндә апарылмыш мугәјисәләр заманы әјдмә олду ки, мугәјисәләрин әксәријјәти һәмин мүнәсибәтләрин өјрәдилмәсинә шакирдләрдән I-дән 10-а кими дүзүмә вә тәрсинә сәјмағы тәләб етмәк башлајыр, сәјларын мугәјисәсини кечир:

— Ушағлар, бир чохдур, јәки ики? (ики)

Бәс һансы аздыр? (бир)

— Үч чохдур, јохса ики? (үч)

Мугәјисә бу гәјдада давам едир. Сонра мугәјисә шакирдләрдән дүзүм тахтасынын јухары кәзүнә вә гырмызы даирә, ашағы кәзүнә вә ики кәј даирә гәјмағы тәләб едир.

— Ушағлар, һансы даирәләр чохдур? (гырмызы)

— Нә үчүн гырмызы даирәләр чохдур? Чүнки гырмызы даирәләрин сәјы үчдур, кәј даирәләрин сәјы икә икидир. Үч икидән чохдур. Она кәрә дә гырмызы даирәләр кәј даирәләрдән чохдур.

Дикәр әшјалар групунун да сәј гәјдада мугәјисә едилир. Бу заман бир тәрәфлән ики әшја группары миғдарча мугәјисәсиндән алытмә нәтичәләрини доғрулуғу әдәбијат мугәјисәсинә истинад едилмәк әсасландырылыр, дикәр тәрәфлән дә «чохдур» вә «аздыр» мүнәсибәтләриндән ики әшја групунун миғдарча мугәјисәсиндә вә ики әшја мугәјисәсиндә истифада олунуғу. Бунлар нә дәрәдәдә дүзкүндүр?

Әввәлә, гејд едәк ки, «чохдур» вә «аздыр» мүнәсибәтләриндә

и эшја группунун мигдарча муга-
жасинда, нѳм дѳ ики эдѳдин муга-
жасинда истифада етмѳк олмаз.
«Чохдур», «аздыр» мунасибѳтлѳри
и эшја группунун мигдарча муга-
жасини характеризѳ едир. Ики
эдѳдин мугајисѳсини исѳ «бѳјѳк-
дир» «кичикдир» мунасибѳтлѳри
характеризѳ едир. Бу мунасибѳтлѳ-
и јухарыдакы шѳкилдѳ гарыш-
тырылмасы кобуд елми сѳнвлѳрѳ
стириб чыхарыр.

Бѳс натурал эдѳд вѳ бу эдѳдлѳ-
и мугајисѳси наггында неч бир
жѳсѳвѳрѳ олмајан шакирдлѳрдѳн
натурал эдѳдлѳрини мугајисѳсиндѳн
истифада етмѳклѳ шакирдлѳрѳ ѳз
шѳкрини ѳсасландырмагы тѳлѳб
етмѳк олармы?

Нѳзѳрѳ алмаг лазымдыр ки, мѳк-
тѳбѳ јеничѳ кѳлмиш ушагларын
шѳлилдѳ нѳлѳ системли билији јох-
дур. Оилар мѳктѳбѳ ѳзлѳри илѳ
алмыз бѳзи бачарыглар системи
стирмишлѳр. Бу бачарыглар систе-
мини шѳрти оларѳ ријѳзијјѳты
стичѳ ѳјрѳнмѳјѳ башлајан ушагла-
и ибтидан биликлѳр системи
иландырмаг олар. Шакирдлѳр
и аддымда ѳз нѳтичѳлѳрини
догрулуғуну ѳсасландыраркѳн јѳл-
и бу ибтидан биликлѳр систе-
миндѳн истифада едѳ билѳр вѳ ет-
мѳлидир. Лакин А. И. Маркушеви-
и мѳлаһизѳсинѳ кѳрѳ, натурал
эдѳд вѳ оиларын мугајисѳсини
и ики I синиф шакирдлѳрини
ибтидан биликлѳр системинѳ дахил
и, ѳмумијјѳтлѳ нѳ ријѳзијјѳтын
и, нѳ дѳ онун тѳтбиги ѳчѳн илк
и елементар ријѳзи анлајышлар
иѳаб етмѳк олмаз. Натурал эдѳд
и оиларын мугајисѳси мѳрѳккѳб
иѳајышлардыр (бах: А. И. Мар-
кушевич, «Мѳтемѳтика в школе»,
1962, № 2; сѳн. 9). Она кѳрѳ дѳ
«чохдур», «аздыр» вѳ «бѳрабѳр-
дир» («ѳ гѳдѳрдир») мунасибѳтлѳ-
ини тѳдриси просесиндѳ ики сон-
ѳ эшјалар группунун мигдарча мѳ-
јисѳсиндѳн алынѳн нѳтичѳлѳрини
догрулуғуну ики эдѳдин мугајисѳ-
и ѳсасланмагла сѳбѳт етмѳк
иѳкѳн дејил. Бу нѳлда ѳслиндѳ
иѳиѳѳ сѳбѳт едилмѳмиш галыр.

Дејилѳнлѳри ѳмумилѳшдирѳрѳк
иѳѳ бир нѳтичѳјѳ кѳлирик ки,

«чохдур», «аздыр» вѳ «бѳрабѳр-
дир» мунасибѳтлѳрини ѳјрѳдѳркѳн
шакирдлѳрини кѳлдиклѳри нѳтичѳ-
лѳрин догрулуғуну ѳсасландырма-
лары ѳчѳн оиларын иштијарына ѳн
ѳтибарлы васитѳ вермѳк лазым-
дыр. Бу васитѳ:

а) програмын тѳлѳблѳриндѳн
бир алдым да кѳнѳра чыхмамалы;
б) елми чѳнѳтдѳн даѳа дѳзкѳн
иѳ дагиг нѳтичѳ вермѳли;

в) шакирдлѳр тѳрѳфиндѳн ѳсѳн
гавранылмалы;

г) тѳлимни кѳјфијјѳтини јѳк-
сѳдилмѳсинѳ мѳсѳбѳ тѳсир кѳс-
тѳрмѳлидир.

Бизѳ елѳ кѳлир ки, белѳ бир ва-
ситѳ мѳмкѳндѳр. Зѳннимизчѳ, бу
васитѳ ѳјрѳдилмѳси програмда нѳ-
зѳрдѳ тутулан вѳ методик ѳдѳбиј-
јѳтда ѳз ѳксини тапан ики сонлу
ѳшјалар группу арасында практик
јолла гаршылыглы биргијмѳтли
ѳјгѳнлѳг јѳрада билмѳк бачарыгы
оѳ билѳр. Кѳман едирик ки, бу
бачарыгдан ики сонлу ѳшјалар
группуну мигдарча кѳзѳјѳры муга-
јисѳ етдикдѳ алынѳн нѳтичѳлѳрини
догрулуғуну јохламаг, онун дѳз-
кѳнлѳјјѳнѳ сѳбѳт етмѳк васитѳси
кини истифада етмѳк олар.

Буна пѳил олмаг ѳчѳн ѳвѳлчѳ
шакирдлѳрдѳ сѳбѳтетмѳнин вѳчиб-
лијинѳ ѳштијѳч иисси ѳјѳтмаг да-
зымдыр. «Чохдур», «аздыр» вѳ «бѳ-
рабѳрдир» («ѳ гѳдѳрдир») мунаси-
бѳтлѳрини тѳдриси просесиндѳ сѳ-
бѳтетмѳнин зѳрурилијинѳ ѳштијѳч
иисс етдирмѳнин васитѳлѳриндѳн
бири ики ѳшја группунун мигдарча
кѳзѳјѳры мугајисѳси замѳны алын-
мыш нѳтичѳлѳрини догрулуғуна ѳв-
ѳлчѳдѳн шѳбѳнѳ ѳјѳтмагдыр. Н. М.
Бескинѳн иѳѳдѳси илѳ дѳсѳк, ѳв-
ѳлчѳ шакирдлѳрдѳ верилмиш тѳк-
лифин дѳзкѳнлѳјјѳнѳ шѳбѳнѳ тохуму
сѳпмѳк, сонѳра иѳѳ шѳбѳнѳн нѳлл
етмѳк лазымдыр. Бу, ријѳзијјѳтын
тѳдрис олунмасында ѳсѳс, вѳчиб
принсиплѳрдѳн биридир (Н. М. Бес-
кин, Мѳтѳдики геометрии, Москва,
1947, сѳн. 71).

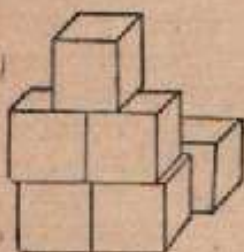
Гејд етдијимиз бу принцип ѳсѳ-
сында «чохдур», «аздыр» вѳ «бѳра-
бѳрдир» («ѳ гѳдѳрдир») мунаси-
бѳтлѳри ѳјрѳдилѳркѳн мѳѳллим нѳ-

мин мүнәсибәтләрин мә'насынын ајдынлашдырылмасына фәза тутумуна көрә бир-бириндән кәскин фәргләнән ики кублар чохлугунун мугајисәси илә башлајыр. Сол тәрәфдәки группа 2, сағ тәрәфдәки группа исә 15 куб гојулур. Ләкин сағ тәрәфдәки кублар елә гојулур ки, онлары сәјмаг мүмкүн олмасын. Анчаг харичән сағ тәрәфдәки кублар сол тәрәфдәкиләрдән чох көрүнүр. Кублар чохлуглары нүмајиш етдирдиклән сонра мугәллим шакирдләрлә суал-чаваб апарыр:

—Һансы кублар чохдур, солдакы, јохса сағдакы? (сағдакы)

—Нә үчүн? (сол тәрәфдәки кублар аз, сағ тәрәфдәкиләр исә чох көрүнүр).

Мә'лум олур ки, шакирдләр мугајисә просесиндә әшја группаларынын фәза тутумуна әсасланмышлар. Бу да тәсадүфи дејил. Әшја группаларындакы әшјалары сәјмадан миғдарыны көзәјары мугајисә етмәк бачарығы шакирдләрин мәктәбәгәдәр әлдә етдикләри илкин биләкләр системинә дахил олан бачарыглардандыр. Даһа сонра, мугәллим биринчи шәкли нүмајиш етдирир (бах: шәкил 1). Сол тәрәфдәки кубларын сағ тәрәфдәки

Шәкил 1

кублардан фәза тутумуна көрә чох көрүнмәсинә бахмајараг, әслиндә аздыр (сол тәрәфдә 6, сағ тәрәфдә 7 куб). Мугәллим бу ики группалары да әввәлки гәјдә илә мугајисә етдирир. Шакирдләр сол тәрәфдәки кубларын чох олдуғуну билдирирләр. Бунун сәбәби хәбәр алындыгда биринчи мугајисәдәки кими чаваб верирләр.

Шакирдләр сәһв етмишләр. Сол тәрәфдәки кублар сағ тәрәфдәки кублардан чох дејил, әксинә, аздыр. Мугәллим көзәјары мугајисәнин нәтичәсинә шакирдләрдә шубһә

ојатмаг мәгсәдиә онлара суал верир-

—Солдакы кубларын доғрудан да сағдакылардан чох олдуғуну јохламаг олармы?

Шакирдләрин бә'зиләри группалардакы әшјалары сәјмагла јохламаға чалышырлар. Мугәллим јундән мүрачнәт едир.

—Онлары сәјмадан нечә јохламаг олар? (кичик кублары бир-бир кубларын үстүнә гојмагла).

—Нечә гојмаг олар? (кичик кублары бир-бир бөјүк кубларын үстүнә гојмаг олар).

—Ким буну едәр? (шакирдләрдән бири кичик кублары бир-бир бөјүк кубларын үстүнә гојур).

—Кичик кубларын һамысына бөјүк кубларын үстүнә гојдуғуму? (хејр).

—Нә үчүн? (кичик кублар чохдур)

—Һансы тәрәфдәки кублар чохимиш? (сағ тәрәфдәки).

—Әввәлчә сиз һансы кубларын чох олдуғуну демишдиниз? (сол тәрәфдәки)

—Дүзмү демишдиниз? (хејр).

Сонра мугәллим шакирдләрә баша салыр ки, ики әшја группуну көзәјары мугајисә етдикдән сонра демишә јохламаг ләзымдыр. Бу гәјдә илә бир нечә чалышма да һәкк етдирилдикдән сонра дәрслик 5-чи сәһифәсиндәки чалышмалар һәлл едилир. Китабларын мәтнләрилә көзәјары мугајисәси законна шакирдләр «Китаблар машиналардан чохдур» нәтичәсинә кәлгәнләр. Бу нәтичәнин доғрулуғунун асәландырылмасында мугәллим шакирдләрин мүчәррәдләшмә мейлләриндән истифада едир. Гәјдә олунмалыдыр ки, мугәллим мәрһәмәтлә шакирдләрин мүчәррәдләшмә мейлләриндән истифада етмәсә тә'лимий кәјфијјәтинә зия сәлдилмәси үчүн вәчиб мәсәләдән биридир. (Ф. Папи, Ж. Пани, «Дети и графы», Москва, «Педагогика», 1974, сәһ. 14).

Буна көрә дә «Китаблар машиналардан чохдур» фикринин әсәсләндирилмәси үчүн мусәһибә апарылыр:

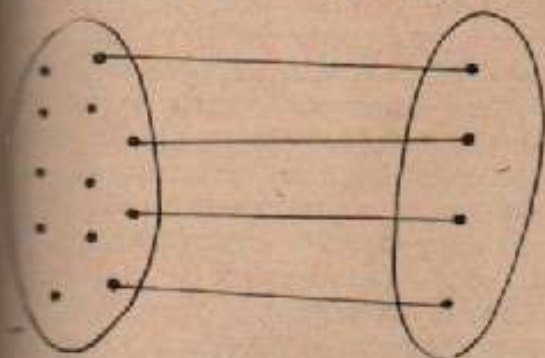
—Нечә машин вар? (4)

—Ким жазы тахтасынын сағ тәрә-
финә дөрд нөгтә гојар?

—Нечә китаб вар? (12)

—Ким жазы тахтасынын сол тәрә-
финә 12 нөгтә гојар? (бир ша-
кирд сол тәрәфдә он ики нөгтә го-
јар).

Мүәллим һәр бир нөгталәр чо-
хлуғуну галалы хәттин дахилинә
кәтәрәг (бах: шәкил 2) бир даһа

Шәкил 2.

азәи едир ки, солдан биринчи хәт-
тин дахилиндәкиләр китаблар,
иккинчи хәттин дахилиндәкиләр исә
машинлардыр.

—Ким машинлары көстәрәр?

—Ким китаблары көстәрәр?

(шакирдләр ујғун нөгталәр чо-
хлуғуну көстәрирләр).

—Һәр бир китабы бир машинның
янына кәтирәк. Буну нечә көстәр-
әк олар? (хәтлә).

—Ким көстәрәр? (шакирдләр-
дан бири икинчи шәкилдәки кими
китабларын машинларын янына
кәтирилмәсини көстәрир).

—Машинларын һамысынын ја-
нына хәтт чәкилибми? (Бәли).

—Һәр машинның янына нечә хәтт
чәкилиб? (Јалыыз бир хәтт).

—Нә үчүн? (чүнки китаблардан
артыг галыр).

—Демәли һансы чохдур? («ки-
таблар машинлардан чохдур»).

—Дүзмү тапмышсыныз? (бәли).

Беләликлә, шакирдләрнин көзәја-
ры кәлдикләри нәтичәнин (Китаб-
лар машинлардан чохдур) доғру-
луғу онларын өзләри тәрәфиндән
сүбүт едилмиш олур. Бунула да,
мүәллим машинлар вә китаблар
чохлуғунун мүгајисәсини баша
кәтдирыр.

Гаршылыглы биргијмәтли ујғун-
луғун практик чалышмалар әса-

сында шакирдләрә өз фикирләри-
ни әсасландырма вә дүзкүн нәти-
чәјә кәлмә васитәси кими өјрәдил-
мәси әшјалар группунун һәм көзә-
јары мүгајисәсинин, һәм дә онла-
рын элементләри арасында гаршы-
лыглы биргијмәтли ујғунлуғу ја-
ратмагла апарылан мүгајисәсини
јахшы гавранылдығыны көстәрир.
Бу да I синифдә гаршылыглы бир-
гијмәтли ујғунлуғун көзәјары мү-
гајисәләрини нәтичәсини јохламаг
үчүн ән сәмәрәли васитәләрдән
бири олдуғуну сүбүт едир.

«Чохдур», «аздыр» вә «бәрабәр-
дир» («о гәдәрدير») мүнәсибәтләр-
инин I синифдә өјрәдилмәсиндә
гаршылыглы биргијмәтли ујғунлу-
ғун көмәји илә апарылан мүгајисә-
сини көзәјары мүгајисәсини нәти-
чәләринин доғрулуғуну әсаслан-
дырмаг васитәси кими өјрәдилмә-
си даһа бир нечә истигамәтдә ри-
јази тә’лимини кејфијјәтинин јүк-
сәлмәсинә мүсбәт тә’сир көстәрир.
Бунлар, әсасән, ашағыдакылардан
ибарәтдир:

а) Шакирдләр фикрини сүбүта
јетирдикдә верилән материалын
өјрәдилмәсинә даһа шүүрлу јана-
шыр вә онларын фәниә марағы ар-
тыр.

б) Шакирдләр өз нәтичәләрин-
дәки сәһвләрә нәзарәт едиб, онла-
ры ашқара чыхара билирләр. Белә
шакирдләрдә сәһвин дүзәлдилмә-
си үчүн тәшәббүс ојаныр.

в) Шакирдләр јарадычы дүшүн-
мәји, мүнәкимә јүрүтмәји, өз фи-
кирләрини әсасландырмағы өјрә-
нирләр. Бу процес шакирдләрнин тә-
сәвүрләринин, диғгәтинин, јадда-
шынын, тәфәккүрүнүн инкишаф
етдирилмәси илә јанашы, онларда
фәаллыг вә тәшәббүскарлыг кими
кејфијјәтләрини формалашмасына
шәраит јарадыр.

г) Бу, нәтичә е’тибарилә јуха-
ры синифләрдә ријазијјат курсу-
нун өјрәдилмәсинин интенсивлији-
нин артырылмасында, тә’лимни
практика илә даһа сых әлағәләнди-
рилмәсиндә мүнүм рол ојнаја би-
ләр.

I синифдә мусигинин тәдрисинә даир

Т. БАБАЈЕВА, Г. СӘМӘДОВ

ММТИ-нин методистләри

Естетик тәрбијәнин бир голү олан мусиги ушагларда нәчиб дуҗулар, көзәл һиссләр тәрбијә едир. Мәктәбдә 6 нл мусиги тәһсил алан ушаг мухтәлиф маһнылар өйрәнир, садә мусиги савадына, иҗәләнир ки, бу да онун естетик дүнјабахышынын формалашмасында муһүм рол ойнайыр.

Шакирдләр мусиги фәнни васитәсилә Азәрбајҗан халг мусигиси илә, Гара Гарајевин гәлбләри фәһи едән мусиги сәнәти илә, Фикрәт Әмиров, Чәһанкир Чәһанкиров, Тофиг Гулијев кими халг артистләринин җарадычылыгы илә, һабелә Бетһовен, Мотсарт, Глинка, Чәјковски кими классик бәстәкарларын әлмәз әсәрләри илә таныш олурлар. Буна көрә дә үмумтәһсил мәктәпләринин I—IV синифләриндә мусиги фәннинин жүксәк сәвијјәдә тәдриси муһүм мәсәлә кими гаршыда дурур.

Мусиги дәрсләрчинин нормал кечилмәсини тәмин етмәк үчүн мәктәбдә әлверишли шәраит җарадылмалыдыр. һәр шејдән әввәл, бу дәрсләрин хусуси мусиги кабинетиндә кечилмәси тәмин олунмалыдыр. Кабинетдә скамјалар амфитеатр шәклиндә дүзүлмәлидир ки, шакирдләр пионинода чалыб-охујан муәллимин ифа тәрзини ајдын көрүб изләјә билсинләр. Белә шәраитдә муәллимин шакирд хоруна дирижорлуг етмәси дә асанлашыр.

Мусиги кабинетиндә ројал, җахуд пианино, камертон, тар, каманча вә башга мусиги әләтләринин, һәмчинин мусиги савадына анд схемләр олан җазы ләвһәсинин, нот сәтирләри олан җазы ләвһәсинин, магнитофон, валчалан, радиола, мусиги әсәрләри җазылмыш валларын олмасы вәчибдир. Муәллим фонетиканын җарадылмасы вә онун күндәнкүнә зәккинләшдирилмәси гајгысына галмалыдыр.

Мәктәбә јеничә гәдәм басан ушагларда мусиги гаврама габилитәти мухтәлиф олур. Белә ки, бәзиләри бир нечә ушаг маһнысына дүзкүн охумагы вә җадда сахламагы бачарыр, кичик инструментлар мусиги әсәрләрини таныјыр, мусиги әләтләрини бир-бириндән ајырадыр. Бәзиләри исә, демәк олар ки, бәзики ушаг маһнысына дүзкүн охумагы бачармыр, сөзләрини вә мусигисини җадда сахлајә билмирядыр. Мәһз буна көрә дә I синифдә гәдәм басан ушагларда мусигијә мәһәббәт вә мараг ојатмаг, онларын мусиги динләмәк габилитәтләрини кимәшәф етдирмәк муәллимин гаршысында муһүм бир вәзифә кими дурур.

Муәллим илк дәрсләрдән башлајараг чалышмалыдыр ки, ушаглар маһны охујаркән, җахуд мусиги динләјаркән ондан естетик зәвг алымагы бачарсынлар. Буна көрә дәрсләргә гурулмалыдыр ки, рәңкарәңк вә марағлы олсун; маһны ифа етмәк, үзрә охумаг муәллимин мусиги динләгәндә сәһбәти, мусиги әсәрләрини динләмәк, мусиги һәрәкәтләре етмәк вә с. комплекс шәкилдә һәр бир мусиги дәрсинин мәзмунуну тәһкил етсин.

Унутмаг олмаз ки, дүнәнә тәһкил бағчада тәрбијәчиләрин, ендә мәдәјиләрин һимәјәсиндә бәзилә ушаглар мунасибәтләрдә муәллимлик, инчә рәфтар, гајгы тәләб етмәк, тәмкинлә, јумшаг давраһмагга инашын, сәсиндә тәләбкарлыг етдирмәли, лазым кәләрсә чалдыр олмалыдыр.

I синиф шакирдләриндә мусиги үзрә ашағыдакы вәрдишләр кимәшәф етдирилмәлидир:

—мусиги әсәринин мәзмунуну әсасән онун характерини муәллимләшдирмәк (мәсәлән, У. Гәҗәһовун шаир М. Сәјидзадеһин әсәрләринә җаздыгы «Октәбр» маһнысыны муәләјим, тәләсмәдән охујан).

характерини дүзкүн дәрк етмәлидир.

Инди дә јени маһнынын өјрәдилмәси просесини нәзәрдән кечирәк. Мүәллим кириш мұсаһибәсиндә јени маһнынын мәзмуну, идејасы һаггында сөһбәтлә ушаглары марагландырмалы, онун охунмасына ушагларда һавас ојатмалыдыр. Бунун үчүн о, маһнынын мәзмунуна аид мараглы сөһбәт апармалы, имкан даирәсиндә шәкилләр көстөрмәлидир.

Кириш мұсаһибәси тәхминән 1-2 дәгигә давам етмәлидир. Бәзи маһныларын халг маһнысы адланмасы ушаглары марагландырыр. Мүәллим һәмин маһныларын гәдим заманларда халг тәрәфиндән јарандығыны баша салмалыдыр. Ушаглар билмәлидирләр ки, халг јаратдығы маһныларда өз һәјаты, әмәји вә тәбиәтин көзәллијиндән сөһбәт ачыр.

Демәк олар ки, һәр кәндиң, јашајыш мәнтәгәсинин өзүнүн истәдадлы охујаны-мүғәнниси, мүәјјән мусиги әләти дүзәлдәни вә ону сәсләндирмәји бачаран мусигичиләри олмушдур. һәмин халг мусигичиләринин нечә адландырылдығыны һеч ким билмир. Анчаг онларын јаратдыглары маһнылар, мусиги әсәрләри ағыздан-ағыз, нәсилдән-нәслә кечәрәк бизә чатмышдыр. Бу иңчиләр бәзән дә кәләчәк нәсилләрә јадикар галачагдыр.

Синиф мусиги програмында Вәтәнә, даһи Ленинә, Октјабр ингилабына һәср едилмиш маһныларынын тәдриси просесиндә мүәллим конкрет, ғыса, јығчам сөһбәт апармаг-ла, шакирдләрин маһнынын мәзмуну вә идејасыны даһа јахшы баша дүшмәләринә көмәк едир: мәсәлән, шакирдләр илк дәрсләрдә «Ленин баба» маһнысыны өјрәнирләр. Мүәллим маһныны шакирдләрә севдирмәк үчүн даһи рәһбәримиз В. И. Ленинн ушаглыг илләриндән мараглы эпизодлар данышыр. В. И. Ленинн ушаглыг илләриндән билдикләри эпизодлары данышмағы, рәһбәр һаггында шаирләрин шеърләрини өјрәнмәји, мүхтәлиф шәкил вә иллүстрасијалар тапмағы тәклиф едир. Бүтүн булар маһныны

шакирдләрә севдирмәклә јаткан онларын гәлбиндә даһи рәһбәр мәһәббәти дә артырыр.

Маһны илә илк танышылгдан сонра онун өјрәдилмәсинә кечмәк сонра Әкәр маһны ғыса вә сәдәдирса, соләри вә мусигиси бир дәрсдә өјрәдилир (мәсәлән, «Ленин баба», «Ојаг топум», «Јаз күнләри» маһнылары). Мусигиси вә сөзләри бир гәдәр чәтин өјрәнилән маһнылар исә 2-3 дәрсдә тәдрис едилир.

Маһнынын өјрәдилмәси просесиндә мүәллим мүхтәлиф пријомлардан истифада етмәлидир. Белә ки, о, һәр дәфә шакирдләрин гәлбәсиндә мүәјјән бир мәгсәд тәһдир «сәси узатмаг», «сөзләри дүзкүн илә ајдын тәләффүз етмәк», «ифадә охумаг» вә с. Нүмунә үчүн башкар О. Зүлфугаровун шаир Т. Бәчинин сөзләринә јаздығы «Тапын көрәк» маһнысынын тәдриси просесини нәзәрдән кечирәк.

Мүәллим шакирдләрә тәклиф едир ки, диггәтлә биринчи сәс тапмаг ассынлар вә «Бир гушум мәнәним» сөзләрини дәгиг охусунлар, сонра бу ифадәни бир нечә дәрәјә ајры-ајры группарла тәкәрар еттирләр. Әввәл биринчи бәндни сөзләри, сонра исә нәгәраты өјрәдилир. Маһны мүәллимин көмәји охуна биләр: солону мүәллим, нәгәраты исә шакирдләр охујурлар. Бу заман шакирдләр практик шәкилдә «соло» вә «хорла» ойнағы өјрәнир, онлары бир-биринә ајырмағы бачарырлар. Әкәр шакирдләр охујаркән чәтинлик чәкирләрса, мусиги ифадәсини мүәллимлә бирликлә охујурлар. Мүәллим тәкәрарән билдирир ки, маһны ојаг вә јумшаг охунмалыдыр.

Биринчи дәрсдә маһнынын I вә II бәндләрини өјрәнмәк кәләдилир. Нөвбәти дәрсдә мүәллим илал мәшгәләсини елә гурур тапмаг заман «Тапын көрәк» маһнысынын мусигисиндән һиссә сәсләнир вә биләликлә, маһны шакирдләрә тапмагына дүшүр. Бундан сонра мүәллим онлара кечән дәрсдә өјрәнилән маһныны охумағы тәклиф едир. Шакирдләр «Тапын көрәк» маһнынын өјрәндикләри һиссәләрини тәкәрар едирләр. Даһа сонра маһныны

III вә IV бәндләри дә әввәл-
бәндләр кими өйрәдиләр. Там
билдикдән сонра мұәллим маһ-
ны өз ифасында, јахуд ваяча-
ны васитәсилә сәсләндирир.

Шакирдлар маһныны тәкрар
қулар. Маһнынын ритмина вә
ритмина уйғун мұәллимин әл һәрә-
кәти вә кәзишмәси нүмунәсиндә
шакирдлар дә фәалијәт кәстәрир-
ләр.

Мұәллим шакирдларин нечә оху-
маларыны фәрди јохламағ үчүн
шакирварин оху»дан истифадә едир:
биринчи мусиги ифадәсинин бир ша-
кирд, сонра мұәллимин кәстәриши
икинчи, үчүнчү вә с. охујур.

Шакирдларин мусиги тәрбијә-
синдә хор бөјүк рол ойнајыр. Хор-
да оху просесиндә шакирдларда
мусигијә марағ кетдикчә артыр, во-
кал-хор вәрдишләри, дүзкүн вә ифа-
дә охумағ, өз сәсләринә гәјғә-
ли мүнәсибәт бәсләмәк кими кәј-
ијәтләр инкишаф едир. Бу про-
цесс мұәллим онларын сәс аһән-
нәсин бирлијинә, «јахшы ансамбл»
сәхил етмәләринә диггәт јетирмә-
ләрдир. I синифдә илқ вахтлар ша-
кирдларин сәсиндә ансамбл эмәлә
јетирмәк чәтин олур. Буна көрә
мұәллим һәр дәрәдә вокал мәшғә-
ләринин тәкрар етмәлидир.

Мусиги дәрсләриндә шакирд-
лар маһны өйрәнмәк вә охумагла
мәшһи, мусиги савады да алырлар.
I синфин мусиги програмы ушағ-
лардан садә, кичик мелодијалары
нотла охумағы тәләб едир. Адәтән,
дәрс илинин биринчи јарысында
шакирдларин нотла охумаларына
һазырлығ апарылыр. Бу һазырлығ
шәричән, лакин ардычыл апарыл-
мадыр.

I рүбдә шакирдларә мусигидә сәс
јүксәклији һаггында аңлајыш вери-
ләр. II рүбдә ушағлар сәс јүксәкли-
нән даһа јахшы гаврамағ үзрә
кәһг едирлар. III вә IV рүбдә исә
ушағлар нот үзрә охумағ вәрдиш-
ләри ашыланыр; мәсәлән, рекистир-
дә —зил вә бәм сәсләрдән даны-
шларса, мұәллим өйрәнилмиш маһ-
ныны јухары рекистирдә чалыр.
Бу заман шакирдлар билирләр ки,
сәс чох зилдир. Мұәллим ашағы ре-

кистрдә чалыр, шакирдлар билир-
ләр ки, сәс чох бәмдир. Наһајәт,
мұәллим орта рекистрдә чалыр. О,
ушағларә баша салыр ки, ағыр,
галын сәсләр мусигидә бәм сәсләр
адланыр. Бәм сәсләрдә кишиләр,
зил сәсләрдә гадынлар вә ушағ-
лар охујурлар.

Кечилмиш мөззуну мөһкәмлә-
дирмәк үчүн «Јухары — ашағы» оју-
нуу тәклиф етмәк олар. Әкәр ушағ-
лар јүксәк сәс ешидирләрсә, әллә-
рини јухары галдырыр, ашағы сәс-
дә әлләри бурахыр, орта сәсдә исә
әлләри синә бәрәбәриндә тутур-
лар. Ким сәһв едәрсә, ојуну удуз-
муш һесаб олунур. Сонра ушағ-
лар мелодијанын һәрәкәтинин исти-
гамәтинин мұәјјән етмәји өйрәнир-
ләр. Мұәллим пианинода ардычыл
бир нечә јүксәк нот чалыр (јахуд
охујур). Ушағлар әлләри илә сәс-
ләрин һәрәкәтләрини кәстәрирләр.

Мәшғәләни даһа чанлы, марағлы
гурмағ үчүн белә ојундан да исти-
фадә етмәк олар: «Бир дәчәл оғлан
вармыш. Бир дәфә о, уча ағача
чыхыр. Лап јухары галхыр. (Мұәл-
лим јухары рекистдә арпечю чалыр
вә билдирир ки, бу сәсләр оғланын
јухары галхмасыны кәстәрир). Елә
бу заман оғланын анасы ону пән-
чәрәдән көрүр вә әли илә ишарә
едир ки, ашағы дүшсүн. Мұәллим
јенә дә пианинода чалыр вә ушағ-
ларә тәклиф едир ки, ушағын ана-
сынын сөзүнә бахыб-бахмамасыны,
ашағы дүшүб-дүшмәмәсинин мусиги-
дән тәјјин етсинләр. Ушағлар әллә-
рин һәрәкәти илә сәсләрин истига-
мәтинин мұәјјән етсинләр. Бу заман
әл һәрәкәтләри ритмик олмалы-
дыр: әлләр санки пиллә-пиллә ју-
хары галхыр, јахуд ашағы енир).

Мұәллим ушағларә изаһ едир
ки, маһнылары ше'р јахуд һекајә
кими јазмағ вә охумағ мүмкүндүр.
Аңчағ маһнылар һәрфлә дејил, нот-
ларла јазылыр. Нотлар беш хәтт
үзәриндә јазылыр. Бу хәтләр аша-
ғыдан јухары сајылыр. Бу беш
хәтт бирликдә нот сәтри адланыр.
Нотлар бу хәтләрин үзәриндә, ал-
тынды, араларында вә үстүндә ја-
зылыр. Јүксәк сәсләнән нотлар хәт-
ләрдә, нисбәтән бәм сәсләнән нот-
лар исә ашағы хәтләрдә јазылыр.

Мүәллим ушаглара мә'лум олан нотларын һарада јазылдығыны көстәрир: **сол** (икинчи хәтдә), **фа** (биринчи вә икинчи хәтләрин арасында), **до** (әлавә хәтт үзәриндә) вә с.

Бурадача мүәллим скрипка (каман) ачарынын јазылышыны, әһәмийәтини шакирдләрә баша салыр. Скрипка ачары нот сәтринин башланғычында јазылып. Бу ачар сол нотунун јазылдығы икинчи хәтдән башландығына көрә сол ачары да адланыр. Ушаглара баша салмағлазымдыр ки, сол ачары олан нот сәтриндә орта вә јүксәк сәсләр јазылып. Бәм сәсләр јазыларса нот сәтринин бас ачары гојулур.

I сениф шакирдләри хәтләрин үзәриндә јерләшән нотларын адларыны јадда сахламагда чәтинлик чәкирләр. Буна көрә илк вахтлар үч нотун өјрәдилмәси мәсләһәтдир: **сол, фа, ми**

Мүәллим бу нотларын јахшы мәнимсәнилмәси вә јадда галмасы үчүн илк дәрсләрдә белә кичик ојундан истифада едә биләр: бир шакирд нот сәтри үзәриндә (алтында, үстүндә) јерләшән нотун јазылдығы карточканы көтүрүб (тутаг ки, **фа** ноту) бүтүн сенифа көстәрир. «Бу һансы нотдур?» — дегә су-

ал верир. Дүзкүн чаваб алымадан сонра нот бүтүн ушаглар тәрәфиндән хорла охунур. Бу өрмүхтәлиф вариантларда тақрарлана биләр.

Мүәллим әлавә хәтт үзәриндә бир нот јазыр вә шакирдләрдән бу нотун адыны сорат. Ады олур ки, бу ноту танымаҗлар. Мүәллим ушаглара тақдир едир ки, бу ноту билдикләре (јахул сол, ми) нотуна сәһмәтлә јазы тахтасында јазсынлар. Шакирдләрдән бири **фа** (сол, ми) нотуну јазыр вә бүтүн сениф бу ноту охујур.

Бир нечә дәрслән сонра јенә бу нотунун өјрәнилмәсинә кечмәк олар. Мүәллим ушаглара баша салыр ки, **ре** ноту биринчи хәттин алтында јазылып. **Ре** нотунун дәрсликдә берилән «Кәндимиз» маһимесини беләнсәсияни өјрәдилмәси илә шакирдлар даһа јахшы мәнимсәтмәк олар күндүр. **До, си, лја** нотларын да мүәјјән маһныларын нот јазылышы илә әлағәдар өјрәдилмәлидир.

Нот дүзүлүшүнү әл ишләре әлән шәкилдә көстәрмәк олар. Мүәллим әл ишарәләри илә нот дүзүмүнү көстәрдикдә шакирдләр

Шәкил 1.

адларыны охумагы бачарма-
шырлар.

3-чү сәнифәдәки нот дүзүмүнүн
шарәләри бир актава дахилин-
нотун адыны билдирир.

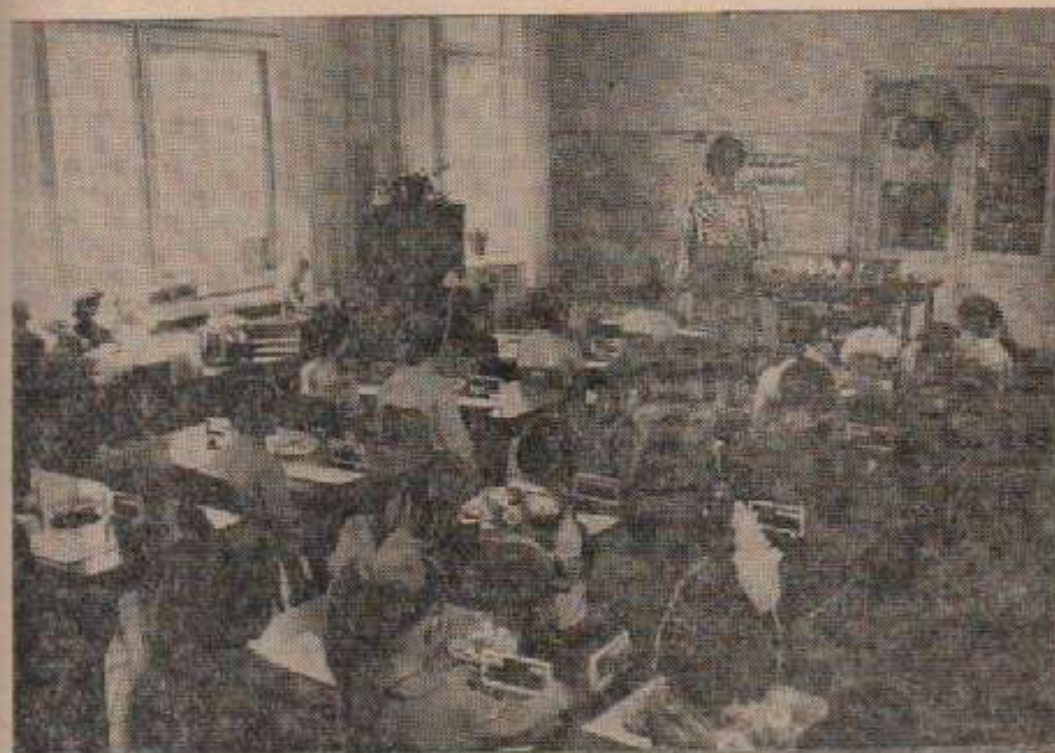
Синиф шакирдләриндә мусиги
түгәтмәк вә сәсләри бәдиһи чәһәт-
тәҗмәтләндирә билмәк габили-
яны инкишаф етдирмәк, мусиги
шашыны мөһкәмләндирмәк, он-
мусиги әсәрләри, бәстәкарла-
һәҗәт вә јарадычылыглары илә
шәһ етмәк мұәллимин гаршысын-
мүһүм бир вәзифә кими дурур.
Шәһәт мусигини сакит динләмәји
шәһәтләди.

Шакирдләрин радио, телевизи-
ја ушаг мусиги верилишләринә
шәһәт гүләг асмалары чох фә-
шәди. Чалышмаг лазымдыр ки,

ушаглар мусигинин характерини,
ифачынын, һансы мусиги аләтиндә
чалындыгыны мұәјјән етмәји ба-
чарсынлар.

Мұәјјән бир мусиги әсәринә ша-
кирдләрин фикрини чәлб етмәк вә
бу әсәри динләмәк үчүн онларда
һәвәс ојатмаг мәгсәдилә мұәллим
мусигини сәсләндирмәздән әввәл
онун мәзмуну, характери, мұәлли-
фи һаггында гыса мәлумат вә иза-
һат вермәлидир.

Шакирдләр әсәри баша дүшмәк
вә севмәк үчүн ону бир-ики дүфә
динләмәлидирлар. Мусигини динлә-
јәркән ону башга мусиги әсәрләри
илә мұгајисә етмәк фәјдалыдыр.
Шакирдләр белә мұзакирәләрдә
фәал иштирак етмәклә ону дәрин-
дәл баша дүшүрләр.

Бакы Әт Комбинатынын һәзриндәки ушаг багчасы-һәрәләр енинә тәҗрүбә-
шәһәтләтчи М. И. Бајрамова башчылыг едир. Орада ушаглар бәјүк гәјгә-
шәһәтләтчи тәрбијәчиләр чалышырлар.

Шәһәтләт: Орта групуки тәрбијәчи-мұәллими Г. Ј. РЈАБИНКИНА ушаг-
ларда мәһәтләтлә шәһәтләди.

Јени биликләрин верилмәси просесиндә кечмиш биликләрин тәкрары тәчрүбәсиндән

3. ӘЛИЈЕВА

Јени биликләр әввәл өйрәнилмиш биликләрлә алағәли шәкилдә вә әввәлки биликләрин тәкрары шәраитиндә өйрәнилдикдә даһа сәмәрәли нәтичә әлдә едилир. Белә тәкрар јени билијин изаһына башламаздан әввәл, јени материалын изаһы просесиндә, рүбүн вә ја дәрә илинин сонунда апарылыр. Јени билијин ашыланмасы просесиндә тәкрар изаһ олуна билијин характериндән нрәли кәлир.

Мүәллим јени мөвзунун изаһы илә алағәдар оларат кечмиш биликләрин тәкрарына: 1) изаһ олуна билији дәгигләшдирмәк вә ајдылашдырмаг; 2) изаһ олуна билији үмүмиләшдирмәк; 3) изаһ олуна билијин мүәјјән биликләр системинә дахил олмасына замин јаратмаг мәсәдилә әсәсланмалыдыр. Мәлүмдүр ки, ибтидаи синифләрдә шакирдләрин билик даирәси дар, әшја вә һадисәләр һаггындакы тәсәвүрләри исә гејри-дәгиг олур. Ејни заманда онларда әшја вә һадисәләр һаггында бирдән-бирә там тәсәвүр јаратмаг мүмкүн дејилдир. Биликләрә јијәләнмә просесиндә изаһ олуна һәр бир јени билик әввәлки билијин тәкрарына әсәсланыр. Лакин биликләрин тәкчә ардычыл өйрәдилмәси онларын там вә шүүрлу мәнимсәниләчәјинә тәминат вермир. Бунун үчүн изаһ просесиндә кечилән мөвзу илә сых бағлы олан әввәлки биликләри тәкрар етмәк лазым кәлир. Бу заман әввәлки билик јени билијин даһа дәрин мәнимсәнилмәсинә имкан јарадыр. Фикринизи бир нечә фактла изаһ едәк.

III синифдә «Кәср» мөвзусу өйрәдилир. Шакирдләр I синифдә дүз хәтт парчасынын, дөрдбучағлынын, даирәнин вә с. фигурларын һиссәләрә ајрылмасыны, II синифдә исә һиссәләри вә онун мугајисәсини; һиссәләрә кәрә әдәдин вә әдәдә кәрә һиссәнин тапылмасыны өйрәнмишләр. Бүтүн бунлар «Кәср» мөвзусуну сәмәрәли дәрк етмәјә имкан

верән биликләрдир. Чүнки кәср һиссә илә, һәмчинин һиссәјә кәрә әдәдин вә әдәдә кәрә һиссәнин тапылмасы илә гаршылытлы алағәдәлир.

Бакыдакы 93 нөмрәли мәктәб мүәллими У. Вәлијева мөвзуну өйрәтдикдән сонра һиссәләрә ајырма саһибә апарды. Сонра шакирдләр квадрат, даирә, үчбучағ чәкдирә онлары һиссәләрә ајырмагы тапыр етди. өзү исә јазы тахтасында кәср һиссәләрини тапырды. Бундакы шәкилдә дүзбучағлы чәкдирә ону һиссәләрә бөлдү вә суал-чаваб башлады:

— Јазы тахтасындакы дүзбучағлы нечә һиссәјә бөлүнүб? (белә).

Мүәллим бөлүнмүш һиссәләрдән биринин алтындан хәтт чәкиб суал-чавабы давам етдирди:

Дүзбучағлынын нечә һиссәсинин алтындан хәтт чәкдим? ($\frac{1}{5}$ һиссәсинин).

Мүәллим дүзбучағлынын $\frac{2}{5}$ һиссәләринин алтындан хәтт чәкиб шакирдләрә јаздырды:

— Ушағлар, биз нәји тапырдык (дүзбучағлынын $\frac{2}{5}, \frac{3}{5}, \frac{4}{5}$ һиссәләрини тапыды).

— Көрдүјүнүз бу дүзбучағлы бир тамдыр. Онун бөлүндүјүнү вә бөлүнмүш һиссәләрдән нечәсини көтүрүлдүјүнү биз бир әдәдә тапыр едирик. Бу әдәдә кәср дејиләр.

$\frac{1}{5}, \frac{2}{5}, \frac{3}{5}, \frac{4}{5}$ вә с. кәсрдир. Әдәдәри бир-бириндән ајыран бу кәср дејилир. Хәттин үстүндә әдәдә кәсрин сурәт, алтындакы кәср мәхрәч дејилир. Бәс сурәт, кәср нәји билдирир, нечә әмәлә кәср Кәсрин мәхрәчи тамын бөлүнмүш һиссәләри, сурәт исә бөлүнмүш һиссәләрдән нечәсинин көтүрүлдүјүнү

көстөрир. Демели, кәср һиссәләре эмәлә кәлир.

Мүәллим бу изаһындан сонра шакирдләр јени мөвзуну даһа јакыннан мәннәмәсәјир, суал-чавабда фәал тәһарак едир вә дүзкүн чаваб верәре чалышырлар.

Беләликлә, јени мөвзунун изаһы процесиндә мәлум олур ки, јени билим өјрәнилмиш билијин тәркиби кәср һаггында ајдын вә дәһәк билик әлдә едирләр. Шакирдләре биликләрә бу чүр јијәләнмәләре онлары фәаллашдырыр, изаһынан материалын һәфизәдә мөһкәмләнмәсини тәмин едир.

Изаһ процесиндә апарылан тәкдир јени биликләрин ајдын вә дәһәк олунмасына, мөһкәмләндириләре көмәк көстөрир: мәсәлән, јуһадакы мисалда кәсрин өјрәдиләре заманы һиссәләрин тәкряры һәм тәкчә кәсрин ајдын, мүкәмлән мәннәмәнилмәсинә сәбәб олур, әмәлә һиссәләре анд биликләри дәһәк едир, ајдыналашдырыр.

Јени биликләрин изаһы заманы һәм әввәл өјрәнилмиш биликләрин онлары дејил, шакирдләрин һәјәт һәм әһвәсиндән истифадә дә әһәмијәт јер тутур. Бурада шакирдләре башга мәнбаләрдән әлдә етдикләре биликләрә дә истиһад етмәк һәм әһвәсә јуһундур. Лакин бу, тәдрис һәм мөвзунун характериндән һәм олмалыдыр: мәсәлән, мәктәп јени кәлмиш ушагларын јағыш мөвзун әмәлә кәлмәси һаггында мүкәмлән тәсәвүрләри вардыр. II синефдә «Атам бунлары һарадан билә» һекајәси охунаркән мүәллим онлары јада салыр. О, јағышын негә һәм һәмәсыны изаһ едәндән сонра, онлағара белә бир суалла мүрачһәт едир:

— Ушаглар, јағыш нәдән әмәлә едир? (һавадан, чәндән, думандан, суздан вә с.).

Мүәллим шакирдләрин мәлумат әсәсланыб, изаһы давам етдирир. Белә тәшкил олунмуш изаһ заманы шакирдләрдә тәһәтлә сујун онлары һаггында конкрет вә ајдын тәсәвүр јараныр.

Мүшаһидәләр көстөрир ки, мәһз әһвәсә процесиндә шакирдләри дү-

шүндүрмәк әһвә вә һадисәләрин охшар вә фәргли чәһәтләринин мүәјјәнләшдирилмәсинә, өјрәнилән мөвзунун сәмәрәлилийинин артырылма-сына, тәлимин эффектлийинин јүксәлдилмәсинә сәбәб олур. Бу заман өјрәнилән һадисә мәлум биликләрлә мүгајисә едилир, онлары охшар вә фәргли чәһәтләрини тапмаг лүзуму мејдана чыхыр. Һабелә шакирдләр һадисәләр арасында сәбәб вә нәтичә алағәләрини ашкара чыхармаға вә үмумиләшдирмәләр апармаға чалышырлар.

Шакирдләр үмумиләшдирмә заманы һдрак объектләрини тәркиб һиссәләринә ајырыр, онун әсәс әләмәт вә һүсусијәтләрини мүәјјәнләшдирир, онлар арасында алағә јарадырлар.

Беләликлә, јени билијин изаһы заманы тәкряр вәсәтәсилә үмумиләшдирмәләр апармаг өјрәнилән билијин дәриндән мәннәмәнилмәсинә заман һазырлајыр. Изаһ процесиндә тәкрярын үмумиләшдирмә характерини ајдыналашдырмаг үчүн белә бир мисал көстөрәк. Бақыдакы 93 нөмрәли мәктәбин мүәллими Ә. Гурбанова II синефдә «Исим» мөвзусуну изаһ едәркән онун тәрифини сөјләдикдән сонра суал-чаваб апарыр:

— Ким? нә? суалына чаваб олан бир нечә сөз дејин. (Ариф (ким?), Афаг (ким?), китаб (нә?), ев (нә?), дәфтар (нә?).

— Биз ким? нә? суалына чаваб олан сөзләрлә илк дәфә нә вахт таныш олмушдуг? (I синефдә).

— Ана, ата сөзләри һансы суала чаваб верир вә нечә јазылыр? (ким суалына чаваб верир вә кичик һәрфлә јазылыр).

— Бәс Надир сөзү нечә јазылыр? (бөјүк һәрфлә).

— Демәли, ким? суалына һансы сөзләр чаваб олур? (һисаны вә һисан адларыны билдирән сөзләр).

Беләликлә, мүәллим мәлум олан биликләрә әсәсланыр, онлары тәһлил едир, үмумиләшдирир. Бу үмумиләшдирмәләр шакирдләре онлары кәсб етдикләре биликләри мүәјјән биликләр системинә даһил етмәк һәмәканы верир. Биликләрин мү-

эјјөн биликләр системинә дахил едилмәси садәчә олараг онларын ардычыл дүзүлмәси дејилдир. Бу, мүхтәлиф заманларда шакирдләрин кәсб етдикләри биликләрин бу вә ја дикәр елм сәһәсинә анд едилмәсидир: мәсәлән, ушаглар II синифдә «Атам бунлары һарадан билир» һекајәсини охумуш, јағышыи нечә эмәлә кәлдијини өјрәнмишләр; III синифдә тәбиәтшүнаслыг дәрсиндә икә «Сујун үч һалы» мөвзусу кечиләркән әввәлләр өјрәндикләрини тәкрарламагла тәбиәтдә баш верән ганунаујғунлуғлары елми шәкилдә дәрк етмишләр. Изаһ заманы биликләрин тәкрары, онларын әлағәләндирилмәси әввәл өјрәнилмиш биликләрин дә дәғигләшдирилмәси

нә, системләшдирилмәсинә верир. Одур ки, һәр бир мұәллим һәлә дәрс илинин башланғычында јени билијин изаһы заманы тәкрар олуначаг биликләри әввәлчәдән әјјәнләшдирмәли, ону өз планна әкс етдирмәлидир.

Беләликлә, јени билијин заманы тәкрар:

а) билијин мәнимсәмә кәјфәсини артырыр;

б) шакирдләри дүшүндүрмә мұғажисәләр апармаға сөвг едир, бу да онларын тәфәккүрүнү шәкил шәфаына сәбәб олур;

в) шакирд тәфәккүрүндә бу дикәр анлајышыи формалашма имкан јарадыр.

Кичик јашлы мәктәблиләрин идрак имканларына дәғ

М. ИСМИХАНОВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти

Кичик мәктәб јашлы ушагларын әгли имканлары узун мүддәт педагоглар вә психологлар тәрәфиндән лазымынча гүјмәтләндирилмәмишдир. Узун мүддәт ибтидаи синиф шакирдләринин идрак имканларынын мәһдудлуғу һағгында фикир һөкм сүрмүшдүр. Белә һесаб едилир ки, кичик јашлы мәктәблиләр өз инкишафларына көрә конкрет-образлы тәфәккүр чәрчивәсиндән чыха билмәзләр; онлар демәк олар ки, образларла фикирләшир вә буна көрә дә мүхәррәд тәфәккүрә габил дејилдирләр. Бу јашда ушағыи диггәти өз тәбиәтинә көрә гејри-ихтијари, һафизәси механикидир.

Кичик мәктәблиләрин идрак имканларынын мәһдудлуғу фикри бу јашда ушагларла тәлим ишинин мәзмун, форма вә методларына да өз тәсирини көстәрирди. Ибтидаи тәһсилдин мәзмуну, әсасән, ушаглары јухары синифләрдә систематик тәлимә һазырламаг истигамәтиндә гурулуруду. Тәдрис програмында концентримиз кениш шәкил алмышды. Тәлим методларынын тәтбигиндә

әсас јүк јаддашыи үзәринә дүшүрдү. Мүәллим материалы шакирдләрә чох вахт һазыр шәкилдә, һәлә асан јолла чатдырмаға чалышырды. Верилмиш биликләр, һәлә олараг, суалларын вә һәлә ники чалышмаларын көмәји мөһкәмләндирилди...

Тәлимдин белә тәшкили ушагларын инкишафына ләңкидичи тәһсил көстәрмәји билмәэди. Психолог вә педагоглар тәлимдин инкишафлашдырмачи тәсирини артырмаг үчүн тәлим тәкмилләшдирмәк вә шакирдләрин идрак имканларынын әлағәлән чыхармаг истигамәтиндә чидә әтәришлар апармышлар. Ибтидаи тәлим үзәрә нисбәтән кениш мәнзәрәдә експеримент академик З. И. Занков вә онун әмәкдашлары тәрәфиндән апарылмышдыр. 17 яшда чох давам едән бу експеримент 1000-дән чох ибтидаи синиф мұәллимин иштирак етмишдир. Тәлим көстәрмишдир ки, шакирдләрин үмуми инкишафына истигамәтләшмиш тәлим һәм мәнимсәмәја һәлә инкишафа јахшы тәсир

Л. В. Занковун экспериментал системинин асасында та'лими жактан чатинлик шэраитинде вэ жүксүз сүр'этлэ тэшкил етмэк талэби мүмкүндүр. Оңун факринчэ, жүксүз чатинлик шэраитинде гурулмуш та'лим шакирдлэрин кэркин зейини үчүн гыда верир, оңларын сүр'этлэ вэ интенсив инкишафыны зейин едир. Та'лимин жүксүз сүр'этлэ тэшкили талэби ибтидан та'лимде жекнэсэг тэкрарлары вэ жүксүз оларак бир жердэ сажма балдырыны арадан галдырмагы нэзерге тутур. Мэ'лум материалын ушагы тэрэфиндэн «чејизимеси», чохлу жүксүз тэкрарларла мөһкөмлөндиримеси шакирдлэрин эгли «тэпчилэјинэ» сөбөз олур вэ нэтичэ оңлары илэ оңларын зейин инкишафына мөнечилик тэрэдир.

Дачик-мәктәблилэрин идрәк имканыларыны өјрөнмәк мәгсәди күчәндикәр кениш әһатәли психологидидәктик експеримент Д. Б. Елқонин вэ В. В. Давыдов оңларын аңдашлары тэрәфиндән апарылдыр. Тәдгигатын мәзмунундакы аңдыча идеја — концентризмдән чыгып, системли курсә кечмәкдән тәрәтдир. Бу мәгсәдлэ тәдгигатлар ријазийјат, грамматика вэ та'лиминдән системли программаларын асас хүсусийјәти—биликдән үмумиләшмиш характердә кәчәс вэ шакирдлэрин мүчәррәд тәфәккүрүнә истигамәтләнимәсидир. Тәдгигатчылар белә бир фәрәнјјә чыхыш етмишләр ки, та'лимин курси дүшүнүлмүш мәзмунунда вэ курси тәшкили шэраитиндә кичик мәктәблиләрә индијәдәк гәбул олунушундан даһа жүксүз сәвијјәдә мүчәррәдләшдирмә вэ муһакимә жүксүз бачарыглары ашыламаг мүмкүндүр. Бу мулаһизәдән чыхыш тәдгигатчы-психологлар ибтидан та'лими дедуктив јолла гурушса, јә'ни үмумидән хүсусийә кечәдә тәшәббүс кәстәрмишләр. Ана јә'ни вэ ријазийјатдан експериментал программалар елэ тәртиб едилдирир ки, шакирдләр та'лимдә зейини дәрк етмәкдән оңун бир конкрет гәзәһүрлэрини дәрк етмәк кечмәли олурлар. Әкәр психологидидәктикларын (Н. А. Менчин-

скаја, Л. В. Занков вэ б.) үмуми гәбул олунмуш ра'јинә кәрә, ријазийјатын тәдрисиндә һәрфи символика рәгәмлэрин өјрәнилмәсиндән сонра тәтбиг едилирсә, Д. Б. Елқонин вэ В. В. Давыдовун експериментал програмында һәрфи символика рәгәмлэрин өјрәнилмәсиндән әввәл дахил едилир. Экспериментал та'лимин асас нәтичәси ондан ибарәтдир ки, бу тәдгигат кичик мәктәблилэрин мүчәррәдләшдирмә бачарыгларына гәбил олдугларыны вэ та'лимин тәсири илэ һәмин бачарыглары инкишаф етдирмәјин мүмкүн олдуғуну сүбүт етмишдир. Кәстәрилән тәдгигатда шакирдлэрин мүчәррәд тәфәккүрүнә чидди вэ тәтбиг таләбләр верилмәси педагогипсихологидидәктик әдәбијјатда бә'зи етиразлар доғурса да (Б. П. Јесипов, Л. В. Занков вэ б.), бу тәдгигат кичик мәктәблилэрин идрәк имканыларыны өјрөнмәк бахымындан мүәјјән әһәмијјәтә маликдир.

Ибтидан та'лимч тәкмилләшдирмәк истигамәтиндә апарылан психологидидәктик тәдгигатлардан бири дә Н. А. Менчинскајанын ады илэ бағлыдыр. О, методистләрлэ бирликдә (М. И. Моро, А. С. Пчелко вэ б.) һесаб, чәбр вэ һәндәсә материалларыны әһатә едән вәһид ријазийјат курсу програмыны тәртиб етмәјә тәшәббүс кәстәрмиш вэ һәмин програмы експериментдән кечирмишдир. Бу програмын асас хүсусийјәти — шакирдлэри ријазий үмумиләшдирмәјә истигамәтләндирмәсидир. Башга програмлардан фәргли оларак, һәмин програмда һәрфи символика јалһыз һесаб гәнууларыны үмуми шәкилдә јазмаг мәгсәди күдмүр, һәм дә илк нөвбәдә мәһул эләди әвәз етмәк мәгсәди күдүр (мәсәлән, $3+X=7$, $A+B=B+A$ вэ с.).

Експериментал програмын тәтбиги кәстәрмишдир ки, ибтидан синиф шакирдлэри јени програмын нисбәтән чатинлик таләблэринин өһдәсиндән хәлэ билдрләр. Тәдгигатдан чыхан дикәр нәтичә беләдир: ријазий биликлэрин мәнимсәнилмәсиндә вэ тәтбигиндә кичик мәктәблилэрин оптимал идрәк имканыларындан һәлә кифәјәт гәдәр истифада олунмүр

(«Начальная школа», 1964 №9).

Инкишафетдиричи тәлим бахымындан А. А. Лjubлинскаяның да тәдгигаты мөҗҗән мәраг доғуруп. Оуун тәдгигаты шакирдләре әгли фәалијәтин үмумиләшмәш бачарығларыны ашыламағ имканларыны вә бунун тәлим кејфијәтинә тәсирини ашқара чыхармаға доғру јөнәлмишдир. Тәдгигат кәстәрмишдир ки, шакирдләри тәкчә билик вә бачарығлары мәнимсәмәјә истигамәтләндирән тәлим инкишафа көмәк едә билмәз. Тәлимдә јүксәк инкишаф сәвијјәсинә наил олмағ үчүн ушағлара фикирләшмәји өјрәтмәк, олара үмуми дүшүнмә бачарығлары да ашыламағ лазымдыр. Шакирдләре мүшаһидә етмәји, нәтичә чыхармағы, факт вә һадисәләрин башлыча чәһәтләрини ахтарыб тапмағы өјрәтсәк, оларын тәфәккүрүнүн инкишафында әсаслы ирәлиләјиш баш верәр. Шакирдләрин тәлим фәалијәти о заман сәмәрәли олур ки, о мәнимсәнилмиш аилајышлары садәчә тәкрарламасын, факт вә һадисәләрдәки мүһүм чәһәтләри, фәндахили вә фәнләр арасы әлағәләри тапмаға чалышысн («Советская педагогика», 1968 №11).

Нәзәрән кечирилән тәдгигатлар мүхтәлиф истигамәтләрдә апарылса да оларын һамысы үчүн үмуми чәһәтләр вардыр. Әввәлән, һәмни тәдгигатларда кичик мәктәблиләрин потенциал идрәк имканларына малик олмасы вә бу имканлардан истифадә етмәјин зәрурилији идејасы ирәли сүрүлмүшдүр. Икинчиси, бүтүн тәдгигатлар ибтидан тәлимдә нәзәри биликләрин сәвијјәсини јүксәлтмәјә, шакирдләрин зейни фәаллығ вә мүстәғиллијини күчләндирмәјә доғру јөнәлдилмишдир.

Ибтидан тәлими тәкмилләшдирмәк истигамәтиндә апарылан тәдгигатлар тәкчә тәлимин мәзнунуну јох, һәм дә методик истигамәтини әсаслы шәкилдә дәјишдирмәји тәләб едир. Әввәлдә кәстәриллији ки ми, ибтидан тәлимин ән'әнәви методикасы шакирдләри инкишаф етдирмәк идејасыны јахшы тәмин емирди.

Инкишафетдиричи тәлим идрәси тәлимдә шакирдләрин әғла фәаллығны, тәфүккүр мүстәғиллијини күчләндирмәји тәләб едир. Тәлим елә гурулмалыдыр ки, шакирдләр биликләри мәнимсәмәк процес илә бәрабәр, мүстәғил охумағ бачарығына да јијәләнсиналар. Сәв ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш Сов. ИКП XXV курултајында бу мүнәсибәтлә деклардир: «Инсана ләзим олан биликләрин һәмчә етибәри илә кәсәк шәкилдә вә сүр'әтлә артдығы инди ки шәрәнтдә башлыча мәғсәд ағды мөҗҗән гәдәр фактлары мәнимсәмәкдән ибарәт ола билмәз. Биликләрини мүстәғил сүрәтлә ағдырмағ, елми вә сијаси информәсјанын сүр'әтли ахынындан баш иламағ бачарығы ашыламағ зарурдир».

Бу сөзләрдә совет мәктәбиндә башлыча истигамәти јахшы идрә олунмушдур. Мәктәб шакирдләри фикрини ојатмалы, оларын мүстәғил јарадычы тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәлидир. Ушағ билик мүәллимдән һазыр шәкилдә ағдымалы, олары бир чох һалда әлмә мүстәғил әлдә етмәлидир. Һәмни педагоглар вә психологлар тәлимдә шакирдләрин зейни фәаллығны, тәфәккүр мүстәғиллијини күчләндирмәјин педагожи-психолог шәртләрини тәдгигинә хусуси фикир верирләр. Психологлар, әввәлән, белә суаалар идрәләндирыр: кичик мәктәблиләрдә тәфәккүр мүстәғиллији тәдгигат едирми? Бунун һансы хусуси шәртләри вардыр?

Ушағларда мүстәғиллик вә тәдгигатлијини анчағ 11—12 јашда тәдгигат етдијини сөјләјән буржуа психологларындан (Е. Мејман, Ж. Пиаже вә б.) фәргли оларағ, совет психологлары (Г. С. Костјук, А. Е. Запорожетс, А. А. Лjubлинская вә б.) гејд едирләр ки, мүстәғиллик ушағларда һәлә бағча јашы әввәл рүндә өзүнәмәхсус хусусијәтлә илә тәзаһүр едир. Ушағын инкишафы, һәјат тәчрүбәсини арттырмағ, һәбелә тәлим вә тәрбијәнин тәдгигат илә әлағәдар оларағ оуун идрәтәлији дә кеңишләндир.

III синеф шакирдлэринин тэ-
фэккүр мүстэгилији өз тэчрүбэлэ-
ри дэирэсиндэ, кэнар тэһрик олма-
сы нэтичэ чыхармаларында, гар-
ажа садэ мээсэлэлэр гојуб онлара
мээсэб ахтармаларында ифадэ олур-
а. Кичик мэктеблилэр синефдэн-
мээсэб кечдикчэ кэнар тэһриклар-
ын инсбатэн узаглашырлар. Кичик
мэктеб јашлы ушагларда тэфэккүр
мүстэгилијинин инкишаф динами-
касынын тэдгиги (Ә. Бајрамов)
тэһсиндэ мүәјјән едилмишдир ки,
синеф шакирдлэриндэ «мәһдуд
мүстэгилик», «мүәјјән тэһриклар
мүстэгилик» өзүнү көс-
төүр. Шакирдлэр мүәјјән факта,
мээсэјэ даир мүстэгил мүһа-
мәсә јүрүтмәкдэ, онлара гиж-
мәс вермәкдэ чэтинлик чөкир-
а. II синеф шакирдлэриндэ садэ
мүмиләшдирмэлэр апармаг, груп-
пашдырма бачарыглары өзүнү көс-
төүр. III синеф шакирдлэриндэ тэ-
фэккүрүн «үмүмиләшдиричи мүстэ-
гили» формалашмага башлајыр.
Мәһдудларын тәк-тәк чәһәтлэринин мү-
миләси тәдричән группашдыры-
мәс үмүмиләшдиричи тәһсиллэ әвәз
олатур. Тэдгигат белә бир нэтичә
ахтармага әсас верир ки, кичик
мэктеблилэр тэфэккүрүн мүстэгили-
јинә малик олсалар да бу кејфијә-
т онларда һалә там формалаш-
ма сәвијјәсә чатмыр. Онларда
мүстэгилик мүтләг характер да-
шамыр; һалә мүәјјән тэһрикә, ис-
тигамәтләндирмәјә мөһтачдыр.
Мүстэгилијә дәјишмәз кејфијәт
ини бахмаг олмәз; бу, тәһмин
тәһсин илә дәјишир, инкишаф едир.
Тэдгигат көстөүр ки, ушагларда
тэфэккүр мүстэгилијинин нечә тә-
чрүр етмәси, буржуа психологлар-
ын илдиә етдиклэри кими, һеч
ушагын буна габил олуб-олма-
сындан дејил, тәһмин-тәрбијә иши-
ни дүзкүн тәшкил едилмәсиндән,
шакирдлэрин тэфэккүр инкишафы-
нә тәһмин просесиндә верилән тәләб
гајгыдан асылдыр (Ә. Бајра-
мов. Шакирдләрдә тәфәккүр мүстә-
гилијинин инкишаф динамикасы.
1966, сәһ. 69).

Кичик мэктеблилэрин идрак им-
канларынын, тәфәккүр мүстэгили-
јинин експериментал тэдгигина да-

ир нәзәрдән кечирдијимиз гыса ху-
ласәдән көрүндүјү кими, ибтидан
синеф шакирдлэри бөјүк еһтијат
идрак imkanларына маликдирләр.
Бу imkanлардан тәһминдә там ис-
тифадә олунмур. Ибтидан тәһсинин
сон илләр мазмунча чэтинләшмәси,
тәһминдә нәзәријәнин ролунун арт-
мәси мәһз бунунла әлагәдардыр.
Нәзәријәнин ролунун артмәси, һеч
дә бәзиләринин дүшүндүјү кими,
ибтидан тәһминин практик әһәмиј-
јәтинин азалтмаг мәгсәди күдмүр.
Нәзәри биликләр кифәјәт гәдәр
практик чалышмаларла мүшајиәт
олунмәзсә, шакирдлэрин бачарыг
вә вәрдишләрә шүүрлу јәјәләнмә-
ләринә көмәк етмәзсә, һәмин билик-
лэрин инкишаф етдиричи тәһсини да
азала биләр.

Кичик мэктеблилэрин бөјүк ид-
рак imkanларына малик олмалары
фикридән һеч дә тәһмини сүн'и су-
рәтдә чэтинләшдирмәк вә шакирд-
лэри һәддән артыг јүкләмәк нәти-
чәси чыхарылмамалыдыр. Тәһмини
һәддән артыг чэтинләшдирмәк, ша-
кирдлэри лүзүмсуз материалла јүк-
ләмәк педагожи тәләбләрә зиддир.
Тәсәдүфи дејилдир ки, Соп.ИКП
МК вә ССРИ Назирләр Советинин
мэктеб һаггында гәбул етдији сон
гәрарда (декабр 1977) бу чәһәтә
хүсуси диггәт јетирилмишдир. Гә-
рарда һаглы олараг көстөүрилди ки,
мэктеб програмлары вә дәрсликлә-
ри бир сыра һалларда лүзүмсуз мә-
луматла, икинчи дәрәчәли матери-
алла һәддән артыг јүкләнмишдир
ки, бу да шакирдләрдә мүстәгил ја-
радычылыг иши вәрдишлэринин ја-
ранмәсинә мане олур. Гәрарда һәд-
дән артыг мүрәккәб вә икинчи дәрә-
чәли материалларын дәрсликләрдән
чыхарылмәси, шакирдлэрин ев тап-
шырыглары илә јүкләнмәсинә јол
верилмәмәси зәрури һесаб едил-
мишдир.

Ибтидан тәһминин мазмун вә ме-
тодик истигамәтинин мүәјјәнләшди-
рәкән бу тәләблэри нәзәрә алмаг
лазымдыр. Кичик мэктеблилэрин
идрак imkanларындан оптимал шә-
килдә истифадә етмәклә ибтидан
тәһминин сәмәрә вә кејфијәтинин
јүксәлтмәк һәзырда мүһүм вәзифә-
кимиз гаршыда дурур.

Естетик тәрбијә илә әхлаг тәрбијәсинин әлагәсинә даир

Б. ӘМӘДОВ
профессор

Коммунист тәрбијәсинин тәркиб һиссәләри, голлары арасындакы дахили әлагәни диггәт мәркәзиндә сахламаг инди тәкчә педагожи әдәбијјатда дејил, һәм дә партија сәһәдләриндә там чидлијјәти илә ирәли сүрүлүр. Тәкчә ону хатырламаг кифәјәтдир ки, Сәв.ИКП гурултајында тәрбијә ишинин гојулушуна комплекс јанашмага даир сөјләнилмиш дәрин фикир артыг дилләр әзбәри олмушдур. Биз бу мәгаләдә партијанын ирәли сүрдүјү тәләб зәмининдә тәрбијәнин јалпыз ики голу—естетик вә әхлаг тәрбијәси арасындакы гаршылыглы әлагә үзәриндә дајанмаг истәјирик.

Естетика вә әхлаг ичтимай шүруун ики мүхтәлиф формасы олса да, онларын арасында гырылмаз дахили әлагә мөвчуддур, буиларын һәр бири дикәрини тамамлајыр, шәртлиәндирир вә даһа да зәркинләшдирир.

Естетика илә әхлаг, естетик тәрбијә илә әхлаг тәрбијәси арасындакы әлагә тарихин мүхтәлиф дөвләриндә мүхтәлиф шәкилдә шәрһ олунмуш, һәтта буилар бә'зән бир-биринә гаршы гојулмушдур. Бу күнүн өзүндә белә һаггында да нышдығымыз ики анлајышын әлагәсинә даир там фикир бирлији јохдур; һәтта бә'зи јазыларда естетик тәрбијә әхлаг тәрбијәсинин тәркиб һиссәси кими тәгдим едил.

Һәлә гәдим дүнјанын бир сыра философлары белә һесаб едирди-

ләр ки, естетиканын вәзифәләриндән бири һисанларын әхлагын мүсбәт тә'сир кәстәрмәкдән, онларын әхлагы инкишафына тәхәвирмәклән ибарәтдир. Бунуиһа белә сонракы дөвләрин бир чох муһәмәд фәкирләри һәмни мүләһизә вә разылашмамыш, естетика вә әхлаг мәсәләләрини бир-биринә гаршы гојумага чәһд кәстәрмишләр. Һәтта Л. Н. Толстој кими даһи әдәби вә көркәмли педагог белә естетик вә әхлаг арасындакы әлагәјә мүнәсибәт бәсләмиш вә јазмышмак, биз көзәллијә нә гәдәр чох әһдә олуругса, хејрхәһлыгәһа белә о гәдәр узаг дүшүрүк (бах: Әсәрләри күллијјаты, 30-чу чилд, 1955 сәһ. 79). Фридрих Ницше «Фәннин мәншәји вә ја еллинизм вә эстетизм» (М, 1902, сәһ. 255) китабында јазырды ки, ән дүһә естетикләрин өзләри дә чинләп әл атмадан кечинә билмәзләр. Ницшенни бу фикри өз маһијјәтинә вә әхлагсызлырын төблиги вә тәрәннүмүндән башга бир шеј јетилдир. Толстој иһа, чох естетик ки, дөврүнүн естетикасы илә әхлагы арасындакы ујғунсузлугдан чәхыш етмиш, онларын арасындакы учурум зәмининдә јухарыда фикри ирәли сүрмүшдур. Ахы һа бир антагонист чәмијјәтдә бир јыл, бир нечә әхлаг, бир нечә мәһнијјәт, бир нечә естетик бахыш системни фәалијјәт кәстәрир. Јаһа ки, Толстој мәһз мүртәчә әхлаг вә мүртәчә естетика арасындакы

висуалугу асас көтүрмүш, она гар-
шы чыхыш етмишдир. Һәр һалда
эстетика илэ эхлаг арасындакы
алагаја даир фикир мұхтәлифлик-
ларинин олмасы көз гаршысында-
дыр. А. М. Горки һәмни мәсәләнин
шәрһиндә чох дүзкүн мәнге тут-
уш, эстетика илэ етика арасында-
кы гаршылыгы алагәнин маһијја-
нин там дүзкүн шәрһ етмишдир.
О јазырды: «Јени чәмијјәтин, соси-
ализм чәмијјәтинин өз етикасы ол-
жалыдыр; буну мән чоҳдан һисс
едирәм. Һәмни етикадан исә мұва-
зиг эстетика прәли кәләчәкдир»
«Әсәрләри, 29-чу чилд, 1955, сәһ.
30). Бөјүк әдиб «Јазычылар һат-
ында» (М., 1928, сәһ. 304) әсәрин-
дә көстәрир ки, бу күнүн эстети-
касы кәләчәјин етикасы демәкдир...
Көрүндүјү кими, Горки эстетика вә
етика арасында дахили алагәнин
олмасыны, оиларын гаршылыгы
сурәтдә бир-бирини шәртләндир-
әсини там ајдылыгы илэ прәли
көтүрмүшдүр. Эстетик тәрбија илэ эх-
лаг тәрбијәсинин дахили алагәсини
шәрһ етмәздән әввәл буиларын һәр
биринә ајрылыгыда нәзәр салмагы,
спесифик чәһәтләри мејдана чыхар-
магы лазым билirik.

XVIII әсрә гәдәр «Эстетика» сө-
зү хусуси термин кими ишләдилмә-
миш, эстетик мәсәләләр, башлыча
олараг, «поэтика» аялајышы вәси-
тәсилә ифадә едилмишдир. XVIII
әсрдә алман философу Александр
Гумһартен илк дәфә олараг «эсте-
тика» сөзүнү (јуанча мәнасы бе-
ләдир: һиссләр вәситәсилә дәрк ет-
мәк) хусуси термин кими ишләт-
мишдир. Инди эстетика аләминдә
әдән ән бөјүк мұбаһисәләрдән би-
ри табиәтин, варлыгын өзүндә эс-
етиканын олуб-олмамасы илэ бағ-
лыдыр. Көркәмли алимләрин бир
гуппу белә һесаб едир ки, көзәллик,
эстетик не'мәт вә ја эстетик сарвәт,
иләс дә онун гијмәтләндирилмәси
әдәмиз инсан чәмијјәти илэ бағлы
олараг мејдана чыхмышды вә он-
ларын бәшәр тарихиндән әввәл ол-
масыны тәсәввүр етмәк гәтијјән
әдәру дејилдир. Һејванат аләминдә
эстетика јохдур, олмамыш вә ола-
ды билмәз. Эстетик не'мәт инсанын
табиәтлә гаршылыгы алагәси про-

сесиндә, ја'ни ичтиман-тарихи прак-
тика зәмининдә мејдана чыхмыш-
дыр. Һәмни практика мәһз эстетик
гијмәтләндирмәнин объектидир, эс-
тетик не'мәтдир, өзү дә там объек-
тив характерә маликдир. Инсанла
табиәт арасындакы практик алагә,
—объект вә субјект алагәси гаршы-
лыгы алагәдир; бурада субјект
(инсан) объектә (табиәтә) тәсир
көстәрдији кими, табиәт дә инсана
әкс-тәсир көстәрир; оилар гаршы-
лыгы сурәтдә бир-бирини дәјиш-
дирир, инкишаф етдирир вә тәк-
милләшдирирләр. Бу мұлаһизәнин
мүәллифләри объектлә (О илә ишә-
рә едәк) субјект (S илә ишәрә едәк)
арасындакы алагәнин ашагыдакы
формаларда тәзаһүр етдијини көс-
тәрирләр:

$$O \leq S; O \rightarrow S; O \leftarrow S; (O \leq S) \leftarrow S;$$

$$(O \leq S) \rightarrow S.$$

Буилардан биринчиси, ја'ни $O \leq S$
табиәтлә инсан арасындакы прак-
тик алагәни, объектлә субјектин
бир-биринә практик тәсирини, сө-
зүн кениш мәнасында ичтиман-та-
рихи практиканы әкс етдирир. Бу
практика объектив олдуғундан
һәгигәтин мејары јериндә чыхыш
едә билир. Икинчи форма, ја'ни
 $O \rightarrow S$ формасы ону көстәрир ки,
субјект объектин аламәтләрини өз
шуурунда әкс етдирир; демәли,
бу, нәзәри фәалијјәтдир, табиә-
тин нәзәри сәвијјәдә дәрк олу-
масыдыр. Дикәр бир форма, ја'ни
 $O \leftarrow S$ формасы субјектин объектә
мұнасибәт бәсләмәсини, она гијмәт
вермәсини билдирир. Инсан табиәт
һадисәләринә јох, практикаја гиј-
мәт верир, мұнасибәт бәсләјирсә,
онда јухарыдакы форманы $(O \leq$
 $\leftarrow S$ формасы әвәз едир. Бу
форманын маһијјәти ондан иба-
рәтдир ки, бурада субјектин
билавәситә практикаја вердији гиј-
мәт эстетик не'мәтә бәсләдији мұ-
насибәт мејдана чыхыр. Бундан
фәргли олараг, бешинчи форма,
ја'ни $O \leq S \rightarrow S$ формасы инсанла тә-
биәт арасындакы алагәја, ичтиман
практикаја верилән нәзәри гијмәт-
дир, нәзәри сәвијјәдә гијмәтләнди-
рмәдир.

Табиятла инсан арасындагы гаршылыгы алага процесинда инсан билавасита табиятин өз ганууларына асасланыр, өз фәалијјатини һәмш ганууларын тәләбләри зәмининда тәшкил едир, табияти мәһ бу гануулардан чыхыш етмәклә дәјишдир. Естетик не'мәт дә елә бунула бағлы олараг мејдана чыхыр. Демәли, табият, онун чисим вә һадисәләри инсан практикасында кәнарда нә көзәл ола биләр, нә дә ејбәчәр! Көзәллик вә ејбәчәрлик табиятин инсан тәләбләрини өдәјә билиб-билмәмәси илә бағлыдыр. Белә ки, инсан өз һәрәкәтләрини фәалијјәти процесинда мүәјјән бир чисим вә һадисәнин онун тәләбатыны өдәјә билмәсинин шаһиди олурса, һәмш шеји көзәл һесаб едир; әксинә, чисим вә һадисә инсанын дахили тәләбатыны өдәмир вә она мане олурса, белә шејлә ејбәчәр һесаб олунур; мәсәлән, јағышы көтүрәк, һава гурагылыг кечир вә мәһсул мәһв олмаг тәһлүкәси гаршысында галырса, бу заман јағышын јағмасы инсанын тәләбатына там ујғун кәлир вә көзәл һесаб олунур. Јох, јағыш һәддән артыг јағыр вә мәһсула чидди зәрәр вурурса, онда инсанын тәләбатыны өдәмир, арзуларын һәјата кечмәсинә мане олур вә ејбәчәр кими тәләмә верилир.

Алимләрин башга бир групу белә һесаб едир ки, көзәллик реал варлыгыдыр, чансыз вә чанды табиятин өз хисләтидир. Естетик не'мәт бәшәр тарихиндән чох-чох эвләл табиятин өзүндә мөвчуд олмуш вә инди дә мөвчуддур; мәсәлән, профессор М. Мәммәдов «Естетика һаггында сөһбәтләр» адлы китабында јазыр: «Көзәллик кәһнатда вә табиятлә... инсан һалә инсан олмамындан белә мөвчуддур» (сәһ. 32). Әсәрдә даһа сонра дејилир: «Көзәллик вә үлвиллик табиятин өзүндәдир». Л. Н. Столович иса, әксинә, «Природа эстетическој ценности» (М., 1972, сәһ. 51) адлы тәдқиғатында белә бир нәтичәјә кәлмишдир ки, табият, онун чисим вә һадисәләри инсанла алағәјә кирмәдән нә көзәл ола биләр, нә дә ејбәчәр. Әкәр чисим вә һадисәләр

инсанын дахили тәләбатыны јир, онун јарадычылыг табиятләринин инкишафы үчүн јарајырса, онда биз белә шејләри көзәл һесаб едирик; табият вә онун һадисәләри тәләбата зиддирсә, инсанын јарадычылыг табиятләринин инкишафына әнкәл олурса, белә шејләри ејбәчәр адландырырыг. Мәсәлән, ичтимаи бахымдан јанашында јенә дә ејни һал мүшаһидә едиләр. О формасија ки, инсанын табиятини өдәмир вә јарадычылыг етмәјурса, биз ону ејбәчәр һесаб едирик. В. И. Ленин белә һесаб едиләр ки, практика хариш алағлә инсанын тәләбаты арасындагы зәмининдә мүәјјән едиләр. Әсәрләри, 29-чу чилд, сәһ. 290). В. И. Тугаринов «Табиятценности в марксизме» әсәриндә јазыр ки, не'мәт, о чүмләдән естетик не'мәт чисим вә һадисәләри натурал аламәтләриндән јох, инсанын инсан тәләбатыны өдәмәсини ибарәтдир. Әкәр инсанын табият ујғун фәалијјәти илә табият гаршылары арасында ујғунлуг мүәјјән едиләрсә, онда табият гануулар естетик не'мәт ола биләр. Зәминә табият һадисәсидир, ләкин инсан мәғсәдәујғун фәалијјәтинә кәлмир вә естетик бахымдан көзәл һесаб олунмур.

Беләликлә, естетиканын һәмш һәм категоријасы-көзәллик вә ејбәчәрлик алағлышлары бәшәр фәалијјәтиндән кәнарда мөвчуд едиләр, инсан олмајан јердә вә кәһнатда һәмш естетиклик вар, нә дә ејбәчәрлик.

Естетика көзәллик һаггында естетик олдуғу кими, этика да хејирлилик фәзиләт һаггында елмдир. Әкәр естетик не'мәт, башлыча табиятлә инсан арасындагы зәмининдә мејдана чыхышы алағли не'мәт инсанла инсан арасындагы алағәдән нәш'әт тапмак инсанын өзүнә, коллектив үнәсинә, вәтәнә, әмәјә вә с. мүнасибәти әхлагла бағлы мәсәләдир. Естетикала көзәлликлә ејбәчәрлик арасындагы инсәбәт өн пәна чығарырса, әхлагда хејирлә шәр арасында

мұбаризэ әсәс көтүрүлүр. Истәр әһәтдә, истәрсә чәмијјәтдә әкс әһәтләрин вәһдәти, әксилкләрин мұбаризәси һөкм сүрдүјү киһи, есәтәһәдә көзәлликлә ејбәчәрлијин, әһәтдә исә хејирлә шәрин вәһдәти мұбаризәси өн планә чәкиһир. Бу әһәт арасында дејилир ки, тәјлә әһәт хејирлә шәр гардашдыр. Бу әһәтдә әһәтдәр оларағ гаршыја әһәт сыра суаллар чыхыр: хејирлә шәрин гардаш олмасы, онларын вәһдәти вә мұбаризәси гәбул едәрсә, бурадан белә бир нәтичә чыгырмаз ки, хејир уғрунда нә гәдәр мұбаризә апарсағ да, шәрдән әһәт гуртара билмәјәчәјик? Көзәлликлә ејбәчәрлик вәһдәтдәдирсә, бу о демәк дејилдирми ки, ејбәчәрлик олмајан јердә көзәлликлә дә јохдыр? Әкәр биз тәрбијә процесиндә көзәлликлән сәһбәт ачырыҗа, һөкмән ејбәчәрлији дә диггәт мәркәзинә чевирмәлијикми, хејирлә јанашып, шәрдән дә данышмалыҗымы? Әкәр әһләг тәрбијәси шәри сыхышдырып чыхара билмирсә, онда белә бир тәрбијәнин әһәмијјәтиндән дәнишмәгә дәјәрми?

Бу суаллар, доғрудан да, дүшүнүрүчү суаллардыр вә педагогика әһәт онлара чаваб вермәли, мұәллимләри дүзкүн истигамәтләндирмәк үчүн чидди тәдгигат ишләри апарылмалыдыр. Бизим һәммин суаллара мұвәсибәтминиз исә ашағыдағы киһидир.

Марксизм фәлсәфәси өјрәдир ки, инкишафын әсәсыны әксилкләрин мұбаризәси тәшкил едир. Диалектик андидијјәт олмајан јердә инкишаф јохдыр вә ола да билмәз. Бу үмуми мүддәадан чыхыш едәрәк белә бир гәнаәтә кәлмәк олур ки, әһләги инкишаф вә тәкмилләшмә үчүн шәрлә үз-үзә кәлмәк зәруридыр. Бир аныҗа белә фәрз едәк ки, әһәтдә шәр адлы һеч нә галмашышдыр; онда хејир уғрунда мұбаризә апармағ нәјә кәрәкдир? Доғрудан да, хејирлә шәр гардашдыр вә онларын бирн дикәриндән ажрылмашаја вә фәалијјәт кәстәрә билмәз. Бизим башлыча мәғсәдминиз ондан ибарәт олмалыдыр ки, хејир гүвәләрини үстүлүјүнә һәһл олағ вә онлар шәр гүвәләрә галиб

кәлә билсин. Башга чүр десәк, үмуми тенденсијада хејирин шәрә галиб кәлмәси тәмин едилсин. Педагогиканын гапуиләриндән бириндә дејилир ки, полјар кејфијәтләрдән биринин инкишафы дикәринин инкишафына ләһкидир вә она үстүн кәлир. Белә ки, һисәндә хејирхәһлиг нә гәдәр чох инкишаф едәрсә, бәдхәһлигын гаршысы бир о гәдәр алына биләр. Демәли, хејир гүвәләрини инкишафы шәр гүвәләри тамам сырадан чыхара билмәсә дә, сыхышдыра биләр, она үстүн кәләр.

Естетик тәрбијәдә көзәлликлә вә ејбәчәрлик һисәнын тәләбатынын өдәнилиб-өдәнилмәмәси, потенциал јарадычылығ габилитәтләринин инкишафы үчүн мұвәфиғ шәраитин олуб-олмамасы илә өлчүлдүјү киһи, әһләг тәрбијәсиндә дә һисәнын һәрәкәтләринин башҗасы вә өзү үчүн јарарлы олуб-олмамасы, чәмијјәтнин тәләбләринә ујғун кәлиб-кәлмәмәси өн планә чәкилмәлидир. Партиямызын XXV гурултајында Л. И. Брежнев јолдаш демишдир ки, коммунизм гуручулуғуна хидмәт едән, ујғун кәлән бүтүн һәрәкәтләр әһләг нормалары бахымындан мүсбәт гијмәтләндирилмәлидир. Демәли, һисәнын һәрәкәтләри чәмијјәтминизин үмуми инкишаф тенденсијаларына ујғун кәлирсә, әһләги чәһәтдән мүсбәт һесаб олунмалыдыр. Бүтүн сәһәләрдә олдуғу киһи, әһләги бахымдан да сәһвсиз адам тапмағ чәтиндир. Мәсәлә тәкчә сәһвдә дејил, һисәнын үмуми дәјәриндәдир, истигамәтиндә вә тутдуғу јолдадыр. Әкәр шәхсијјәт коммунизм ишинә садығдырсә, мұәјјән сәһвә јол вермиш олса белә, биз ону мәһфи гијмәтләндирмәмәлијик.

Һисән өзлүјүндә һис вә јахшы дејилдир. Онун һис вә ја јахшы олмасы һәрәкәтләринин чәмијјәтнин тәләбләринә ујғун кәлиб-кәлмәмәси, чәмијјәтнин инкишафына тәһәһ вермәси вә ја әһкәл төрәтмәси илә өлчүлмәлидир. Она кәрә дә биринчи нөвбәдә һәрәкәтнин сәбәбини, мотивини өјрәһмәк, онун бу вә ја дикәр иши нә мәғсәдлә, нә үчүн ичра етмәси илә маратланмағ ләзымдыр. Һисән нә гәдәр хејирхәһ олса бә-

лэ, јери каланда бэ'ээн һиреләнир, ачы сөз ишлэтмәјә мәчбур олур. Һәлә даһи Фүзули демишди ки, «Тәлхи-көфтарсыз олмаз ләби јар, еј ашиг...». Тәлхи-көфтарсыз олмаг чох чәтиндир.

Бәли, дилдә гылынчдан да кәсәрли олан «ачы» сөzlәр аардыр, олуб вә олмалыдыр; һәмни сөzlәрдән јериндә истифадә етмәк мәһфи дејил, мүсбәт гијмәтләндирилмәлидир. Белә сөzlәри ишләтмәк коммунизм гуручулуғу ишинә фәјда верирсә, әхлағи бахымдан мәғбул сајылмалыдыр.

Мәктәбдә естетик тәрбијә үзрә апарылан ишләр ејни заманда шакирдин әхлағи инкишафына мүсбәт тә'сир едир вә әксинә, әхлағи тәд-

бирләр естетик инкишафа тәдбир верир: мәсәлән, бәдни әсәрләри өјрәдилмәси естетик тәрбијә јанашы, әхлағ тәрбијәси үчүн кениш имкандарә маликдир. Естетик чә дә шакирдин шәр гүввәләрә баһәтә гаршы мүбаризә руһун тәрбијә етмәк естетик чәһәтдән фәјдалыдыр. Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинә дахилдир. Вәтәнпәрвәр адам вәтәнин чичәкләниш үчүн әлиндән кәләни әсиркәни вәтәнин чичәкләнишә һәсәс естетик мә'на кәсб едир. Олар да естетик тәрбијә илә әхлағ тәрбијәси арасында сәдд чәкмәк чәтиндир вә онлар даим гаршылығлы әләгә шәрәитиндә фәал јәт көстәрир.

Аиләдә ушағларын әхлағ тәрбијәси

А. ИСМАЈЫЛОВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти

Сов.ИКП Програмында дејилир: «Коммунист халғ маарифи системи ушағларын ичтиман тәрбијәсинә әсәсләнир. Аиләнин ушағларә тәрбијәви тә'сири ушағларын ичтиман тәрбијәси илә үзви сурәтдә кетдикчә даһа артығ бирләшмәлидир. (Бақы, Азәрнәшр, 1961, сәһ. 121).

Демәли, аиләнин ушағларә тәрбијәви тә'сири күнүн ән актуал проблемләриндән бири олмағла, валидејиләрин шәхси иши дејил, ичтиман ишидир, дәвләт ишидир. Ушағын аиләдә бу күнкү хошбәхтлији вә ја бәдбәхтлији сабаһ халғ үчүн, бәшарияјјәт үчүн хошбәхтлик вә ја бәдбәхтлик демәкдир. Мәһз буна көрә дә аиләдә ушағларын тәрбијәсинин дүзкүн тәшкили заруридир. Бу, биләваситә валидејиләрин, аиләнин диқар јашлы үзләринин, һабелә әтрафдакы јашлыларын шәхси нүмунәси вә ондан кәлән тәләбләрлә бағлыдыр. Шәхси нүмунә әсасында ушағлар јашлылардан әмәксевәрлик, тәмизлик, сәлиғалилик, дүзлүк, доғручулуғ, тәвазәкарлык, рәһмлилик, һамуслулуғ, јашлыларә һөрмәт, кичикләрә

гајғы, гадынларә, хәстәләрә вә елчәләрә дүзкүн мүнәсибәт һәттида аилајышлары мәнимсәјиләр. Беләликлә, ушағлар сәдә әхлағи нормаларыны өјрәнирләр. Шүбһәсиз, ушағлар бүтүн бу әхлағи сәфәтләри илк илләрдә аиләдә валидејиләрдән әхз едирләрсә, сәрәләр мәктәб вә ичтиманјјәткә гаршылығлы тә'сири нәтичәсиндә кениш өлчүдә әхлағи нормаларә јәләнирләр. Бунула белә, аилә илләриндә дә аиләнин, валидејиләрин тәрбијәви тә'сири бөјүк түкәнимәздир.

Ушағ шәхсияјјәти тәрбијәсинин инкишаф импулсу (тәканы) аилә нөвбәдә аиләдән башлајыр. Дидектик материализмә әсәсләнир кенетика елми сүбүт едир ки, шәхсияјјәтин инкишафынын мүһим сәһәләри, мәсәлән, мусиги вә рәһзән тәфәккүр, физики камиллик вә с.и.и. ирси һалдыр. Одур ки, аилә ушағлар үчүн нәзәрдә тутулан тәрбијәви тәдбирләр бу кејфијәтләри ојатмаға вә инкишаф етдирмәгә јәтдилмәлидир. Бунула да ушағларда әхлағи сафлык јараныр.

сафлыг исә мә'нәви зәккили-
теарилыр, ушағын зәһини, эгли-
ни кишаф етдирир. Нәтичәдә
мә'нәви зәккилик ушағын дунјакө-
шүнүн формалашмасы, шәхси-
ни кишафы үчүн апарычы, ис-
тамәтверици олур.

Адетән, аиләдә, хусусилә көпч
иләрдә, сөздән, өјүд-нәсиһәтдән,
ахламаг вә тә'рифләмәк, рәғбәт-
ләндирмәк вә чәзаландырмаг кимн
валидејләрән даһа чох истифадә
олурур. Валидејнин сөзү сакит вә
дирхаһ, инандырычы, ушағын
дуруна тә'сир едә биләчәк харак-
тердә олмалыдыр. Бунун үчүн ва-
лидејн ушага сөзү нә заман, һансы
шәраитдә, кимләрин јанында дејә-
рини өлчүб бичмәлидир. Бу чәһәт
шәра алыпмадыгда тәрбијәви тәд-
бирин тә'сири аз олур, ләзыми нә-
тижә вермир: мәсәлән, синиф рәһ-
бери валидејн ичласында Камалын
вә Билалын дәрсә һазыр кәлмәдик-
ләрини вә өзләрини мәктәбдә јак-
шы апармадыгларыны валидејнләр
шәһадәт хатырладыр. Һәр ики ушағын
валидејнләри орта тәһсилли әмәк
шәкиларыдыр. Ләкин буларын
шәраитдә ушаглар мүнәсибәтләри,
тәрбијә методлары бир-бириндән
фәрглидир. Будур, Камалын
анасы епә кәләр-кәлмәз ушағы әсә-
биллик вәзирјәтдә јалпына чағырыб, онун
шәра охудугуну, мәктәбдә надинчлик
шәкинни, мүәллимләрин ондан
шәразы галдыгларыны сөјләјир;
ушага физики чәза верир, си-
ниф јолдашы Билал илә јол-
дашлыг етмәјн она гәти гада-
шә едир... Камал һәјәчанланыр,
горху вә изтираб һисси кечирир,
шәра тәрәфиндән даһа чидди физи-
ки чәзаја мә'руз галмасындан гор-
ху мүәллимләрин дүз демәдиклә-
рини, Билал илә күсүлү олдуғуну
шәрадирир, интизамлы олмаға, јак-
шы охумаға сөз верир. Беләликлә,
ананын данлағындан өзүнү бир
шәра хилас едир. Шүбһәсиз, уша-
га бу чүр јанашмағын, тә'сир көс-
тәрмәјин ушаг үчүн һеч бир мүс-
тә тәрбијәви әһәмијјәти ола бил-
мәз.

Билалын анасы исә ушагла сөһ-
ләш башламаздан әввәл мүәллим-
ләрдән онун дәрсдә кери галмасы-

нын сәбәбләрини өјрәнир вә ушага
нечә тә'сир едәчәјинин васитә вә
јолларына даир фәјдалы мәсләһәт-
ләр алыр. Ушагла сөһбәтә гуру сөз-
чүлүк, һадә-горху илә дејил, әмәли
ишлә башлајыр. Билалын дәрсә
вахтында кедиб-кәлмәсини, едә
әлверишли шәраитдә дәрс охумасы-
ны тә'мин едир; һәр күн дәрсдән
сонра тә'лим тапшырыгларыны вә
күндәлијн нәзәрдән кечирир... Би-
лалын Камалла јолдашлыг етмәси-
ни гадаған етмир, һәтта бу һагда
сөһбәт белә ачмыр. Әксинә, јакшы
јолдашлығын вә достлугун әләмәт-
ләрини, шәртләрини гејд едир; бу-
ларә анд партија вә дөвләт хадим-
ләрини, алим вә јазычыларын,
әмәк адамларынын һәјәтиндән
фактик мисаллар кәтирир. Шүбһә-
сиз, аиләдә ушага бу чүр мүнәси-
бәт ишкүзарлыгы вә сәминилијн,
јолдашлыг вә достлугу артырыр,
мүстәгил дүшүнмәк вә ишләмәк,
бамарыгы өз күчүнә инам һисси
тәрбија едир.

Камалын анасы тәрәфиндән она
олан сәрт мүнәсибәт истәр-истәмәз
ушагда горху һисси, һәјәчан һисси
јарадыр, онда нараһәтлыг төрәдир;
бүтүн булар нәинки ушағын мә'нә-
ви инкишафына, һәтта физики ин-
кишафына да өз мәнфи тә'сири
көстәрир, ушагда чидди әсәбил-
лик јарадыр. Әсәбиллик исә уша-
ғын тәрбијәсинә вә сәһһәтини даһа
мәнфи тә'сир едир. Бу да сонрадан
валидејнләрин нешиманчылыгы илә
нәтичәләнир. Көрүндүјү кимн, белә
аиләләрдә ушаглар арасында әсә-
биллик мәһз валидејнләрин өз
тә'сири үзүндән, аиләдә тәрбија-
ишинин јакшы тәшкил олунмама-
сындан вә дүзкүн истягамәтләнди-
рилмәмәсиндән ирәли кәлир. Аилә-
дә ушагларда баш верән әсәбил-
лик, һәм дә ән чох әрлә арвадын
бир-биринә кобуд мүнәсибәтиндән,
валидејнләрин аиләдә, хусусилә
ушаглар арасында ајры-сечкилик
салмасындан, ушагларә гејри-бәра-
бәр мүнәсибәтләриндән, сәрт рәф-
тарларындан ирәли кәлир: мәсәлән,
ушағын бирини һеч бир зәруријјәт
олмадан јерсиз әзиләдикдә (белә
һал ән чох сонбешик адланан
оғлан олдугда, ушаглардан бири

узун сүрөн хөстөлик кечирдикдә олур), башгаларыны исә нәзәрдән салыб, өкөј мүнәсибәт бәсләдикдә онлар күсүр вә әсәбиләширләр; һәммин әзизләән ушағы дөјүб, инчидир вә ону нәзәрдән салмаға чааышырлар. Беләликлә, аиләдә бүтүн ушаглар әсәби олур вә ата-ананы ешитмәмәк, онларын сөзүнә бахмамаг дәрәчәсинә чатыр.

Аиләдә ушагларә белә мүнәсибәт агылсыз валидеји мәһәббәтидир ки, бу да һәдсиз чиддилијә кәтириб чыхарыр. Ата һәддән артыг чиди олур, ана исә һәддән артыг мейрибаилыг вә хејирхәһлыг көстәрир, ата ушаг гаршысында чидди тәләб гојдуғу һалда, ана тәрафиндән һәвазишли сөз ешиндир, јәхүд әксинә. Ушаг бу күн бир чүр, сабаһ исә башға чүр тәләб алыр. Һәлә мөһкәм ирадәјә малик олмајан ушаг мүәјјән едә билямр ки, онун һансы һәрәкәти артыг вә ја јерсиздир, ана доғру дејир вә ја ата? Нијә ана мәндән разыдыр, мәни тәрифләјир, ата исә әксинә, мәнимлә һеч чүр һесаблашмыр, мәндән разы галмыр.

Көрүдүјү кими, ата-ананын ушагларә гејри-бәрабәр мүнәсибәтләри, үјгунсуз һәрәкәтләри, истәр-истәмәз ушагларә әсәбиләширмәклә бәрабәр онларда итаәтсизлик, инамсызлыг, мә'рифәтсизлик, гејри-сәмимилик дә тәрбијә едир.

Бәс аиләдә белә һаллар нечә баш верир, нәдән вә һарадан ирәли кәлир?

Аилә тәчрүбәси көстәрир ки, ушаг о заман итаәтсизлик едир ки, мәсәлән, валидеји бир гајда олараг ушаға телевизора бахмағы, јәхүд валидејини хошламадығы гоншу ушағы илә јолдашлыг вә достлуг етмәји гадаған едир, мүгабилиндә исә ушағын нә илә мәшғул олмасы, нә илә әјләнмәси барәдә һеч бир сөз демир, көстәриш вермир. Демәли, валидеји јерли-јерсиз телевизора бахмағы ушаға гадаған едәркән ејни вахтда ону баша салмалы вә инандырмалыдыр ки, телевизор сәни әсәс ишдән јайындырдығы кими сәһһәтинә дә зијандыр. Бунун әвзиндә ачыг һавада олмаг, бәдән тәрбијәси илә мәшғул олмаг

лазымдыр. Белә һалларда, мәһәббәтдир ки, валидејини өзү дә ушаг бирликдә һәрәкәт етсин. Көрүдүјү кими, инандырма гадаған әмәјин, зор ишләтмәјин, чиддиклә көстәрмәјин әләјһинәдир. Беләликлә, инандырма ушаға һөрмәт етмәк, һәгигәти изаһ етмәк, баша салмаг вә мә'рифәт көстәрмәк чулғалашыр. Валидеји ушаға көстәриш вә ја мәсләһәти јериндә инандырычы шәкилдә керәкәт ушаг үчүн даһа тәсирли олур вә сәләв, әкәр ушаг өз чаңлы физикәзијасынын күчү илә инсан һәјәтдә әмәјин, физики тәрбијәсини тәрәдди күчүнү дүшүнүр, дәрк етсә, ону әвваллар әмәјә лајиг мүнәсибәт бәсләдијинә керә данламаг, мәһәббәт етмәк тамамилә јерсиз олар. Чуну ушаг һәлә өз сәһвини ахыра гәһ баша дүшмүр, тәрәддүд едир, сәһвини баша дүшмәјә башлајыр. Буна керә дә фантастик фикер сәһәјир. Одур ки, ушаға хош сифәт көстәрмәк чох јериндә олар.

Валидеји нүфузу нәтичә етмәк рилә ушагларда ишкүзарлыг тәрбијә едир. Ишкүзарлыг әмәк процессиндә јараныр вә инсанын хошһәлији илә нәтичәләнир. Валидејини ушагларынды әмәксевәрлик, һөрмәт вә мәһәббәтлә јанашы, анда мүәјјән иши ичрә етмәк үчүн чарыг, адәт вә һәрдишләр тәрбијә етмәлидир. Бу бахымдан инсан тәрбијә ишинин дүзкүн тамам олунмасы үчүн валидејиләр аиләнин диқәр јашлы үмидли ушагларә лап кичик јашларынды әмәк һәјәтына һазырламалыдырлар. Бунун үчүн 2—3 јашларда башлајараг ушағын сәрбәст јанашына, јујунмасына, чиммәсинә, кәһкәш вә ајаггабысыны кејиниб-сәһәбәсинә, ојунчагларла дүзкүн рабәт етмәсинә, һанл олмаг, ев һәһәбәри на вә ев гушларына гуллу етмәјә, онлары инчитмәмәјә алашдырмаг лазымдыр.

Тәчрүбә көстәрир ки, бәзә аиләләрдә ата вә ана ушагларла бәһишләмәк, онларын ишләрини етсә гамәтләндирмәк әвзиндә ушагларә гуллу едирләр. Бу ушаг күбар аиләсинә мәһәббәт тәрбијә шәхс кими бөјүјүр. Бу исә

териндә гурулмуш чәмијјәтимишә бәничидыр. Анләдә әркәјүн тәрбиә олунан ушаг коллективдә өзүнү әтүн тутмаға чалышыр.

Анләдә ушагларын әхлағ тәрбиәси мұхтәлиф истигамәтдә вә мұхтәлиф характердә олур. Анлә тәсәрифатынын хусусијјәтиндән, валидејиләрин ишә мұнасибәтиндән, ағачинин ушагларын габилијјәтләриндән, марағ вә мејлләриндән кимә оларағ ушағын әхлағ тәрбиәси фәргләнир. Әслиндә фәрг олмамалыдыр. Фәрг тәрбијәнин формә вә методларында, онун истигмәтиндә ола биләр. Чүнки анлә кичик кәсә да о, һәр һалда коллективдир вә совет чәмијјәтинин ајрылмаз һәр һүмәјрәси, онун тәркиб һиссәсидир. Онун әмәксевәр үзвәри, шәршылығы иш системи, буна ујған иш интизамы вә режими вардыр.

Валидејиләр унутмамалыдырлар әх, мұасир ушаглар даһа һәссас вә инкишаф етмиш ушаглардыр. Онлар бизим һәр бир иш вә һәрәкәтти әзиз, сөзүмүзү, адамлар, гоншулар, ичтимал мұлкијјәтә вә ичтимал һәјәтә мұнасибәтимизин һәр бир анығы изләјир, ондан нәтичә чыхармағы бачарырлар. А. С. Макаренко валидејиләрә мұрачнәтлә јатшы демишидыр: «Сизин өз даяранышыңыз ән һәлледици мәсәлә-

дыр. Елә билмәјин ки, сиз ушағы јалныз онунла данышанда вә ја ону өјрәнәндә, јәхүд она әмр вәрәндә тәрбијәләндирирсиниз. Сиз ону өз һәјәтинын һәр бир анында, һәтта әздә олмадығыңыз заман да тәрбијә едирсиниз. Сиз нечә кејинирирсиниз, башга адамларла вә өзкә адамлар һағгында нечә данышырсыңыз, нечә севинир вә нечә кәдәрләнирирсиниз, достлар вә дүшмәвләрә нечә рафтар едирсиниз, нечә күлүрсүнүз, гәзетин нечә охујурсунуз — бүтүн буналарын ушаглар үчүн бөјүк әһәмијјәти вардыр» (А. С. Макаренко. Сечилмиш педагожи әсәрләри, Бақы, 1950, сәһ. 348).

Тәрбијә ишминдә белә бир чәһәтдә өзүнү дәрүлгүшдур ки, ушагларла көрүлчәк иш, онлара тәтбиғ едилчәк тәрбијәни тәдбирләрин ушағын өз һәјәтиндән, өз аләмнидән көтүрүлмәси даһа фәјдалы олур. Валидејини—тәрбијәчинин ушағ аләминә, онун гәлбинә јол ачмасы, она јахынлашмасы, ушагда мұстәғиллик вә өзүнүтәрбијә мәһз бундан јараныр.

Демәли, анләдә ушагларын бүтүн тәрбијә ишләри елә истәгәмәтләндирилмәлидир ки, буналар ушагларда мәһзән зәккинлији, әхлағи сафлығы вә физики камиллији әһәкдар сурәтдә өзүндә бирләшдирмәк мәғсәдинә хидмәт етсин.

МУДРИК СӨЗЛӘР

Кечәни, күндүзү чох вермә бада,
Јахшы ад угрунда чалыш дүнјада

Низами.

Инсанын ән мурдар сифәтләриндән бири башгасына икнүзлүлүклә рәғбәт көстәрмәсидир.

В. Латсис.

Тәклик, пис достлу олмагдан даһа јахшыдыр.

Кабус.

Интрига истә'даддан да күчлүдүр. О, һечдән бир шеј дүзәлтмәји бачарыр.

Балзак.

Мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә бөлмәси

(Үмумиттифаг мүәллимләр гурултајынын төвсијәләре)

Мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә халг маарифи системини биринчи шлләси олмагла ушагларын һәртәрәfli аһәңлар инкишафыны тә'мин едир, онлары мәктәбә һазырлајыр, ана-гадынын истеһсалат әмәјиндә, өлкәмизин ичтиман-сијәси вә мәдәни һәјатында иштиракы үчүн реал имканлар јарадыр.

Өлкәмиздә партија вә һөкүмәтин сонсуз гајғысы сәјәсиндә мәктәбәгәдәр тәрбијәнин дәвләт системи јарадылмышдыр. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә 13 милјон ушаг тәрбијә олунур.

Ичтиман мәктәбәгәдәр тәрбијәнин характер чәһәти онун аилә тәрбијәси илә бирләшмәсидир. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин ичин мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын тәрбијәсини әсил елми, диалектик-материалист нәзәријјәси әсасында гурулур.

Сов.ИКП XXV гурултајы халг маарифинин, совет мәктәбинин, мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијәнин, халг маарифинин бүтүн системинин кевиш програмыны мүәјјәләшдирди. X бешилликдә 2,8 милјон јерлик мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләринин тикилмәси нәздә тутулмушдур.

Сосналист чәмијјәтинин инкишафы, елм вә техниканын чошгуи тәрәггиси, мәктәбин тә'лимин јени мәзмунуна кечкәси мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин гаршысында јени вәзифәләр гојду. Тәрбијәнин коммунист мәгсәдләринә әсасланмагла ушагын инкишафынын үмуми просесиндә тәрбијәнин апарычы ролу һаггында психоложи-педагожи дәлилләре истинад етмәклә ССРИ Педагожи Елмләр Академијасы вә ССРИ Тибб Елмләри Академијасынын алимләринин биркә гүвәһи илә «Ушаг бағчасында тәрбијә програмы» јарадылмышдыр. Онун күтләви педагожи практикаја тәтбиги ушагларын инкишаф сәвијјәсини әһәмијјәтли дәрәчәдә јүксәлтмәјә имкан верди. Һәр бир муттәфиг республикада тәрбијә програмы милли хүсусијјәтләри, чоғрафи вәзијјәти, иглам шәрантинин нәзәрә алыр.

Мәктәб тә'лиминин эффектлилијинин даһа да јүксәлдилмәси мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын тәрбијәси вә тә'лиминдән чох асылыдыр, чүнки кәләчәк шәхсијјәтин әсасы ушагын һәјатынын илк илләриндән гојулур.

Һазырда ушаг бағчаларында тәрбијә олуанлар I сәниф шакирдләринин јалпыз 50 фаизини тәшкил едир. Бунагла әлвәдәр олараг алты јашлы ушагларын ичтиман тәрбијә илә там әһәтә олунамасынын тә'мин едилмәси хүсуси әһәмијјәтә маликдир.

Ушагларын тә'лими вә тәрбијәсинин кејфијјәтинин јүксәлдилмәси, методларынын вә формаларынын тәкмиля-

лөшидрилмәси тәрбијәчиләрин педагожи усталығынын артырылмасы илә сых әлагәдардыр.

Тәрбијәчи тәрбијә етдији ушагларын үзүнә кәләчәјин галысыны илк дәфә ачаплардан биридыр. Ушагларымызын нечә бөјүмәләри онларын мәктәб тә'лиминин нә гәдәр мүвәффағијјәтли олачағы онларын ағлына, һиссләрина, ирадәсинә тәрбијәчиләрин билаваситә тә'сирилән чох асылдыр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә ушагларын тәрбијәси вә тә'лиминин кејфијјәтинин даһа да јүксәлдилмәси мәгсәдлә мәүәллимларин Үмумиттифаг гурултајынын мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә проблемләри үзрә бөлмәси төвсијә едир:

1. Педагожи коллективләр, мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин рәһбәри, һәр бир тәрбијәчи ишдә идеја-сијаси истигамәти күчләндирмәли, физики, әгли, әхлаги, әмәк вә естетик тәрбијәни мәзмуну, формалары вә методларыны дурмадан тәкмилләшдирмәлидир. Мүтәшәккил мәшгләр шәрантиндә, һәмчинин мүстәгил ушаг фәәлијјәтиндә тәрбијә-тәһсил вәзифаләри комплекс шәкилдә һәлл едилмәлидир. Бүтүн ушаг бағчалары, көрпәләр сөн коллективләриндә јарадычы әмәк атмосферинин јарадылмасына, һәр бир ушаға гајғы-кеш, еһтијатлы мүнәсибәтин тә'мин едилмәсинә, онларын фәрди хүсусијјәтләринин үчотә алынмасына һәлл олунмалыдыр.

2. Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын һәртәрәfli физики һикмәтләри вә сағламлығынын тә'мин едилмәси мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин биринчи нөвбәли вәзифәси һесаб олунмалыдыр. Ону һәлл јалныз мәүәличә-профилактик, кијијеник вә педагожи тәләбләрин халқ маарифи вә сәһијјә органларынын биркә нәтијәсиндә комплекс шәкилдә һәјәтә кечирилмәси илә мүмкүндүр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин ишчиләри күн режимини практикаја дәғиг татбиғ етмәли, ушагларын һәрәки фәәллығыны, мөһкәмләнмәләринин тә'мин етмәли ушагларын һавада олмаларынын максимум дәрәчәдә артырмалы, кәзинтиләрин дүзкүн тәшкилини көзләмәлидирләр. Тәрбијәчинин һәр бир ушағын сағламлығы вәзијјәтинин билмәси, ишдә ону нәзәрә алмасы, мәктәбәгәдәр коллективдә сағлам микромүһитин јарадылмасы уғрунда мүбаризә апармасы, ушагларда күмрәһ, шән әһвал-руһијјә јаратмасы, онлары физики, әгли фәәллығы һәвәсләндирмәси зәруридыр.

3. Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын әхлағ тәрбијәсини һәр мөһәтдән тәкмилләшдирмәк зәруридыр; доғма өлкәмизә вә совет халғына мәрәббәт, бейнәлмилләлчилик һиссләри тәрбијә етмәк, јашлыларә һәрмәт, мөһрибан мүнәсибәт, јалныз өзү үчүн дејил, башгалары үчүн дә фәјдалы ишләр көрмәк, ичтиман јерләрдә, күчәдә-мәдәни даяраныш вәрдишләри ашыламағ. Мәзмуну вә гурулушуна көрә әхлағи әһәмијјәти олан практик ушаг фәәлијјәтинә даһа бөјүк диғгәт јетирилмәлидир.

4. Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин «Үмумтәһсил мәктәбләри шакирдләринин тә'лимини, тәрбијәсини вә әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һағғында» тәрарыны јеринә јетирәркән мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин педагожи коллективләри мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын әмәјян мүхтәлиф нөвләри илә әтрафлы таныш етмәләри, һәмнин јаша мүнәфиғ мүстәгил әмәк фәәлијјәтинин тәш-

кили үзрә мәгсәдҗөндү иш апармалары зәруридир. Мәктәбәгәдәр җашлы ушагларын әмәјинин ичтиман истигамәти күчләндирилмәли, онун коллектив формаларындан кениш истифада олунамалы, ушагларда мүстәгиллик, мәс'улијјәтчилилик, ишләмәјә арзу вә бачарыг, гуруб-јарадан совет адамлары илә фәхр етмәк һисси тәрбијә едилмәлидир.

5. Мәктәбәгәдәр җашлы ушагларын һәјатында ојуну бөјүк әһәмијјәтини нәзәрә алмагла ушагларын һәртәрәфли инкишафы, онлардакы коллективчилик, фәаллыг вә ташаббускарлыг, габилијјәт вә өзүнүтәшкилетмәни тә'мин етмәк үчүн ојун фәалијјәти имканларындан кениш истифада олунамалыдыр.

6. Мәктәбәгәдәр җашлы ушагларын әгли тәрбијәсинин мазмуну вә методлары тәкмилләшдирилмәлидир. Ушагларын мәшғәләләрлә тә'мин едәркән әтраф тәбиәт вә ичтиман һәјәтлә, мүшаһидә апардыглары һадисәләр арасындакы сәләләгәләр вә ғаршылыглы асылылыглы таныш едәркән һәр шеји билмәк һәвәси, мүшаһидә апармаг, мүгајисә етмәк, системләшдирмәк вә үмумиләшдирмәк бачарыгыны инкишаф етдирмәли, мүстәгил мәнтиги тәфәккүрүн формалашдырылмасынын бүнөврәси гојулмалыдыр.

Ушагларын нитгинин сәс мәдәнијјәтини, онларын лүгәт еһтијатынын зәнкивләшдирилмәсинә, дилин грамматик гурулушуна јијәләнимәләринә, өз тәәссуратыны, фикрини, һиссләрини рабитәли, чанлы, дүзкүн ифада етмәләринә хүсуси диггәт јетирилмәлидир. Милли мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә ушаглара рус дилинин өјрәдилмәсинә истигамәтләнимәш ишләри һәр чәһәтдән бәјәнмәк, кенишләндирмәк лазымдыр.

7. Естетик тәрбијәнин сәвијјәси јүксәлдилмәлидир. Ушаг бағчаларынын бәдни чәһәтдән дүзкүн ғәртиб етмәк, ушаглары инчәсәнәт вә әтраф әләмин көзәлликләри илә таныш етмәклә, онларын мүхтәлиф нөв мүстәгил бәдни фәалијјәтләрини тәшкил етмәклә мусиги, тәсвири вә поетик габилијјәтләрини инкишаф етдирмәк, варлыға естетик мүнәсәбәтин башланғычыны формалашдырмаг лазымдыр.

8. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин рәһбәрләринин, бүтүн ишчиләринин педагожи мәдәнијјәтинин, ихтисас усталыгынын сәвијјәсини мунтәзәм јүксәлтмәк лазымдыр. Тәрбијәчиләрин шәхси тәһсилинә, онларын елми-методик әдәбијјәти өјрәнмәләринә бөјүк диггәт јетирилмәлидир. Көрпә вә мәктәбәгәдәр җашлы ушагларын тәрбијәси саһәсиндә табағчыл тәчрүбәдән кениш истифада олунамалыдыр.

9. Халг маарифи органлары ушагын мәктәбә һазырланмасынын һәјәтә кечирилмәсини, алтыҗашлыларын ушаг бағчаларынын мәктәбә һазырлыг гурулары вә мәктәбин һазырлыг синифләри тәрәфиндән там әһәтә олунамасыны мәктәбәгәдәр тәрбијәнин ән мүһүм вәзифәләриндән бири һесаб еткәлидирләр. Мәктәбә ушаг бағчасы арасында варислијин јаранмасы үзрә иши фәаллашдырмаг, тәдрис-тәрбијә мәсәләләринин мүвәффәғијјәтлә һәлли үчүн ибтидан синиф мүәллимләри вә мәктәбә һазырлыг гуру тәрбијәчиләринин метод бирләшмәләриндән вә педагожи шуралардан сәмәрәли истифада етмәк лазымдыр.

10. Ичтиман вә аилә тәрбијәсини тә'мин етмәклә мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин аилә илә әләғәсини мөһкәмләндирмәк зәруридир. Ушагларын һәртәрәфли, әһәнклар инкишафы

саһәсиндә валидејиләрә мүнтәзәм сәмәрәли көмәк көстәрмәк лазымдыр. Валидејиләри ушаг бағчаларында тәрбијә програмы илә, группларда ушагларын һәјәти вә фәалијјәти илә дәривдән таныш етмәк сон дәрәчә вачибдир. Һәр бир ушаг бағчасы валидејиләрин педагожи маарифинин методик мәркәзинә чеврилмәлидир.

11. ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын Елми-Тәдигат Педагожи Елмләр Институтлары ушагларла тәрбијә-тәһсил ишләринин вә онларын мәктәбә һазырланмаларынын форма вә методларыны, програмлары даһа да тәкмилләшдирмәк мәғсадилә мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын педагогикасы вә физиолокијасы үзрә ән актуал проблемләрин комплекс шәкилдә ишләнмәсини тәмин етмәлидирләр.

Педагожи институтлар, педмәктәбләр, мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары, методкабинетләр өз гүвәләринин мәктәбәгәдәр тәрбијә мүтәхәссисләринин һазырланмасы кејфијјәтинин јүксәлдилмәси, онларын ихтисас усталығынын мүнтәзәм тәкмилләшдирилмәси истигамәтиндә бирләшдирмәлидирләр. Елми наилијјәтләрин, габагчыл педагожи тәчрүбәнин һәр бир мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәсинин иш практикасына јарадычы тәتبигинә наил олмағ лазымдыр.

Тәдрис вә методик әдәбијјәтин, дидактик материалын јарадылмасы мәсәләләри комплекс һәлл олунмалыдыр.

Үмүмиттифағ мүәллимләр гурултајынын мәктәбәгәдәр ушагларын ичтиман тәрбијәси бөлмәси ичтиманјјәтә, депутат вә гадынлар комиссијаларына белә бир чағырышла мүрачат едир: мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин ичкишафына, әһалинин мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндән там разы галмалары проблеминин һәллинә, ушагларын сағламлығынын горунмасы вә мөһкәмләндирилмәсинә, мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын једиздирилмәси вә јәј истираһәтинин тәшкилинә һәр бир васитә илә практик көмәк көстәрмәјә чағырыр; бүтүн назирликләри, идарәләри, сәнајә мүәссисәләрини, колхоз вә совхозлары, халғ маарифи органларыны мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләри шәбәкәсини кенишләндирмәјә, көрпәләр еви-ушаг бағчалары тикинтиси планларынын сөзсүз јеринә јетирилмәсинә наил олмаға чағырыр.

Јени тикинти нормаларына ујғун нүмунәви лајиһәләрин сечилмәсинә нәзарәт күчләндирилмәлидир. Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин зәрури аваданлығ, мебел, ојунчағлар, педагожи вәсаитлә там тәһиз едилмәсинә наил олмағ лазымдыр.

Мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә мүәссисәләринә рәһбәрлик үслубу тәкмилләшдирилмәли, ушагларын тәрбијәси, тәлиминин вәзијјәти вә нәтичәләринә мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләри коллективләри әмәкдашларынын мәс'улијјәти әртырылмалыдыр.

Коммунист партијасы вә Совет һөкүмәтинин ушагларын мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијәси системинин ичкишафына гајғысына чаваб оларағ бөлмәнин иштиракчылары әмин олдугларыны билдирирләр ки, мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин ишчиләри өзләринин бүтүн гүввә, биллик вә бачарығларыны Совет Иттифагынын бөјүмәкдә олан нәслинин коммунист тәрбијәси ишинә сәрф едәчәкләр.

Ушаг багчасынын иллик планынын тәртиб едилмәсинә даир төвсијәләр

Республика мәктәбәгәдәр методкабинетн ушаг багчаларында тәрбијә ишләринин тәшкилинин елми әсаслар үзәриндә гурулмасына, методик ишләрин чәпләндирилмәсына тө'мин етмәк мәقسәдилә бир нечә төвсијә бәзырламышдыр. Төвсијәләр Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлији тәрәфиндән тәсдиғ олунамудур. Мәчхуәнин бу көмрәсиндә һәммин төвсијәләрин бир нечәси мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин ишчиләринә тәғдим едилыр.

Ушаг багчасында ишнин һәчмин бәјүк вә чохчәһәтлидир. Коллективин феалијәтинин ушаг багчасынын таршысында ду-рән вәзифәләрин һәллүнә истиғамәтләндирмәк үчүн ишнин һәчминә, әрдыңыл-лыгына вахтында бахмағ ләзымдыр.

Һәр бир ушаг багчасы иллик иш планы тәртиб етмәлидир. Иллик план тәрбијәнин ән актуал мәсәләләринин һәл-лигә көмәк едир, мүдирин вә бүтүн кол-лективин ишнин чәдди планлашдырыр, нөзәрдә тутулмуш нәтичәни мүнәзәм вә вахтында јеринә јетирилмәсинә көмәк көстәрән тәдбирләри гејд едир, ишдә перспективә јарадыр.

Иллик план маариф назирлијинин програм-методик көстәришиләринә, пар-тија вә һөкүмәтин педагогик мәсәләләр үзрә гәрарларына муәфиг оларағ тәр-тиб едилыр.

Ушаг багчасынын иллик планыны мү-дир тәртиб едиб коллективин музакирә-синә верир. Планын музакирәсиндән әв-вәл кечән ил әрзиндә көрүлмүш ишләр-нин нәтичәләри төһлә едилмәли вә ги-мәтләндирилмәлидир. Бу төһлил ушаг багчасында тәрбијә программынын јеринә јетирилмәсини, зәиф чәһәтләри аш-кара чыхарачақтыр. Буунла алағадар бүтүн коллективн сәфәрбәр етмәк ләзымдыр ки, јени илдә ушагларла апарылан тәрбијә ишнә програма тама-милә муәфиг олсун. Бундан сонра кө-лечәдә ушагларла тәрбијә ишнини тәк-миләндирилмәсинә јөнәлдилән әсас вә-зифәләри гејд етмәк ләзымдыр.

Вәзифәләр планын әввәлиндә јазы-лыр. Булар конкрет истиғамәтләндири-мә характердә олмалы вә бу вәзифәләр-рин әсасында онларын јеринә јетирил-

мәсини тө'мин едән конкрет тәдбир-иниләмәлидир.

Иллик план чарн илин сәнтјабр е-лан јени илин август ајынын ахыры-дәк олан дәврү еһәт едир. План аш-ајынын әввәлиндә тәртиб олунуб, ви-рәдә музакирә едилмәли вә аш-ај-ләрсә дүзәлишләр апарылмәлидир. Иллик план тәдрис или башламалы ә-вәл ушаг багчасынын педагогик әс-сында тәсдиғ олунур.

Иллик планын јеринә јетирилмә-синә мүдир јох, ушаг багчасынын бү-түн коллективн мәс'улијәт дашыр.

Мүдир ишнин сәмәрәли, јүксәк нәти-јәдә јеринә јетирилмәсинә һәммин үчүн мүнәзәм гејдләр апарыр.

Иллик плана мүдир вә тәрбијә иш-ләрини әзүнүтәһсил вә ишчи һеј'әтинин сә-мәрәләләринин планлары еһәт ет-мәлидир.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин иллик планынын гурулушу

Кириш: Көрүлмүш ишнин гыға тәһ-ли, јени илин вәзифәләри.

I. Ушагларын тө'лим-тәрбијәсә шәрантин тәмиләндирилмәси.

Тәшкилати-педагогик ишләр: а) пе-дагогик процесин тәһһиз (грунлар вә ба-маләр үзрә); б) ушагларын дүңләш-шүнү кеңишләндирмәк үчүн тәрбијә-экскурсијалар, әләнчәләр; в) мәд-синетин тәһһиз вә с. г) ушаг багча-нын көрпәләр ези вә мәктәбә вәзир-ли.

Кадрларла иш: Идеја-сијаси сәмәр-әни јүксәлдилмәси үзрә иш.

Иш ихтисасынын жүксолдилмәси: Ки-
курс, семинара кеңсәһини, мәслә-
һә алачагыны, өз тәһсилни һечә ар-
һаҗагыны көстәрмәк.

II. Тәрбијәчиләрлә методик иш:

а) Иш ајда бир дөфә педагожи му-
һимләшдирмәк; б) көрсәләр еви үзрә
шурталда бир дөфә кичик педагожи шу-
ра кечирмәк; в) фәрди мәсләһәтләр (фа-
милиясы илә); г) груп мәсләһәтләр (фа-
милиясы илә 3—4 дөфә); д) ачыг мәшғәләләр
шурталда бир дөфә).

Ғабагчыл тәчрүбәниң өйрәнилмәси,
мәшғәлләшдирилмәси вә јајылмасы:

1. Мәвзуд тәчрүбә илә танышлыг
мәвзусу, тәрбијәчинин фамилиясы). Тәч-
рүбәниң ил әрзиндә өйрәнилмәси вә пе-
дагожи шураның јекун нәҗласында му-
һимләшдирилмәси.

2. Иш тәчрүбәсиниң үмумиләшдирил-
мәси (мәвзусу вә фамилиясы): а) адаби-
әт сөзмәһә көмәк етмәк; б) перспектив
иш тәртиб етмәк; в) ғабагчыл иш тәч-
рүбәсиниң әһс етдирән материалын ре-
зультат олунмасына көмәк көстәрмәк.

3. Ғабагчыл тәчрүбәниң јајылмасы:
а) иш тәчрүбәсиниң педагожи шурада
көрсәтмәк, онун ушаг муәссисәләриниң
иш тәчрүбәсинә бүтүнлә тәтбиғиниң
нәтиҗәләриниң гејд етмәк; б) һәммин ил тәч-
рүбәсинә анд кениш ачыг мәшғәләләрдән
режим аңларындан истифадә етмәк.

Иш вәзифәтиниң өйрәнмәк вә оны кө-
рсәтмәк:

1. Хәбәрдарлыгга даими нәзарәт.

2. Мәвзунун јохланмасы (илдә 2—3
дөфә), мәвзунун педагожи шураның
мәвзусуна вә ил әрзиндә јеринә јетирил-
мәси вәзифәләрә ујғун олмасы.

3. Тәқрар нәзарәт (мәвзунун јохла-
нмасында верилән тәклифләрниң је-
риңә јетирилмәси вә педагожи шураның
нәтиҗәләриниң үзрә).

4. Бир дөфә јохлама.

5. Груп отағларына бахыш (јени ил
һәммин олмамалары вә с.).

6. Јохлама мүддәти (ајда 1—2 дөфә).

III. Ушағларга тибби хидмәтти
мәшғәлләшдирилмәси, онларын сағлам-
лығын муһафизә едилмәси вә
мөһкәмләндирилмәси.

Бурада рахидлә муһаризә үзрә комп-
лекс тәдбирләр, ушағларын ағызлары-
ны муһимләшдирмәк, мәтәбә келән уша-
ғлар диспансер муһимләшдирмәк кечирмәк;
мөһкәмләндириш тәдбирләр, әмәјин
еңијәттиңиң јакшылашдырмагга әләҗә-
һәр тәдбирләр (ушағын күндәлик јемә-
һә балыг јағы, мејвә, тәрәвәз ширәлә-
һә, витаминләр әләвә етмәк); ушағларын
көңәлдин, тәрбијәсиниң тәшкил едәркән
техники тәһлүкәсизлик тајдаларынын
мәдди көзләнилмәсиниң тәһмин едән кон-
фет тәдбирләр планлашдырмаг.

IV. Валидејиләрлә иш, педагожи
тәблиғат:

а) дивардан асылан тематик сәрки);
б) мәсләһәтләр; в) һәммин едән муәс-

сисәдә муһазирәләр; г) валидејиләр уни-
верситетиниң иши; д) валидејиләр иҗла-
сынын мәвзулары (үмуми вә груплар
үзрә).

V. Инзибати-тәсәрруфат ишләри.

1. Малди базарын тәшкил үзрә иш:
а) бинадан дуәкун истифадә едилмәси;
б) саранн ашһаҗлашдырылмасы вә
тәһмин едилмәси; вәзифәһә алын-
масы вә тәһмин едилмәси.

2. Сметаның тәртиб едилмәси
һазырлыг вә онун тәртиби:

а) көһәһмин ашһаҗлашдырылмасы;
б) ашһаҗлашдырылмасы вә јенидән
сифаһә алынмасы (инвентаризация),
електрикләшдирмә сметада көстәрил-
мәси вәзифәһә харчланмәсиниң јохла-
нмасы.

3. Ушаг континкенти үзрә планын
јеринә јетирилмәсиниң тәшкил:

а) РХМШ вә район сәһијә шәбәси
иә әләҗә; б) јаш групларынын ком-
плектләшдирилмәси; в) ушағларын сифа-
һә алынмасы үзрә сәһәләр; г) ва-
лидејиләрдән топланан вәсәит үзрәндә
нәзарәт.

VI. Хидмәтчи кадрларга иш:

а) иштәһсалат муһавирәси (күндәлик
мәсләһәләр үзрә гејд олунмагга квартал-
да бир дөфә); б) техниң ишчиләрин иш-
тисасынын артырылмасы; в) ушағларын
јемәһин нәзарәттиң тәшкил; г) ушаг
бағчасынын сәһијә-күмәһә режимин
јеринә јетирилмәсинә нәзарәт; д) ја
сағламлашдырма ишләринә һазырлыг,
онун тәшкил вә кечирилмәси.

Мәтәбәгәдәр јаш групларга үчүн
мәшғәләләриниң техниңи чөдвәли

I. Кичик груп (һәфтә әрзиндә 10
мәшғәлә).

Базар ертәси: 1. Әтраф әләмлә та-
нышлыг вә нитг инкишафы.

2. Бәдән тәрбијәси.

Чәршәнбә ахшамы: 1. Кил иши. 2.
Мусиги тәрбијәси.

Чәршәнбә: 1. Әтраф әләмлә танышлыг
вә нитг инкишафы. 2. Рәсм.

Чүмә ахшамы: 1. Әтраф әләмлә та-
нышлыг вә нитг инкишафы. 2. Мусиги
тәрбијәси.

Чүмә: 1. Гурашдырма. 2. Бәдән тәр-
бијәси.

II. Кичик груп (һәфтә әрзиндә 10
мәшғәлә).

Базар ертәси: 1. Әтраф әләмлә таныш-
лыг вә нитг инкишафы. 2. Мусиги тәр-
бијәси.

Чәршәнбә ахшамы: 1. Сәлә ријазн
тәсвирләриниң инкишафы; 2. Бәдән тәрби-
јәси.

Чәршәнбә: 1. Рәсм. 2. Мусиги тәрби-
јәси.

Чүмә ахшамы: 1. Әтраф әләмлә та-
нышлыг вә нитг инкишафы. 2. Кил иши.

Чүмә: 1. Апликасия (гурашдырма).
2. Бәдән тәрбијәси.

Орта груп (һәфтә әрзиндә 10 мәшғәлә).

Базар ертәси: 1. Рәсм. 2. Мусиги тәрбијәси.

Чәршәнбә ахшамы: 1. Сада ријази төсәвүрләрни иңкишафы үзрә мәшғәләләр.

Чәршәнбә: 1. Әтраф аләмлә танышлыг вә нитг иңкишафы. 2. Мусиги тәрбијәси.

Чүмә ахшамы: 1. Кил иши. 2. Бәдән тәрбијәси.

Чүмә: 1. Әтраф аләмлә танышлыг вә нитг иңкишафы. 2. Аппликасија (гурашдырма).

Бәјүк груп (һәфтә әрзиндә 13 мәшғәлә).

«Базар ертәси: 1. Әтраф аләмлә танышлыг вә нитг иңкишафы. 2. Кил иши.

Чәршәнбә ахшамы: 1. Сада ријази төсәвүрләрни иңкишафы. 2. Рәсм. 3. Мусиги тәрбијәси.

Чәршәнбә: 1. Әтраф аләмлә танышлыг вә нитг иңкишафы. 2. Бәдән тәрбијәси. 3. Гурашдырма.

Чүмә ахшамы: 1. Әтраф аләмлә танышлыг вә нитг иңкишафы. 2. Мусиги тәрбијәси. 3. Рәсм.

Чүмә: 1. Аппликасија. 2. Бәдән тәрбијәси. 3. Кил иши.

Мәктәбә һазырлыг групы (һәфтә әрзиндә 14 мәшғәлә):

Базар ертәси: 1. Нитг иңкишафы. 2. Бәдән тәрбијәси. 3. Кил иши.

Чәршәнбә ахшамы: 1. Сада ријази төсәвүрләрни иңкишафы үзрә мәшғәләләр. 2. Мусиги тәрбијәси. 3. Нитг иңкишафы.

Чәршәнбә: 1. Нитг иңкишафы. 2. Бәдән тәрбијәси. 3. Рәсм.

Чүмә ахшамы: 1. Сада ријази төсәвүрләрни иңкишафы үзрә мәшғәләләр. 2. Рәсм. 3. Мусиги тәрбијәси.

Чүмә: 1. Нитг иңкишафы. 2. Аппликасија (вә ја гурашдырма).

РХМШ-нын нәздиндә ичтимаи мәктәбәгәдәр методкабинетин тәшкили вә даир төвсијәләр

Мәктәбәгәдәр рајон ичтимаи методкабинетин ичтимаи ишини јени һөвүдүр. Кабинет ичтимаи әсаслар үзрә ишләјән методист вә инспекторлардан ибарәт тәшкил олунур. Тәркибә рајон ушаг бағчаларынын даһа тәчрүбәли, ихтисаслы методистләриндән вә тәрбијәчиләриндән даһил едилір. Ичтимаи әсаслар үзрә ишләјән методистләрин тәрбибнә рајонун ушаг бағчаларынын тәчрүбәли вә ихтисаслы мүдир вә тәрбијәчиләрдән ирәли чәкилр. Тәркибә 8 нәфәр методист даһил едилір. Кабинет ишинә РХМШ-нын инспектор-методистләри вә ушаг бағчаларынын мүдирләри рәһбәрлик едә биләләр. Кабинетин фәалијәтинин мәзмунуна мәктәбәгәдәр ишчиләре фәалијәтдә олан методик вә практик көмәк даһилдир.

Кабинет һәр бир ушаг бағчасына вә һәр бир педагога көмәк мәғсадилә тәшкил едилір. Ичтимаи мәктәбәгәдәр методкабинетин методистләринин вәзифәләри:

1. Программын бир бөлмәси үзрә ишләмәк, мүдирләре, тәрбијәчиләре методик көмәк көстәрмәк, бу бөлмә үзрә ән јакшы педагог иш тәчрүбәни әјрәниб ушаг мүәссисәләринин ишинә јарадычы сурәтдә тәтбиг етмәк.

2. Мүдирләри вә тәрбијәчиләри Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлијинин әмр вә көстәрмиләри илә, јени методик, педагогик, бәдн ушаг әдәбијәти вә елм-күтләви әдәбијәтлә таныш етмәк.

3. Мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләриндә експеримент апаран ишчиләре көмәк көстәрмәк.

4. Тә’лим-тәрбијә ишиндә апарыларын јени пријомларын нәтијәләрини тәһлил етмәкдә тәрбијәчиләре көмәк етмәк.

5. Методбирләшмәләре рәһбәрлик етмәк (программын бир бөлмәси үзрә).

Һәр бир методист нәзәрдә тутулған вәзифәләри һәјатә кечирмәк үчүн фәалијәт көстәрмәлидир. Ичтимаи әсаслар үзрә ишләјән методистләр шәһәр методкабинетин вә мүәллимләри тәшкили етмәкдә институтунун методкабинетини вә сых әлағә сахламалыдырлар.

Ичтимаи әсаслар үзрә методистләрин методик ишләмәләрини јаранмасына вә һәр методкабинетинә көмәк көстәрмәлидирләр: јалиыз јакшы тәчрүбә үчүн әл-јәм, һәмчинин тә’лим-тәрбијә процесини методик вәсәитлә тәһлил едилмәсинә вә рајонда практик семинарлар, конференциялар тәшкил етмәкидирләр.

Кабинетдә методистләрин чәдвәли ишләмәли вә әлә тәртиб едилмәлидир вә һәр түн ишчиләр вәхтында көмәк вә мәсләһәт ала билсинләр.

Ичтимаи кабинет өз ишини «Мәктәбә» план үзрә апарыр. Вәзифәләрини сәһләмәсиндә рајонун ушаг мүәссисәләринин иш вәзифәтинин нәзәрә алыр.

Ичтимаи әсасларла ишләјән методистләр әмәк, әхлағ тәрбијәси, ушакларын мәктәб һазырлығы, ушаг бағчасына әләннин ишиндәки ардыгчылыг мәқсәдләрини һәлл етмәлидирләр.

Ичтимаи кабинетдә мухтәлиф дәрҹәләр фәалијәт көстәрмәлидир: «Ҷаңнарыгы әлләр», «Ушагларла ишләмәк», «Ушагларла мусиги» вә с.

Ичтиман кабинетин иши елэ гурулмалдыр ки, о. рајонун бүтүн методика кабинетин марказина чеврилсин.

Бэр бир ичтиман методист ишледији програм бөлмәси үзрә зәнкн материал топланмалдыр. Бу материал музафиг шкафта сахланмалдыр: «Сада рикә тәсәввүрләрнн инкишафы», «Тәсәввүр фәалијјәт», «Нитг инкишафы» вә с.

Кабинетдә зәнкн китаб фонду, тәрбијәчиләрнн габагчыл иш тәчрүбәсини етдирән материаллар, мә'рузәләр, нәтижә планлары, ичмаллар, лент язлары, бајрам сәһәрчикләрннн, мөһлә-

рин, әјләнчәләрнн програмлары, әјәнн материалларын, дидактик вәсантләрнн нүмунәләрнн олмалдыр.

Кабинетнн габагчыл ролу тәрбијәчиләрнн педагогик усталыгынн артырмадан, онларын шәхс тәһсилннн тәшкил етмәјә нөмөһ көстөрмәкдән ибарәтдир. Ичтиман методкабинет тәрбијәчиләрнн идеја-сијаси вә педагогик усталыгыннн артырылмасына көмәк етмәклә тәрбијә процесиннн нормал кедншннн тәмин едир.

Бүтүн булар ушагларын тәрбијәси вә онларын мәктәбә һазырлығы үзрә мурәккәб вә мөс'улијјәтлн јеринә јетирилмәсинә көмәк көстөрнр.

Рајон мәктәбәгәдәр методкабинетинн тәртибатына даир төвсијәләр

Рајон мәктәбәгәдәр методкабинетләрнн әсас вәзифәләрнн булардыр:

1. Ушаг бағчасыннн иши клә таныштырмә әсасында «Ушаг бағчасында тәрбијә программасы»нын әјрәһәләмәси сәһәсиндә нәтижәләрә, тәрбијәчиләрә конкрет фәрәһ көмәк көстөрмәк программә һәјәтә келтирмәк үчүн педагогларын ләзымнн билиннн практик бачарыгларла снләһландыр-

2. Ушаг бағчасыннн тәчрүбәсинн топланмәк вә әјрәһәмәк. Јахшы нүмунәләрнн рајонун бүтүн мәктәбәгәдәр мүүәссәләринә чатдырмак. Бу вәзифәләрнн һәләкәтә мүдирләрнн, тәрбијәчиләрнн, муәтәһ рәһбәрләрннн методик нөмөһ алмалары үчүн јахшы тәһннз едилмәшнн методкабинетинн олмасы бәјүк әһәмијјәтә ияликдир. Бурада силәр педагогик әдәбијјәтә, мухтәлиф методик материаллар әјрәһнр, габагчыл иш тәчрүбәсинн таныш олурлар.

Кабинетдә тәхминән ашагыдакы материаллар топланмалдыр:

а) тәрбијә программасынн мәзмунунн музафиг мәктәбәгәдәр тәрбијәсинн нөзәтијјәси вә методикасы үзрә системләшдирилмәш әдәбијјәт; ушагларын тәрбијәсинн, анлә һлә иш, ушаг мүүәссәләринн рәһбәрлијјнн тәшкилнн кимн әсас проблемләр үзрә библиографик көстөрнчләр.

б) мухтәлиф јаш группалары ушагларын ишдә кәсләһәт көрүләп ушаг әдәбијјәтнн, јени чилдән чыхмыш методик вә ушаг әдәбијјәтиндән ибарәт сәркн;

в) мәктәбәгәдәр тәрбијә үзрә директор, тәһминатн, методик материаллар;

г) ушагларын тәрбијәси, вәлидәјиләр иш вә ушаг бағчасына рәһбәрлик мәһәкәләрнн үзрә иш тәчрүбәсинн әкс етдирилмәш материаллар.

Бүтүн бу материаллар системләшдирилб елә дүзмәк ләзымдыр ки, тәрбијә-

чиләрнн днштәти мүнүн чәһәтләрә мәдб олунсун вә истифадә үчүн асан олсун. Тәхминән ашагыдакы бөлмәләр үзрә:

1. Сов.ИКП-нын XXV гурултајынын тәрарларынн һәјәтә кечирмәк.

Бурада Сов.ИКП XXV гурултајы тәрарларыннн јетинилмәкдә олән кәһч нәслинн тәһмин-тәрбијә тәчрүбәсинә нөчә тәтбиг едилмәси һаггында гурултај материалларындан ситатлар, кичик мәсәләләр топланмалы вә нүмәјиш етдирилмәлидир. Сов.ИКП Программында вә Сов.ИКП XXV гурултајынын тәһнамәләриндә мәктәбәгәдәр тәрбијә сәһәсиндә ннзәрдә тутулан вәзифәләрнн рајонда нөчә һәјәтә кечирилмәсиннн әјәһәләшдирилмәси бәјүк әһәмијјәтә маликдир.

II. Мүдир ушаг бағчасыннн рәһбәрлидир.

Бу бөлмәдә рәһбәрлијјн ләһннчәсинә хараһтериз едән вә мүүәссәсә рәһбәринә тәләбләрлә әләгәдәр материалларын вәрилмәси әһәмијјәтлидир.

1. Сов.ИКП МК-нын вә Совет дөвләтинн мәктәбәгәдәр тәрбијә үзрә директинн материаллары.

2. Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинн, шәһәр, рајон ХМШ-нын, мухтәлиф тишли ушаг мүүәссәләринн мүдирләрннн тәһминатн көстөрншләрн.

3. Ушаг бағчасы бинасыннн вә сәһәсиннн аһаһәһлигы вә тәртибаты үзрә материаллар: мебелнн сијаһысы, онун олтусу, чизкиләрн, фотошәкилләрн вә шәкилләрн, Јумшәг аһаһәһлигынн сијаһысы: «Ушаг бағчасында тәрбијә программасы» үзрә ишдә бүтүн јаш группаларындә педагогик вәсантләрнн вә әјүнчагларыннн сијаһысы вә нүмунәләрн, ушаг бағчаларыннн бәһинн тәртибатына даир төвсијәләр, мухтәлиф фәсилләрдә ушаг мүүәссәсәсн сәһәсиннн јаныһләһидырылмасыннн вә тәһннз едилмәсиннн планлашдырылмасына даир көстөрншләр.

4. Ушаг багчасында ушагларын жеменин тешкили үзрә тәлиматин кәстәришләр, жемәк нормаларына, менјунун тәртинә, күндүз вә кечә-күндүз ушаг багчалары үчүн мөһсүмләү үзрә калоријин вә нимјәни таркиби кәстәришмәлә менјунун тәртинә даир кәстәришләр.

5. Ушаг багчалары үчүн сәһијә вә ушагларә бахым үзрә гәјдалар. Ушагларын һәјәтинин вә сағламлығынын мұһәфизә едилмәсинә анд гәјдалар.

6. Ушаг багчасы ишлянин апарылмасына анд ләзими сәһәдләрин сәһәһисы вә нүмунәлери. Бу болмәдә ән әсаслы сәһәд иш тәчрүбәсиндән тәлиматин-методик вә мүдирин тәрбијә ишине рәһбәрлијинә анд материаллар олмалыдыр. Мүхтәлиф тилли ушаг мүһәссисәси мүдирләринә иллик вә ајлыг планын тәртинин ушаг багчасы коллективин илә вә ајры-ајры тәрбијәчиләрә ишләмәјин мәзмунуну вә даһа сәмәрәли формаларын кәстәриш материалларын олмасы чоһ әһәмијәтлидир.

Иш тәчрүбәсиндән тәлиматин-методик материаллары мүдир тәхминән ашагыдакы мөвзулар үзрә бөлә биләр: а) коллективин идеја сәһијәсинин вә педагогларын ихтисасларынын јүксәлдилмәсиндә мүдирин ролу; б) тәрбијә ишләринин мұшаһидә вә тәһлил етмәк мөһәдидә мүдирин группара кетмәси; в) ишчи һәјәтинин ишине күндәлик назарәтин һәјәтә кечирилмәси; г) кәңч педагогларла мүдирин иш; д) тәрбијә ишинин планлашдырылмасында вә һесаба алынмасында мүдирин тәрбијәчиләрә көмәји; е) ушаг багчасында педагогик мұшаһирәләр; ж) мүдирин педагогларын јашшы иш тәчрүбәсини әјрәтмәси, ону башга тәрбијәчиләрин иш тәчрүбәсинә тәтбиғ етмәси; з) ушаг багчасы мүдирин рәһбәрлијинә методистин, тибб ишчиләринин биркә иши; и) ушаг багчасында методикабинетин тәшкили вә педагог коллективинин ишине онун ролу; ј) ојун, шәһәрин методик ишине ушаг багчасынын иштиракы; к) ушагын тәрбијәсинә анд бир проблем үзрә коллективин апардыгы методик иш.

III. Тәрбијәчиләрә нәмә.

Ушаг багчаларында ушагларын естетик тәрбијәси мәсәләләринә хусуси фикир верилмәси илә әләгәдар педагогик кабинетдә бу мөвзуја һәср едилмиш стенд иш дүзәлдилмәси төвсијә олунур.

Бурада верилмиш мүхтәлиф материаллар педагогик кадрларын идеја тәрбијәсинә вә тәрбијә етдикләри ушагларын естетик тәрбијәси ишләринә көмәк кәстәрмәлидир.

Габагчы тәрбијәчиләрин ушагларла апардыглары естетик тәрбијә тәчрүбәсиндән мөвзулар, ушагларә охумаг вә сәјләмәк үчүн бәди әдәбијат үзрә мұсаһибәнин мөвзусу вә мәзмуну, шәкилләр башга педагогик материаллар сечилиб нүмәјиш етдирилмәлидир.

Кабинетиндә методиканы вә ушагларын мәшһәтдә тәрбијәси тәчрүбәсини

ишылгандыран тәлиматин-методик материал олмалыдыр.

1. Ушагларын группатагында, сәһә һәјәти вә фәалијәти үчүн шәрәитлә рәдәйлмәси үзрә төвсијәләр.

2. Ушагын багчада күнү (фотоклилләрә тәсвир).

3. Јеши ушагын гәбул едилмәси вә биринчи күнләр ојунла апарылмасы (мәсләһәт, иш тәчрүбәси).

4. Ушаг багчасында рәһим аккаринын кечирилмәси (мүхтәлиф иш тәчрүбәсиндән).

5. Ушагларда мәдәни дәрәһәт тәрбијәси (иш тәчрүбәси, методик кәстәриш).

6. Сәһәр кимнастикасында нүмунә комплексләр (методик кәстәриш).

7. Ушаг организмнин мөйкәләндирилмәси (тәлиматин кәстәриш, иш тәчрүбәси).

8. Мүхтәлиф јаш группарында шәбәтчилијин тәшкили. Ушагларын тәһрифәт мөһәдидә әмәји (тәлиматин-методик кәстәриш, әвәдәтиг нүмунәлери).

9. Ушагларын әмәји, тәбиәти күһиндә (методик кәстәриш, әвәдәтиг нүмунәлери). тәбиғ күһәсиндә вә сәһәдә биткиләрин кечирилмәсинә вә һәһәләр сағламасына даир мәсләһәт.

10. Ушагларын мүхтәлиф материаллардан ојунчаг гәјымалары үзрә иш (гәјымдыглары ојунчагларын нүмунәлери).

11. Ушагларын әмәк фәалијәти процесиндә тәрбијәчинин иш тәчрүбәси.

12. Мүхтәлиф јашларда ушаг ојунлары вә онлара рәһбәрлик (методик кәстәриш вә иш тәчрүбәси).

13. Дидактик вә јарәдичи ојунлар топланмасы, тәсвир едилмәси вә башларын апарылмасына анд иш тәчрүбәси.

14. Идман ојунлары, әләнчалар вә онларын апарылмасына анд иш тәчрүбәси.

15. Тәлими тикити вә тикити материалларына анд таблолар.

16. Группар үзрә ушагларла кәһәлән бутун мәшһәлә нөвләри системә иш тәчрүбәси, методик мәсләһәт, педагог ишдә истифәдә етдији әһәми мәһәт тәрбијәчи тәрәфиндән дүзәлдилмәси вә сәһәдәләр).

17. Ачык мәшһәләләрин ишләмәси, протоколлары вә онларын тәрәһәт.

18. Мүхтәлиф јаш группары үзрә ишләмиш шәһәрләр, таһмачалар, сәһәдәләр.

19. Практик мәсләһәтләр, мәсләһәт бојаны, кили нечә һазырламаг, кәһәлә нечә рәһкәмәк; б) аквариуму нечә һазырламаг; в) тәбиғ күһәсиндә мұһәдидә һәһәдәләр нечә сағламаг; г) ушаглар кечирилән мәшһәләләр үчүн рәһкәмәк дәстәси (дидактик ојунларын апарылмасы гәјдасы); д) бузу нечә бојамәк.

20. Тәрбијәчиләрин перспективә иш планлары вә күндәликләри.

кабинетдә мухтәлиф мөвсүмлөрдә ушагларла көзнитидә апарылан тәрбијә ишнә төчрүбәсиндән методик материаллар, ушаг бағчасынын сәһәсиндә оҗунлар вә мухтәлиф мәшгәләләр үчүн вәсәнт нүмунәләринин тоҗудмасы ләзымдыр.

Ушаг бағчасынын мәктәблә алағәсини, мәктәбәдәр вә ичик мәктәб јашлы ушагларын тәрбијәсн вә тәлимн арасындакы ардычыллыгын башлыча әһәмийәтинн нәзәрә алараг кабинетдә ушагларын мәктәбә һазырлығына анд методик материаллар јениш верилмәдир.

IV. Мусиги рәһбәрнә көмәк

1. Ушаг бағчасында мусиги рәһбәрнә ишнә тәлимнәи кәстәриш.

2. Мусиги рәһбәрннн мухтәлиф јаш группары ушагларын һәр тәрәфлә тәрбијә едилмәсиндә педагогларла бирлә ишн.

3. Мухтәлиф јашлы ушагларын хуруҗәтинн анд материалларын топланмасы.

4. Ушагларла мусиги мәшгәләләринн апарылмасына кикәјенин вә педагог тәләбләр.

5. Мусиги рәһбәрннн ишннн планлашдырылмасы.

6. Бүтүн јаш группары үзрә ушагларла апарылан мәшгәләләр системн иш төчрүбәсн.

7. Бүтүн јаш группары үзрә ушагларла апарылан мәшгәләләринн ичмаллары вә апарылмасы методикасынн төсвири.

8. Нәгмә, рәгс вә оҗун репертуарларынын сечилмәсинн анд төвсијәләр.

9. Ушаглар үчүн бајрам програмлары (иш төчрүбәсн).

10. Ушаглар үчүн әјләнчәләринн тәшкили.

11. Ушаг бағчасында мусиги рәһбәрннн иш төчрүбәсн.

12. Ушагларын мусиги тәрбијәсиндә истифадәсн мәсләһәт көрүдән вәсәнтләринн нүмунәләри.

V. Ушаг бағчасынын валидејиләрлә ишдә ардычыллыгы.

1. Валидејиләр комитәсиннн планы вә төчрүбәсн.

2. Валидејиләр ичдасынын нүмунәви мөвзулары, мүдир вә тәрбијәчиләринн мәрузәләриннн мәтнн.

3. Валидејиләр үчүн мәсләһәт мөвзулары.

4. Ушагларын дивар гәзетн вә тематик сәржиләри.

5. Ушагларын мухтәлиф тәрбијә мәсәләләри үзрә валидејиләрә мәсләһәт.

6. Валидејиләрлә иш үзрә үмумиләшдирилмиш төчрүбә.

Кабинетдән бүтүн материаллар системләшдирилмәли, әләвәләр едилмәли вә јениләри илә сәвз олунамалыдыр.

Јахшы тәрбијәчиләринн вә ја ушаг бағчасынын бүтөвлүкдә иш төчрүбәсинн сәрәндә мунтәзам кәстәрилмәсн чох әһәмийәтлидир. Бундан башга, ушаг бағчасынын мөвсүмә, гырмызы тәғвим күнләринн, нөвбәти методбирләшмәләрә педагогки муһазирәләрә вә с. һазырлыг ишләриннә аяд материал топлајыб сәркндә нумажил етдирмәк ләзымдыр.

Материал каталогунун олмасы, кәләнләр вә онларын сәргуларынын гејди апарылмалы, кабинетнн күнләри, саатлары, дөгиг мүәјјән едилмәли вә һәр бир ушаг бағчасына чәтдырылмалыдыр.

МУДРИК СӨЗЛӘР

Чәрәнчи адам һамынын охуја билдијн ачыг мәктубдур.

П. Буаст.

Јалтағлыг чинајәт үчүн гидә васитәсидир.

Ч. Кеј.

Пислија вадар етмәјин өзү дә пислик етмәк кимн бир шејдир.

Кабус.

Һәгигәт күчдә дејил, күч һәгигәтдәдир.

В. Катајев.

Инам ән гүдрәтли јарадычы гүвәәдир.

М. Горки.

Шакирдлэрин педагожи тэчрүбэсина рəһбэрлик

Сол иллэр орта ихтисас тəһсилн системиндэ шакирдлэрлэ ишин јени, даһа сффеќтли методлары вэ пријомлары үзрə фəал ахтарышлар апарылыр. Бу ахтарышлар мактабəгəдэр педагожи мактаблэрин иш практикасында да өз əксин талмышдыр. Тə'лимнн јени методлары (мəрһəлэлэр үзрə, проqramлашдырылмыш, проблемли) педагожи мушавирэлэр вэ педагожи муһазирэлəрдə, мэтбуатда өј-рəнилмə предмети олмуш вэ кениш муəллим күтлəси тəрəфиндэн күндəлик иш практикасында тəтбиг едилир. Тə'лимдэ техники васитəлəрдэн истифадə етмəклə јени типли дəрслəринн тəшкили артыг надир һаллар дəјил.

Мактабəгəдэр педагожи мактаблэрин тəдрис-педагожи просесиндэ еһтијатлары һəлə там ачылмамыш, истифадə олунмамыш даһа бир вачиб мəрһəлə вэр. Бу, педагожи тэчрүбəдир. Бə'зи тəрбијəчилэр белə һесаб едилрэр ки, ушаг бағчаларында тэчрүбəјə рəһбэрлик етмəк нəзəри курсу тəдрис етмəкдэн асандыр.

Өзүнүн билаваситə ишиннн өһдəсиндэн зорлə кəлэн белə муəллимлэринн иш јүкүнү муəјјəнлəшдирəркən, əлатən саатларын аз һиссəсинн нəзəри мəшғəлэлэрə, чох һиссəсинн исə тэчрүбəјə рəһбэрлик вэрирлэр. Илк бахышда белə көрүнүр ки, һэр шəј гəјдасынча кедир: шакирдлэр мүсбəт гижмəт алыр вэ рəһбэр-методистə гаршы һеч бир е'тираз олмур. Бунула белə, онун шакирдлэриннн билијиндэ вэ вəрдишлэриндэ гүсурлар өзүнү көстəрир. Бу чəһəт јалныз нүмулə дəрслəриндэ ашкарə чыхыр. Шакирдлэринн билик вэ вəрдишлэриндəки фəрг фəсилəсиз јекун тэчрүбəсина һазырлыг вэ онун кедишиндэ өзүнү бұрузə вэрир: даим мүсбəт, һəттə јахшы гижмəт

алмыш шакирдлэр «бирдэн» мəксиз галыр, ушагларла ишн бəјүк чəтинликлə планлашдырыр, ушаг коллективиннн тəшкили пријомларынын сечилмəсиндэ, ушагларын ојун вэ тə'лим фəалијјəтинн рəһбэрликдэ сəһвлэрə јол вэрир, өз фəалијјəтинн тəһлил етмəји бəчармырлар. Онлар тапшырыглар јеринə јетирмəји бəчармыр, эвлэриннн керилəмэлэриннн сəбəбинн тапа билмирлэр. Уғурсузлугун тэчрүбəнин гəминнн сəбəбларн олан муəллим бу гəдэр мəс'ул јəтли вəзифəнин јеринə јетирмəси үчүн кифəјəт гəдэр компетентли олмадыгына шүбһə етмир, мактаб рəһбэрлэриннн тəнгиди гəјдэринн исə шəхси-гəрəзлик сəјыр.

Педагожи тэчрүбə чохлу гəдэр вэ гарышыг елмлэринн растлаштырычы, хусуси тəдрис фəилэриннн ушаг бағчаларынын чанлы, эластик педагожи просеслэрин нəзəри мүддəаларынын бирлəшмəји гəјнар јолəјрычыдыр. Бу тəһлил гижмəтлəндирмə вэ тəрбијə васитəлэринн шакирдлэр јалныз методист-муəллимнн ихтисаслы рəһбэрлик просесиндэ баша дүшə, дэри едэ вэ мүстəгил һəјатə кечирə билэрлэр.

Муəллим-методистин вəзифəнн тэчрүбəчијə фəктлары дүзкүн кəрмəји вэ гижмəтлəндирмəји, һадисəлэринн үмүмн ахынындан тəрбијəчилик ишиннн метод вэ пријомларыны ајырмағы бəчармағы, ушагларын дэврəниш мотивлэриннн тəрбијəчилик фəалијјəтинн баша дүшмəји вэ бу əсасда өзүнүн шəхс гүввəсинн сынамағы, өзүнүн һэр бир практик аддымыны дəриннн дəрк етмəји өјрəтмəкдэн ибарəтдир.

Педагожи тэчрүбəдэ башлыг мəсəлə ушаглыгын мухтəлиф мəрһəлэлəриндэ (сүдəмэр кəрпəлн дəврү, кичик, орта вэ бəјүк јуш

дөврү) ушагың дәрк едилмәсидир. Јалпыз ушагы, онун анатомио-физиоложи, психоложи вә фәрди хусу-сийәтләрини билмәк ону дүзкүн баша дүшмәјә, мұәллимин, тәчрүбәчи јолдашының вә шәхсән өзүнүн фаалијәтинин ләјагәтлә гијмәтләндирмәјә имкан верир. Бу исә ушаг бағчасында мұшаһидәнин вә педагожи просесин чидди дүшүнүлмүш шәкилдә аларылмасыны тәләб едир.

Мұшаһидәләр көстәрир ки, бә-зән нүмунә мәшғәләси кечирилән группа илк сөз тәрбијәчијә вери-дир. О, мәшғәләнин мәғсади, она һазырлыгла алағадар иш, програ-мын мазмуну вә мәшғәләнин кечи-рилмәси, ушағларын јени биликлә-ри мәнимсәмәләри һаггында мәлу-мат верир вә мәшғәләни гијмәтлән-дирир. Сонра шакирдләр чыхыш едир, јалпыз бундан сонра мето-дист мұәллим бахылмыш мәшғәлә-нин дәрин тәһлилини кечирир.

Һәр бир мәшғәләнин тәһлили тәчрүбәчи шакирдин психоложија, педагожики вә хусуси методика үзрә билијинин һесаба алынмасы илә кечирилмәлидир. Методистин вәзифәси јалпыз шакирдләрин фаа-лијәтини мұшаһидә етмәклә мән-дудлашмајыб, һәм дә онлары өй-рәтмәкдир.

Тәчрүбә дәрсин дејән шакирд күн-дәлијини дәрсин коллектив мұза-кирәсиндән, методист мұәллимин дәрин тәһлил-резүмесини динлә-дикдән сонра тәртиб едир. Бу чүр методика индики дөврдә өзүнү доғ-рултмур, чүнки тәчрүбәчи шакирд тејри-фәал олур. Онун үчүн чох ше-ји ушаг бағчасының тәрбијәчиси, методист мұәллим көрүр.

Кәнч кадрларын һазырланмасы-на верилән мұасир тәләбләр белә методика илә там разылашмаға имкан вермир.

Тәчрүбә сүбүт едир ки, педагожи тәчрүбәдә проблемли методдан, фәндахили вә фәнләрарасы ала-гәдән истифадә етмәк лазымдыр. Фәндахили алағә әшјалар вә һа-дисәләр аләминдә объектив шәкил-дә мөвчуд олан вә тәлим просесин-дә шакирдләрин шүурунда јара-

нан фактик алағәләрин ифадәси-дир.

Ушаг бағчаларында педагожи практикаја рәһбәрлијә даир һазыр-да гәбул олунмуш методиканын бир чох чәһәтләринә јенидән бах-маг тәләб олунур. Методист мұәл-лимин шакирдләрлә үнсијјәти достчасына вә ишкүзар әмәкдаш-лыг шәклиндә олмалыдыр. Бәс иш атмосферин нечә јарадылыр?

Семестрин әввәлиндә методист мұәллим шакирдләрә тәчрүбә рәһ-бәринин директорун истәһсалат тәлими үзрә мұавини илә бирликдә һәр бир бирләшмәнин шакирдләри үчүн ишләјиб һазырладыгы гар-шыдакы јарым илдә кечирәчәк тәчрүбәнин график планыны верир. Шакирдләр график планын үзүнү өз күндәликләринә көчүрүр вә тәч-рүбә дөврүндә ону рәһбәр көтүрүр-ләр.

Ишдә перспективлик интизамы тәмин едир, һәчмчә вә мазмунча тәдричән мұрәккәбләшән тапшы-рығлары көрмәјә, өзүнү буна пси-холожи чәһәтдән һазырламаға им-кан верир, шакирдләрдә гаршыда-кы мұшаһидәләрә вә мұстәғил сы-нағларә марағ ојадыр. Һәммин план-графикә әсасланмагла мето-дист мұәллим, јахын (говушуг) тәдрис фәнләринин програмының мазмуну илә таныш олур, өзү үчүн фәнләрарасы алағәләрин ишчи графикини һазырлајыр. Бу, мазмунча јахын олан нәзәри мате-риалын нә вахт вә һансы ардычыл-лыгла кечириләчәјини, материалын бир-биринә јахын (гоһум) фәнләр-дә говушдуғуну вә ја бир-биринин даһынча кәлдијини әјани тәсәввүр етмәјә имкан верир.

Белә график ушаг бағчасында педагожи просесин тәһлили заманы методистин истифадә етмәк нијјә-тиндә олдуғу фәнләрарасы алағә-нин нөвләрини мұәјјәнләшдирмәјә имкан верир.

Бу алағәләр мұшајиәтедичи (баш-га курсда өјрәнилмиш она бәвзәр матернала истинад етмәк, паралел өјрәнилән, матернала истинад ет-мәк), сонрадан (әввәлләр өјрәни-ләнләрә истинад етмәк) вә әввәлчә-дән јарадылмыш (мұәллим јахын

вахтларда өйрөнілмәси таршыда гоҗулмуш материалын маһијәтнин ғыса изаһ етмәклә она әсасланыр) ола биләр.

Фәйләрарасы алағәләр графика ола биләр ки, муәллимин әмәјинин елми тәшкили үзрә педагожи мәктәбин шурасында һазырлансын. Методист муәллим артыг галан вахты дәрсликләр, монографијалар, мәғаләләр, шакирдләрин дәрсләрдә нумәјиш етдирдикләри әјани материаллардан истифадә етмәклә профил фәннинин мәзмуну илә дәғиҗ таныш олмаға сәрф едә биләр.

Педагожи мәктәбин рәһбәрлији тәрәфиндән бүтүн методист муәллимләр үчүн тәшкил олунаҗ коллектив мәсләһәт һәмин нөвдән олан материал һағгында јалныз үмуми бәләдләшмә верир. Јалныз методистин өз ихтисас сәвијјәсинин јүксәддильмәси үзәриндә әсаслы мүстәғил иши шакирдләрин тәчрүбәсинә ихтисаслы рәһбәрлији тәмин едир.

Тәрбијәчи вә ушағларын фәалијәтнин мушаһидә просеси ушағ бағчасында (группа) күн әрзиндә тәрбијә ишинин планы вә ја мушаһидә олунаҗ мәшғәләнин програм мәзмуну илә гајдаја салыныр. Она әсасән методист тәчрүбәнин илк мәрһәләсиндә шакирдләрә һара бахмалы вә көрмәли олдуғларыны дејир: башлыча, ән муһүм мәсәләни ајырмаға имкан верән суалларын сијаһысыны верир. Бу алава суаллар ушағларла ишин програм мәзмунуну конкретләшдирир вә тәрбијәчинин һәрәкәт гајдаларыны (метод вә пријомлары) һесаба алмағы тәләб едир.

Тәчрүбәнин илк ики-үч күнүндә конкрет суаллар сијаһысында методист шүүрлу сурәтдә тәрбијәчинин вә ушағларын һәрәкәтләринин сәбәбини әсасландырмағы тәләб едән «нә үчүн?», «нәдән өтрү?» шәклиндә суаллар вермир. Әввәлә, бирдән-бирә чохла тапшырығын верилмәси Павлова керә сәһвдир. Бу, тәчрүбәчинин әввәлчәдән јанылмаға, сәһв бурахмаға дүчар едәр. Икинчиси, бөјүк имканлары олан шакирдләрә (нәзәријәни јахшы мәнимсәмиш, ушағ бағчасына кә-

ләндәк тәчрүбә алдә етмиш, аналитик тәфәккүрү олан) мушаһидәдән сонракы тәһлил просесиндә тәшәббүскарылыг көстәрмәјә имкан верилир. Тәчрүбәнин илк күнүндә орижинал, гәрибә «тапынты» јан ахтарышлары һәвәс ојадыр.

Педагожи тәчрүбәнин илк күнләриндә шакирдләрин өзләринин муҗтәлиф чүр көстәрмәләри методист биләрын һәр биринин имканлары һағгында илкин тәсәввүр элдә етмәк имканы верир. Бу иса өз нөвбәсиндә тәчрүбәчиләрлә сонракы үнсәјјәтин характерини, онларә фәрди јанашмағын тәрзини муҗәмләшдирмәјә шәраит јарадыр.

Тәчрүбәчинин күндәлијиндә гејдләрин апарылмасы формасын бир гәдәр дәјишмәк мүмкүндүр. Дәфтәрин ачылмыш вәрәгинин сол тәрәфиндә әввәлләр олдуғу кәһ бир күнлүк иш планы, мушаһидә едилән вә ја сынағ мәшғәләсинин ичмалы (планы) тәртиб олувур. Ачылмыш дәфтер вәрәгинин биринчи сәһифәси јухарыдан ашағына ики бәрабәр һиссәјә ајрылыр. Сол тәрәфдә шакирдләр мүсбәт әвләри (тәрбијәчинин дүзкүн, саватла јеринә јетирилмиш һәрәкәтләринин сағ тәрәфдә иса сәһвләри, јанашылығлары, әсасландырылмамыш, кәфәјәт гәдәр дүшүнүлмәмиш һәрәкәтләри) гејд едирләр. Асанк вә ғысалыг хатиринә сол тәрәфдә, сағ тәрәфдә иса — ишарәси тајулур. Мәшғәләнин протоколу тәләб олунамур. Чүнки шакирд чәдди елми експеримент апармыр. Ләкин фактлар ғысача гејд олунаҗ сонра тәрбијәчинин һәрәкәтләринин әсасландырылмасы тәләб едилир.

Илк дәфә шакирдләр белә гејдләри күнүн ахырында көрдүкләринин методистлә бирликдә тәһлил просесиндә күндәликдә апарылар. Фактын ғыса јазылмасы вә әсасландырылмасы формасынын муһимәсини методист верир. Сонралар бу иши шакирдләр иш күнүн ахырында дејил, ојун, мәшғәлә, әмәк вә с. үзәриндә мушаһидә просесиндә мүстәғил јеринә јетириләр. Мушаһидә просесиндә тәһлил—гејдләр шакирдләрин дүшүн-

тини ва тәфәккүрүнү сәфәрбәр адән, фәаллашдыран элавә мүрәккәбликдир. Бу процес ән мәс'улијәтлидир: шакирдләр мәһз бу заман фәнлахили вә фәнләрарасы алағәләри јарадырлар. Ола биләр ки, шакирдләр факты сәһв гијмәтләндирсинләр, тәрбијәчинин һәрәкәтини јанлыш әсасландырсынлар, гејдләрин јернин дәјишик салсынлар. Ола көрә дә әввәлләр јалныз гејдләрин харичи сәлигәлијини тәләб етмәк мәгсәдәмүвафигдир: күндәлик шакирдләрин иш дәфтәри олмалыдыр.

Јанлыш гејдләри мө'тәризәјә алмаг, јахуа рәнкли карандашла дијәр графаја кечирмәк олар. Белә дүзәлишин апарылдығы дәфтәрләр фајда верир. Белә ки, бурахылан сәһвин характери вә онун дүзкүн һалли јолу шакирдин јаддашында көһкәм галыр.

Шакирдләр күндәликдә дүзәлишләри вә әлавәләри күнүн ахырында мүәллимин рәһбәрлији илә тәһлил вә мүсаһибә просесиндә апармалыдырлар.

Шакирдләр аз јазмаг, лакин чох шакирләшмәклән разы галырлар. Педагожи просеси тәһлил етмәк әрдишинә һеч дә һамы ејни вахтта вә ејни сәвијјәдә јијәләнә билмәр, лакин бүтүн тәчрүбәчи шакирдләр бу вәрдишләрә мүмкүн гәдәр тез јијәләнмәјә чәһд көстәрирләр. Күндәликдә лаконик гејдләрин едилмәси тәләби буну тә'мин едир.

Мәшғәләнин тәһлили заманы әввәлчә тәрбијәчијә, сонра шакирдә тәһлиф олунур ки, мәшғәләнин програм мәзмунуну вә тәрбијәчинин иш пријомларыны мүәјјәнләшдирсинләр. Бүтүн тәчрүбәчиләр өз фикрини билдирдикән сонра тәрбијәчинин тәртиб етдији ичмал олунур вә һәр бир шакирд өз савашынын дәрәчәсинә иваныр. Тәһлилин кедишиндә илк дәфә шакирдләр чыхыш едирләр. Чыхыш едәндәр күндәликләриндәки гејдләрә әсасланырлар. Методист онларын һәр бир мүвәффегијәтини, «кәшфи» гејд едир, рәғбәтләндирир, шакирдләрин анатомија, физиолокија, психолокија, педагокика (ди-

дактиканын үмуми ганунлары), говушуг методика сәһәсиндә билијинә истинадән музакира олунан һәр бир һадисәнин әсасландырылмасыны тәләб едир.

Фасилә, тутулма анында шакирдләрин һамысы нөвбә илә музакирајә гошулур. Јалныз онларын бүтүн имканларындан истифадә олунмасына бахмајараг, мәсәлә һәлә ахырадәк һалл олунмамыш галарса методист сөзә башлајыр. Бу, һәр шејдән чох, әввәлчәдән фәнләрарасы алағәләри мүәјјәнләшдирмәк лазым кәлдикдә баш верир: тәһлил едилән материалы хүсуси нәзәри курсун өјрәдилмәсиндә дәгиг бахылачагы нәзәрдә тутулмуш мәсәләнин гыса ифадәси илә әлағәләндирмәк. Белә ки, мәсәлән, шакирдләр кичик ушағын тәләстик једиздирилмәси сәһнәсини мүшаһидә етмәклә кичик мәктәбгәдәр јашлы ушағын әсәб системини гычыгландыран белә пријомун јолверилмәз олдуғуну, мәнзәрәнин гејри-естетик олдуғуну изаһ едирләр. Лакин онлар ушағын гафасынын үст гатынын гурулушу хүсусијјәтини билмирләр: кичик мәктәбгәдәр јашлы ушағын дили, демәк олар ки, бүтүн ағыз бошлуғуну тутур вә ола көрә дә һәрәкәтләри бир гәдәр ағыр, сыхынтылы олур. Ағыз бирдән-бирә чох әрзаг алмаг ону пис чейнәмәк демәкдир. Бу иса боғулмаг горхусу төрәдир.

Дилин ағыр һәрәкәти бә'зи сәсләрин тәләффүзүнүн дефектли олмасы илә нәтичәләнир. Бүтүн бунларла шакирдләр логопедија, нитг инкишафы методикасы, мусиги тәрбијәси методикасында (нитг аппаратынын гурулушу, сәсин әмәлә кәлмәси, сәсин резонансы) таныш олурлар. Методистин вәзифәси тәрбијәчинин вә ја тәчрүбәчинин ишинин тәһлили кедишиндә даим «нә үчүн?», «нијә?», «бу нәдән ирәли кәдир?» кими суалларла шакирдләрин тәфәккүрүнү ојатмаг, фәаллашдырмаг, ассиасија јаратмаг, психоложи—педагожи хассәли һадисәләр арасында алағәләри мүәјјәнләшдирмәкдир. Онун рәһбәрлијинин маһијјәти јалныз шакирдләрә нәји, пәчә вә нә үчүн ет-

мәји ајдылашдырмаг олмајыб, һәм дә тәчрүбәнин һәр бир јени күнүдә аналитик тәфәккүр гәјдаларына онларын нә дәрәчәдә јијәләндикләрини кәстәрмәкдән ибарәт дир.

Совет психологу П. П. Блонски јазмышдыр: «Бош баш мұһакимә жүрүтмүр. Бу баш нә гәдәр чох тәчрүбә вә билијә маликдирсә, о гәдәр чох мұһакимә жүрүтмәјә габил дир». Белә шәрантдә гојулан шакирдләр кәнардан едилән көмәјә (пычылтыја) архаланмадан бүтүн фәнләр үзрә нәзәри биликләрә, шәхси мұһакимә үчүн истинад ролуну ојнајан биликләрә мөһкәм јијәләнмәјин тәләб олундуғуну һисс едирләр.

Һәр бир шакирдин күндәлији нки һәфтәдә бир дәфә јохланыр вә методист онда шакирдин педагожи процесин тәһлилинә јијәләнмә дәрәчәсини кәстәрир: мәсәлән, «...Сиз тәһлил етмир, јалныз фактлары садалајырсыныз. Һадисәнин сәбәбини кәстәрмәк, дәлил кәтирмәк, мұһакимәнизи сүбүт етмәк ләзымдыр. Сизин мәсәләни баша дүшмәјиниз, иши билмәјиниз өзүнү бунда бүрүзә верир. Көрүрәм ки, сиз тәһлили тамамилә мәним сәмисиниз. Көрүнүр, она көрә дә сиз гејдләри еһтијатсыз (әсасландырмадан) апарырсыныз. Өзүнүзү касыблашдырмајың».

Мүвәффәғијјәтлә ишләјән тәчрүбәчијә иши ичмал шәклиндә дејил план шәкилдә (әввәлчә кениш, сонра исә ғыса) тәртиб етмәји тапшырмаг олар. Бу чүр «асанлашма», јүнкүлләшмә чалышган шакирдләрин јадлашынын оперативлијини, тәфәккүрүнүн мәнтиглијини, итилији, башлыча, икинчи дәрәчәли хүсуси вә хырда мәсәләләри фәргләндирмәк бачарығыны тәмин едир. Ишдә ичмал дејил, планын тәртиби шифаһи инттијя никишафыны тәмин едир, оператив; ғысамүддәтли јаддашы сафәрбәр едир, лүғәти фәаллашдырыр, грамматика вә үслубијјатын мәлүм гәјдаларындан истифадә олунмасы үзрә мәшгә имкан јарадыр. Диалектик аналитик тәфәккүр гәјдасына јијә-

ләнимә она кәтириб чыхарыр ки, шакирдләр практика дөврүдә курс иши үчүн там шүүрлу, планујғун шәкилдә материал топләјәр вахтында вә мүвәффәғијјәтлә мұлафиә едирләр.

Педагожи практиканын эффект-лилији һәм дә методист мұәллимин база ушаг бағчасынын педагожи коллективни, илк нөвбәдә бүтүн тәрбијәчиләрин ишини истигамәтләндирән мүдир илә разылыга кәлгәсиндән, әлбир фәалијјәт кәстәригәсиндән чох асылдыр.

Педагожи тәчрүбәни алава бир јүк кими дејил, өз педагожи коллективинин үзвләринин ихтисасынын артырылмасынын формаларындан бири кими гәбул едән едир, адәтән бу ишин һәр бир һәтинә дахил олур: мұвафиг ләззимат вә әјани вәсәитин олмасы тәрбијәчиләрин шакирдләр үчүн ачыг дәрсләр демәјә һазырлашмалары вә шакирдләрә јахындакы мак кәстәрмәләри гәјғысына тәләб, данм методист мұәллимлә бәрәбәр мұшаһидәләрдә вә педагожи процесин тәһлилиндә иштерәк едир. Белә мүдир өзүнүн шәхси нүмунәси илә тәрбијәчиләри дә бу ишә чәлб едир, онларда тәчрүбәнин мүвәффәғијјәт газанмасына һәгиги марағ ојадыр. Белә коллективдә тәрбијәчиләр тәчрүбәләрә үстүн гијмәт вермәклә шәкләндирмәк, онларын савадлы, вичданлығыны ләјәгәтинә кәлгә гијмәтләндирмәји бачарырлар. Белә шәрантдә шакирдләр ихтијә үзрә билик вә бачарыг әлдә етмәклә јанашы, һәм дә өз сәнәтләринин мұһүмлүјүнү, зәрури олдуғун дәрк едирләр.

Педагожи тәчрүбә о заман бир јүк эффект верир ки, педагожи мұәллимләри һәмин курсун програмында нәзәрдә тутулмуш тәчрүби мәшғәләләрдә психоложи-педагожи вәзифәләрин һәллине, проблем шәрантин јарадылмасына тез мұрациәт едирләр.

А. НИКОЛАИЧЕВ

(«Дошкольноје воспитаније» журналынын 1976-чы ил 9-чу нөвбәсиндән тәрчүмә едилмишдир).

Бир дәрслик һаггында

Р. МЕЪДИЈЕВА

Бакыдакы 9 нөмрәли мәктәбин муәллими

Сов.ИКП Мәркәзи Комитәси вә ССРИ Назирләр Советинин «Үмүмтәһсил мәктәпләри шакирдләринин тә'лимин, тәрбијәсини вә әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» гәрарында програм вә дәрсликләрин тәкмилләшдирилмәси, чәтин вә икинчи дәрәчәли материалларын дәрсликләрдән чыхарылмасы маариф ишчиләри гәршысында чидди шәкилдә гојулмушдур. Буну програмы һәддән артыг јуңкүлләшдирмәк, дәрсликләри садәләшдириб көһнә програм сәвијјәсинә јахылашдырмаг кими баша дүшмәк дүзкүн олмаз. Елмин, техниканын сүр'әтлә инкишаф етдији индики дөврдә биз она наил олмалыјыг ки, дәрсликләримиз шакирдләри даһа чох чалышмаға, дәриндән дүшүнмәјә, чәтикликләри арадан галдырмаға алышдырсын.

Биз синиф муәллимләри дәрсликләри өз арамызда музакирә едир, һансы мөвзунун ушаглар үчүн мараглы олмасыны, онлар тәрәфиндән севинчлә гәршыланмасыны, һансы мөвзунун чәтин, јоручу, әһәмијјәтсиз олмасыны муәјјәнләшдирмәјә чалышырыг. Бә'ән белә бир гәнаәтә кәлирик ки, материал паралел синифләрдән бириндә мувәффәгијјәтлә һәјәтә кечирилир, дикәриндә мувәффәгијјәт әлдә едилмирсә, күнаһкар, әлбәттә, муәллимдир.

Лакин дәрсликләрдә бир сыра нөгсанлар да өзүнү көстәрир. I синфин ана дили дәрслији, әсасән, јахшы дәрслик олса да нөгсанлардан азад дејил. Китабда бөјүкләрә һөрмәтә аид хејли мараглы мәти верилмишдир. Лакин онларын ичәрисиндә еләләри дә вардыр ки, бә'ән ифадәләр мүасир һәјәтлә сәсләшмир. «Бујурун әјләшин» һекајәсиндә Назминин трамвајда һәкимә кетмәси автобус вә метронун ишләдији индики шәһәримиз үчүн характерик дејил.

Мөвзулар аид тапмачаларын, аталар сөзләринин верилмәси јахшыдыр. Лакин једдијашлыларын марағыны нәзәрә алараг онларын сајыны артырмаг мөгсәдәүјгун олар. Доғрудур, биз әлава тапмача вә аталар сөзләрини шакирдләрә чатдырырыг. Лакин шакирд ев тапшырыгы кими онлары евдә јеринә јетирсә јадында даһа мөһкәм галар.

Бә'зи мәтиләрин (104-чү сәһифәдәки адсыз һекајә, «Дөрд кәпәнак», «Мән дә, мән дә») дәрсликдән чыхармаг, онларын әвәзинә дәрслијә классикләримизин јаздыглары ше'р, һекајә вә нәсиһәтләрдән дахил етмәк даһа сәмәрәли оларды.

Китабдакы бә'зи шәкилләр зөвгсүздүр. Мөвзулар үзрә чәкилмиш иллүстрасијаларда бә'ән рәнкләр дә јеринә дүш-

мур. Доғрудур, рәссамлыкта шәрти үслүб кетдикчә кенәй-
жәйлыр. Ләкин ағач ғырмызы, дәннәз бәһәшәһи рәһкә
верилдикдә једди јашлы шакирдләри баша салмағ бәһәш
чәһин олур.

«Кәндә» мөвзусунда верилмиш иллүстрасијаја баһыш
шакирд дејир:

—Мүәллим, трактор јери шумлајанда торпағ гәһәш
рәһкә көрүнүр, шәһилдә исе торпағ јашыл рәһкә верил-
ти.

Билдијимиз кими, кичик јашлы мәктәблиләр көрдүк-
ри шәһләри олдуғу кими дәрк едирләр. Кәндә олмајан
ораныш тәбиәтини көрмәјән шәһәр ушағларына дәһләр
көј, тарланы ғырмызы рәһкә тәғдим етдикдә онлар тәһ-
тин көзәлликләрини тәһриф олуимуш шәһилдә дәрк едирләр.
Она көрә дә ибтидан синиф дәрсликләринә чәһилмиш ил-
лүстрасијаларда әшјалар мүмкүн гәдәр олдуғу кими верил-
мәлидир. Бу сөзләри «Ушағ вә довшан», «Ғыш», «Јај» мөв-
зуларына чәһилмиш иллүстрасијалар һағгында да деһәш
олар.

Дәрсликдә бәһәш мөвзулар («Мешә ' һәһими», «Исте-
шитиллик», «Икид әскәр» вә с.) үчүн иллүстрасија чәһәш
мәһиб, бу да јәһин ки, һәһми шиширтмәмәк мәғсәдилә ет-
мишдир. Биз дәрсликләрдән әјанилијин көмәһи илә истаф-
дә едир, һәр бир дәрседә диафилм вә диапозитивләрини тәһ-
һинә, марағлы кадрларыни нүмәһиш етдирилмәсинә кәһиш
јер веририк. Ләкин белә бир имкан бүтүн мәктәбләрдә јет-
дур. Она көрә дә дәрсликдә әјанилијин мөһкәм јер тутма-
вәһибдир. Бу, мәтнин мәзмунунун шүүрлу мәһимсәһиләш-
һини тәһмин етмәклә јанашы, шакирдләрин бәһин зөвсүнүш
кишафы, естетик тәрбијәси баһымындан да әлверил-
олар. «Ғыш», «Јај», «Пајыз» мөвзулары илә әләғәдәр
зәрә верәркән Сәттар Бәһдулзадә вә Таһир Салаһову, бә-
јүк рус рәссамларындан Левитан вә Шишһинин әсәрләрини
мүраһиәт етмәк мүмкүндүр. Әкәр бу мүмкүн дејилсә, кәһ-
һын архә тәрәһфиндә мүхтәһлиф мөвзулар үзрә рәссамлар
чәһдикләри әсәрләрин әләвә кими верилмәһи мәсләһәтләр.

Јахшы олар ки, бүтүн мөвзуларыни алтында һансы
әзбәрләһмәһи, һансыһын мәзмунунун өјрәһилмәһи олду-
көстәрилсин, суаллар вә тапшырығлар шакирдләри
дәһриндән дүшүнмәһә вадәр етсин, проблемли олсун.

Шакирдләрин әмәһә һазырланмәһи мәсәләһи һәһиш
диггәт мәркәһиндәдир. Дәрсликдә ушағларыни өзүнәһәһи
әмәһинә, һәмһинин онларда әмәһини мүхтәһлиф саһәләри
әмәк адамларына мәһәббәт тәрбијә едән материаллар
дур. Јахшы олар ки, онлар бир гәдәр дә артырылсин. Бә-
табда әмәк гәһрәһманларыһын шәһилләрини верил-
мүәллимләримизини үрәһиндән олар. Еһни сөзләри јазы-
шаирләрин портретләри һағгында да деһәш олар.

Китабдакы Азәрбајҗан дилинә аид чалышмалар
дикдә исе бәһәш тапшырығлар бир-һиринә бәһәһијир (мә-
ләһ, 5-һи вә 6-һи чалышмалар).

Үмумијјәтлә, тапшырығларда мүхтәһлиф гәһилдән
лүғәт үзрә сөзләрә даһа чох јер вермәклә биз шакирд-
лүғәт еһтијатларыни иһкишаф етдириһиш оларығ. Китаб
арһасында олан лүғәт үзрә сөзләрин сајы артырылса, кә-
сәдәүјҗун олар. Чүһки биз јери кәһдикчә шакирдләр
гәһилдән олан сөзләри тапыб јазмағы тапшырырығ. Дәһиш

чәдә сөzlәр чох верилсә шакирдләр ондан истифадә едәрләр.

Чүмлә бәһсиндә верилмиш бә'зи тапшырыгларын да мәзмуну тахминән ејиндир (57—58-чи чалышмалар).

Јахшы оларды ки, верилмиш чүмләләрдәки бә'зи сөзләрдә لازم олаи һәрф бурахылсын. Беләликлә, шакирд бир чалышмада ики тапшырыгы јеринә јетирә биләр.

Ибтидан синиф мүәллимләри дәрсликләки мөвзуларын шакирдләр тәрәфиндән нечә гавранылмасыны мүшаһидә едирләр. I синифдә дәрс дејим мүддәтдә програм материалы асанлыгга мөнимсәнилди. Шакирдләр һеч бир чәтнелијә раст кәлмәдиләр. Бу һәгдә синифдә баш вермиш бир эпизоду сизә чатдырмаг истәрдим.

Синифдә «Мијо еләјән ким иди?» мөвзусу кечилирди. Бу мөвзу она көрә јахшыдыр ки, шакирдләр һејванларын сәсини арашдырырлар. Бу мәтндә нәји баша дүшмәдикләрини хәбәр алдыгда Ајдын адлы бир шакирд деди: «Бу, лап ушаг дәрсидир ки». Ушаглар бир чох башга мәтиләрни дә чох асан олдуғуну билдирирләр. Бу, елә белә дә олмалыдыр. Мәзмуну идејасы һәм асанлыгга, һәм чәтн баша дүшүлән мөвзулар لازمдыр. Чәтн мәтиләрни мәгсәдлин мүхтәлиф долајы јолларла шакирдләрн өзүндән алмаг мүәллимдән усталыг тәләб едир. Бу чүр мәтиләр шакирдләрн јухары синифләрдә даһа чидди материаллары мөнимсәмәјә һазырлајыр.

Фотоетуд: «Балача достлар».

Габагчыл тәчрүбәни яраданлар

Шәки районунун мәктәпләриндә дәрсләри мұасир тәләпләр сәһијәсиндә гуран мұәллимләр чоҳдур. Олардан икиси охучуларә тәғдир едилир.

Ибтидаи синифләрдә јени системин тәтбиги совет мәктәбинин тарихиндә јени сәһифә ачды. Училлик тәлим системинә кечилмәси ибтидаи синифләрдә тәлимин мазмуну вә методларыны тәкмилләшдирмә имкан верди. Бу имкандан истифадә едәрәк синифләрдә шакирдләр дүзкүн, шүүрлу, сүр'әтли вә ифадәли охумаг вәрдишләри ашыланмалы, оларын коммунист тәрбијәси күнүн тәләпләри сәвијјәсиндә тәкмил олунмалыдыр. Ибтидаи синиф мұәллимләри шакирдләрини шифаһи нитгинин инкишафы сәһәсиндә мәһарәтлә иш апармалы, оларын нитгиндә сөзләрин бачарыгла ишләnmәсини тәмин етмәли вә оларә јүксәк нитг мәдәнијјәтинә јијәләндирмәлидирләр. Нитг мәдәнијјәтинин әсасы ушаг јашларындан, мәктәбдә ана дили тәлиминә башлајан замандан гојулур. Шәки районундакы Киш кәнд орта мәктәбинин синиф мұәллими Гәтибә Османова шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинин инкишаф етдирмәјин вәчиблијини нәзәрә алараг чалышыр ки, шакирдләр фикирләрини мұстәгил вә мәнтиги сурәтдә, сәлис бир диллә ифадә етмәјә алышсынлар. Шакирдләрин өз нитгләриндә фонетик вә морфоложи сәһвләрә јол вердикдә, мұәллим оларын диггәтини әсас мәсәләдән јајындырмамаг үчүн данышыгларыны јарыда кәсмир, һәмин сәһвләри чиб дәфтәрчәсинә гејд едир. Бу гајда илә бир нечә сөз топландан сонра оларә группашдырыр, ја дәрсин кедишиндә, ја да әмәл мәшгәлә заманы бу сөзләр үзәриндә ајрыча иш апарылыр: мәсәлән, шакирдләрин нитгиндә «доғурдан», «кәрсәтмәк» вә с. кими сәһвләрә бу група дахил едир, һәмин сөзләри көк вә шәкилчиләринә ајырыр, шакирдләри баша салыр ки, әкәр сөзләр оларын ишләтдикләри шәкилләргәбул едилсә, көкләр «доғ» вә «көр» олар. Әслиндә исә көкләр белә дејил, «доғру» вә «көстәр» шәклиндәдир. Һәмин көкләрин сонуна мұнасиб шәкилчиләр гошулдугда «доғрудан» «көстәрмәк» шәклиндә оламалыдыр.

Гәтибә мұәллим шифаһи нитг тәлиминдә шакирдләр үчүн ән чығараглы олан нөвләр: 1) охунмуш мәтн вә көрдүкләрини нағыл сөйләмәк; 2) мұшаһидә етдикләрини тәсвир етмәк; 3) мұәјјән һадисә һағында мұһакимә јүрүтмәји бачармаг кими тәләпләри әп планына кәтмәји үстүн тутур.

Шакирдләрин нитгинин инкишаф етдирилмәсиндә рабитәли нитг мұһүм шәртдир. Рабитәли нитгә јијәләнимәдән өз фикир вә һиссләрини башгасына дүзкүн чатдырмаг мұмкүн дејил. Рабитәли нитг үзәриндә иш шакирдин мәктәбә кәлдији илк күнләрдән башланмалыдыр. Һәр әлифба тәлими дөврүндә ајры-ајры сөз, чүмлә вә мәтиләрин мазмуну илә әлағәдар оларә шакирдләр шәкилләр әсасында чүмлә гуруб данышмалы, мәтнин мазмунуна әләвәләр етмәлидирләр.

Рабитәли нитгин әсасы чүмләдир. Фикрин ардычыл ифадә еткән мәсиндә чүмлә үзәриндә апарылан иш мұһүм рол ојнајыр. Буһсуз рабитәли нитгин инкишафындан данышмаг олмаз. Шакирдләр чүмлә

три икки жолла: 1) һазыр чүмлөләри јадда сахламаг; 2) сәрбәст ола-
н таныш сөзләрдән чүмлөләр дүзәлтмәк јолу илә өјрәнә биләрләр.
Ғәтибадан синифләрдә сөз, чүмлә вә рабитәли нитги шакирдләрә мәним-
әтмәк үчүн әсас јол тәһлил-тәркибдир. Бу јолдан истифада едәрәк
Ғәтиба мұәллим шакирдләрә чүмләнн сөзләрә, рабитәли нитги чүмлә-
рә ајырмагы өјрәдир. О, шакирдләри баша салыр ки, көзәл нитгә
биләлик олан адамын данышыгы, ичтимай јерләрдә чыхышы динләји-
шләринн хошуна кәлир, рәбәтлә гаршыланыр. Нитги зәиф оланлар
кә бә'зән билдији вә дүјдүгү мәсәләләри башгасына чатдырмагда чә-
биләлик чәкир, динләјичијә өз данышыгы илә тә'сир едә билмирләр.

Ғәтиба мұәллим нитг мәдәнијјәтиннн әһәмијјәтинн шакирдләрә
мұми шәкилдә сөјләмир, буу тәдричән онларын дәрсләриндә алдыг-
лары биләикләрә бағлы изаһ едир. Гираәт дәрсләриндә әсәрин мәтнн
дәриндә апарылан иш бу сәһәдә көзәл бәһрә верир. Мұәллим ифада-
ла оху заманы иптонасијанын, сәсин мәгсәдәүјгүн олараг дәјишилмә-
синн, дурғу ишарәләриннн тәләби илә булардан истифада етмәји
дәни олараг шакирдләрә баша салыр.

Мәтн тәләб олуқан гајдада охудулмадыгда, истәшилән нәтичәни
илә етмәк олмур. Бу мә'нада әдәби әсәрләрин тәһлилиннн нитг инки-
шафында ролу бөјүкдүр. Мұәллим әсас образларын вә гәһрәманла-
рынн ичтимай һәјата мұнасибәтинн, башга образларла әлағәсинн, да-
дәли һәјәчанларынын вә с. хусусијјәтләриннн ајдылашдырыр. Шакирд-
ләрә образлары сәчијјәләндирмәк вә онларын данышыг тарзинн өј-
әтмәк вәрдишләри ашылајыр.

Ғәтиба мұәллим кечилмиш мәтндә олан чәтнн сөз вә ифадаләрин
нитгинн инкишафында бөјүк әһәмијјәтинн дә нәзәрә алыр.

Тәчрүбә кәстәрир ки, шакирдләрин нитгиндәки нөгсанларын әксә-
ијјәти лексик нөгсанлардыр. Белә нөгсанларын арадан галдырыл-
масына ушагларын I синфә кәлдикләри вахтдан башламаг, илк нөвбә-
дә онларын лүғәтинн диггәтлә өјрәнмәк лазымдыр. Ғәтиба мұәллим
ләрс дедији шакирдләрин нитгиндә типик ләһчә сәһәләринә тәсадүф
әдиклә онлары групплашдырыр вә нитги дүзәлтмәк вәрдиши ашыла-
дыр. О, шакирдләрин рабитәли нитгинн инкишаф етдирмәк мәгсәдилә-
шән үзәриндә ишдән дә кениш истифада едир.

Истәр ифада, истәрсә дә инша шакирдләрин тәфәккүрүнүн вә нит-
тинн инкишафында мұһүм рол ојнајыр. Ифададә шакирд охунмуш
мәтнин мәзмунуну өз сөзләри илә верир. Иншада исә шакирдә јалныз
мәвзу мә'лум олур. Шакирд иншанын планынын, мәзмунуну вә фикри
ифада етмә тарзинн әввәлләр мұәллимин көмәји илә, сонралар исә
мүстәгил сурәтдә өзү етмәлидир. Шакирдләри мүстәгил ифада вә инша
әзмага һазырламаг үчүн Ғәтиба мұәллим илк нөвбәдә онларә өз фик-
рынн шифаһи ифада етмәк вәрдиши ашылајыр. Јә'ни ифада вә инша-
лар әввәлчә шифаһи шәкилдә апарылыр. Шәкил үзрә апарылан инша-
ларә мұәллим даһа чох јер верир. Чүнки шәкил үзрә апарылан иш ша-
кирдләрин рабитәли нитг вәрдишләриннн инкишафына јахшы тә'сир
едир. Шакирдләр әввәлчә тәк-тәк тәсвирләрә анд сөзләр јарадыр, һә-
минн сөзләрдән јығчам һекајәләр дүзәлдирләр. Һәр кәс өз габилијјә-
тинә ујғун дүзәлтдији чүмлөләри дәфтеринә јазыр. Бу, шакирдләрин
рабитәли нитг вәрдишиннн инкишафына вә онларда грамматик би-
ләикләрин мөһкәмләнмәсинә көмәк едир.

Ғәтиба мұәллим өзүнүн нитгинн мұнтәзәм сурәтдә инкишаф ет-
дирмәк, даим рәванлашдырмагла да шакирдләрин нитгиннн пүхтә-
ләшмәсинә нүмунәви тә'сир кәстәрир.

Шәки рајонундакы Баш Көјнүк кәнд орта мәктәбиннн синиф-
мұәллими Симузәр Мәммәдованын мұәллимлик фәалијјәтиндә вали-

дејнләрлә алаһа мұһүм јер тутур. Һамыја ма'лумдун ки, мұәллим еш пешәсини севдији кими, мәктәб јашлы ушаға да өзүнү вә мәктәби севдирмәји бачармырса, вәзифәсини өһдәсиндән дәјигинчә кәлә билмәс. Буну нәзәрә алараг Симузәр мұәллим һәлә биринчи синфә гәбул едмәји ушағларын дүрүст учотуну апарыр, онларла шәхсән көрүшүр. Кәләчәк шакирдләрини физики вә психоложи кејфијјәтләри һаггында валидејнләрдән ма'лумат алыр. Өз нөвбәсиндә валидејнләрә дә ушағларын мәктәбә һазырланмасы иши һаггында педагожи мәсләһәтләр верир. Валидејнләрин көмәјилә ушағларда мәктәб, мұәллим, синиф коллективи һаггында әввәлчәдән хош һиссләр јаранмасына етәлишәр.

Симузәр мұәллим һазырлыға кәлән I синиф шакирдләри илә ким валидејнләрин көмәјинә әсасланараг апарыр вә елә бу дөврәдә бүтүн синиф шакирдләрини фитри вә фәрди кејфијјәтләрини «кәшф» едир. Бундан сонра синиф коллективи илә ишләмәк үчүн перспективә план һазырлајыр. О, һәмин планда фәал вә гејри-фәал валидејнләр, онларын ушағлары, үмуммәктәб ишләриндә синфин иштиракы кими мәсләһәтләри гејд едир.

Симузәр мұәллим валидејнләрлә ишин, сөһбәтләрин мұхтәләф формаларындан бачарыгла истифадә едир. О, кәнч валидејнләрә кәср режим, она риәјәт едилмәси, тәлимлә вә ушағын сәләмлыгына инкишафетдиричи амилләр һаггында педагожи мәсләһәтләр верир. Симузәр мұәллим бу гәнаәтә кәлмишдир ки, валидејнләрә шакирдләрин дәрсә лаваһијјәти, мәктәб вә дәрс лавазиматы, форма илә тәлим едилмәләри һаггында, онларла давраһиш гајдалары барәдә сөһбәтләрин ардычыл, инандырычы һәјәт фактлары әсасында апарылмасы тәлим-тәрбијә ишиндә мүнәффәгијјәт газанылмасында мұһүм шәрәдир.

Симузәр мұәллим мәктәбдә дәрслик фонду јарадылмасы кәср әһәмијјәтли ишдә дә валидејнләрин көмәјиндән бачарыгла истифадә едир. Одур ки, Баш Көјнүк кәнд орта мәктәбиндә чохсајлы дәрслик фонду јарадылмышдыр. Дәрс илинин әввалиндә бу мәктәбдә дәрслик сарыдан чәтинлик чәкән шакирд олмур.

Симузәр мұәллим тәлим ишиндә валидејнләрин көмәјинә хүсуслә архаланыр. О, һәмишә гүввәтли шакирдләрин валидејнләрини синиф шакирдләрин гаршысында чыхыш тәшкил едир, нүмунәви валидејнләрин иш тәчрүбәсини кәнч валидејнләр арасында јајыр. Валидејнләрин мәктәбә даһа доғма мүнәсибәт бәсләмәси үчүн һәвәсдиричи тәдбирләрдән истифадә едир. Белә тәдбирләрдән бири фәал валидејнләрин шәкилләриндән ибарәт «Шәрәф ләвһәси»дир. Бу һәм һәм шакирдләри, һәм дә валидејнләри севиндирир.

Валидејнләр мұәллимни дәрсиндә тез-тез иштирак едирләр. Олар мұәллимни шакирдләрә мүнәсибәтиндән, мұәллимляк тактык чох разыдырлар. Симузәр мұәллим валидејнләри инандырыр ки, онларын мәктәбә тез-тез кәлмәләри, өвладларынын дәрсиндә иштирак етмәләри ушағларын тәлимә мәс'улијјәтини артырыр.

Мұәллим үмуми валидејн ичласларыны, бир гајда олараг, дәрслик илинин башлангычында вә һәр рүбүн сонунда кечирир. О, бурада валидејнләрин рәј вә тәклифләрини өјрәнмәклә бәрәбәр онлара «Ез тәшвирыгларынын ишләнилмәсиндә валидејнләрин ролу», «Күн рәжимини һәјәтә кечирилмәсини тәлимә тәсири» кими мұһазирәләр охујур.

Симузәр мұәллим үмуми валидејн јығынчагында шакирдләрин ичтиман руһда тәрбијәләnmәси мәсләсинә дә тохунур. Јә'ни ушағларын үмуммәктәб тәдбирләриндә, имәчиликләрдә иштирак етмәләри валидејнләрин гајгысынын јахшы тәсири ола биләчәјини онлара бә

за салыр. О, инандырыр ки, ичтимаи ишләрдә һавәслә иштирак едән шакирдләр, һәм дә җахшы охујурлар, белә ки, онларда тапшырылан эш мәс'улијјәтлә җанашмаг вәрдиши тә'лим ишиндә дә өз тә'сирини көстәрир; онлар ичтимаи ишн дә җахшы охумаг кими бир бөрч сајыр-зар.

Симузәр мұәллим пешә тәмајулундә дә валидејиләрнн көмәјиндән истифадә едир. О, пешә сечмә илә җанашы, ушагларын әмәјә мәһәббәт руһундә тәрбијәләндирилмәси үчүн валидејиләрлә биркә сәмәрәли иш тарыр. Симузәр мұәллимнн тәшәббүсү илә мәктәбдә «Ибтидаи синиф» кабинети җарадылмышдыр. Бу кабинетдә «Бачарыглы алләр» кушәси бар. Кушәдә шакирдләрнн әл ишләри гојулмушдур. Онларын чәкдик-ләри шәкилләр, тикдикләри палтарлар, пластилиндән вә тәбии матери-аллардан һазырладыглары моделләр, техники ишләр валидејиләрнн тарин марагына сәбәб олур; өз ушагларынын габилијјәтина онларда шам җараныр. Бундан руһлалан валидејиләр ушагларын аиләдәки әмә-лин мәктәбдәки әмәклә алағәләндирирләр. Симузәр мұәллимнн фик-ринчә, шакирдләрдә әмәјә коммунист мұнасибәти, ичтимаи мұлкијјәтә ыгылы мұнасибәт кичик җашларындан тәрбијәләндирмәлидир. Ша-кирд өзүнүн вә јолдашларынын дәрә ләвазиматына шүүрлу мұнасибәт беләмәлидир. Өз кәјиминдә, дәвранышында, әмәк ишләриндә, синиф коллективиндә дәвранма вә с. өзүнү идәрә вәрдишләринә јијәләнмәли-дир. Ушаглар кәләчәк коммунизм гуручуларыдыр. Буна көрә дә он-ларын естетик тәрбијәси, мәдәни сәвијјәси, һәјата материалист бахы-шы, аиләдә атеизм руһундә тәрбијәләнмәси ишиндә валидејиләрнн җаһијәсинин вә борчунун һадән ибарәт олдуғу мұәллим тәрәфиндән адымлашдырылып, ичрасы пәләиш. Лазым кәлдикдә мәктәб кол-лективинин вә ичтимаијјәтин көмәји илә профилактик тәдбирләр һә-јәтә кечирилир.

Симузәр мұәллим јери кәлдикчә валидејиләрә изаһ едир ки, он-лар ушагын тәрбијәси үчүн дөвләт вә чәмијјәт гаршысында чавабдәһ-дәрләр. Буларын нәтичәсидир ки, валидејиләр үмуммәктәб тәдбирлә-риндә фәал иштирак едир, валидејн јыгынчагларында мәгсәдҗәһлү шыхышлары илә үмуми ишә хејли көмәк едирләр. Валидејиләр күнү-задылмыш группарын фәалијјәтинин җахшылашдырылмасында, ша-кирдләрнн группара давамјјәти ишинин тәшкилиндә вә бурада ша-кирдләрә исти јемәјин верилмәсиндә мәктәбә хејли көмәк едирләр.

Симузәр мұәллим әмәк ветеранларынын, Бөјүк Вәтән мұһарибә-си иштиракчыларынын шакирдләрлә вә валидејиләрлә көрүшләринин тәшкил едир.

Валидејиләрлә бу чүр кениш алағәнин нәтичәсидир ки, Симузәр мұәллимнн дәрә деҗији шакирдләр һәм тә'лим кәјфијјәти, һәм дә тәр-бијә сәһәсиндә фәргләнирләр.

Рус мәктәпләринин ибтидаи синефләриндә Азәрбајҗан дилиндән програм материалларынын планлашдырылмасы

I рүб — 19 саат

1. Сант сәсләр — 2 саат; верилмиш иллюстратив материалларла танышып; сант сәсләри тәләффүз етмәк; Азәрбајҗан дилинә мәнхүс спесифик сәсләри кәстәрмәк, олар һаггында мә'лумат вермәк;

2. Самит сәсләр — 3 саат; самитлә баһлајан сәсләрдә таныш олмаг, 4—5-чи сәһифәләрдә верилмиш шәкилләри нәзәрдән кечирмәк, оларын адларыны тәләффүз етмәк, шакирдләри диггәтини спесифик самит сәсләрин тәләффүзүнә јөнәлтмәк;

3. «Мәктәб» (§1) — 2 саат; а) јени сәсләрин мәнимсәдилмәси; «Ә» сантинин тәләффүзүнү өјрәнмәк; верилмиш мәтн әсасында шакирдләри нитгини инкишаф етдирмәк; нәзәрдә тутулмуш чалышмалар әсасында шакирдләри јазы вәрдишләрини артырмаг, сәсләрин вә чүмләләри тәләффүзүндә нитонасијаја финир вермәк (1—4);

б) чалышмалар әсасында шакирдләри јазылы вә шифаһи нитгләрини инкишаф елдирмәк; төркибндә «бу», «бура», «бурада» әвәзликләри олан чүмләләри рус дилинә төрчүмә етмәк (чал. 5—11); 12-чи чалышмадакы шәри әвәрләмәк;

4. «Адың октјабрјатдыр» (§ 2) — 2 саат; а) нитг мәшги (Сәнин адың нәдир?) «ј» самитинин өјрәдилмәси, мәтн үзәриндә иш, онун ифадәли охусу, шакирдләри тәләффүз вәрдишләринин инкишаф етдирилмәси (чал. 1—4);

б) мәтнә анд суаллар әсасында мүсаһибә, мәзмунун өјрәдилмәси, 10-чу чалышмадакы шәрин әзбәр өјрәнилмәси, суаллара җаваблар вермәк; моделләр үзрә төртиб едилмиш чүмләләри төрчүмә олунмасы (чал. 2—10);

5. «Елхан әми» (§ 3) — 2 саат; а) «Е» сантинин өјрәдилмәси, «О-ра», «О-ра-да», «Ев-дә», «Еј-нәк» сәсләринин мәнимсәдилмәси, мәтнин рус дилинә төрчүмә олунмасы; шакирдләри јазы вә шифаһи нитг вәрдишләринин инкишаф етдирилмәси (чал. 1—3);

б) мәтнин мәзмунунун өјрәнилмәси, «Е»-нин јазылыш вә тәләффүзүнә анд

вәрдишләри мөһкәмләндирилмәси, суал билдирән «кии?», «нә?» сәсләриндән истифада етмәк, «бура», «бурада», «бурада» сәсләринин чүмләләрә ишләтмәк (чал. 4—11); өјрәдиги нәла («Саһа вә Әли» мәвзусунда, «Азәрбајҗан дилиндән имла вә ифада рус мәтнләри», сәһ. 5);

6. «Чәмилә вә Чаваншир» (§4) — 2 саат; а) шакирдләри ифадәли оху вәрдишләринин инкишаф етдирилмәси (чал. 4—9);

б) мәтнә анд суаллар үзәриндә иш апармаг, мәзмуну өјрәтмәк;

верилмиш чүмләләри тамамлап, сәсләрдә суал вермәк, чүмләләри тамамламаг вә сөз бирләшмәләринин төрчүмә етмәк вәрдишләринин ашызылмасы (чал. 4—9);

7. «Чүмә вә чүчү» (§ 5) — 2 саат; а) нитг мәшги (Сәнин адың, фамилияһи нәдир? Сән нечәнчи синефдә охујасан?); «У» сантинин вә «чүчү», «сәһ» сәсләринин мәнимсәдилмәси мәтнә анд су; 1—3-чү чалышмаларын ичрасы;

б) мәтнә анд суаллар әсасында иш апармаг, мәзмунун мәнимсәдилмәси; 3—4 чалышмаларын ичрасы;

8. «Кәндә» (§6) — 2 саат; а) «ә» самитинин вә «һәјәт», «һарада», «һәзрәләјыр» сәсләринин өјрәдилмәси; 3-чү чалышмаларын ичрасы;

б) суаллар үзәриндә иш вә мәтн мәзмунунун өјрәдилмәси; 3—9-чу чалышмаларын ичрасы;

9. «Сағ ол, Нағи» (§ 7) — 2 саат; а) «ғ» самитинин, «бағ, араг», «јаһир», «дәјир» сәсләринин мәнимсәдилмәси, мәтнин охусу вә төрчүмәси; нитг-да, -дә шәкилчиләриндән истифада анд вәрдишләри мөһкәмләндирилмәси (чал. 1—2);

б) мәтнин мәзмунунун өјрәдилмәси, -лар, -ләр, -да, -дә шәкилчиләринин сәсләрдә артырылмасы, өјләнчәләр тамамлап чалышмаларын јеринә јетирилмәси (чал. 3—5, 7—9);

б-чы чалышма әсасында өјрәдилмәси;

II рүб — 14 саат

1. «Нә вахт» (§8) — 2 саат; а) «ә» самитинин мәнимсәдилмәси, «нә»

«элір», «саһәр», «ахшам» сөзләрини өрәдилмәси; суаллар үзрә иш; шакирдләри дүзкүн төләффүз вә (язы) азышдырмаг (чал. 1—3); 6) мәтнин мәзмунуну данийшмагы өрәтмәк; чүмләдә бурахылмыш зәрфләри (еринә, аймаг, моделләр үзрә нитг мәшгәләдә) апармаг, фе'лләр арасында чүмләләр дүзәлтмәк, садә чүмләләрнә Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 4—9);

2. «Дөрд гыз» (§ 9) — 2 саат; а) «Ө» нитг вә «бөјүн», «чөкир», «көзәл», «ти-
р», «карандаш илә», «өл илә» сөз-
ләринин өрәдилмәси, шакирдләрин ифа-
дәли оху вәрдишләринин инкишаф
едирилмәси, мәтнин тәрчүмәси; 1—3-
чү чалышмаларын ичрасы;

б) мәтнин мәзмунунун мәнимсәдил-
мәси, өрәдилмиш сөзләрин мөһкәмлә-
дирилмәси; -дир, (-дир, -дур, -дүр)
шәкилчиләри вәсәтәсилә әмәлә кәлән
сөзләр, «ким?», «нә?», «нечә?», «нә
ахт?», «нечә?», «һарада?», «нә едир?»
суалларынын чүмләләрдә ишләдилмәси,
«әл» гошмасынын чүмләләрдә арты-
рылмасы, шифаһи тәрчүмә етмәк
(чал. 4—10);

3. «Концерт» (§ 10) — 2 саат; а) мәтнин ифадәли охусу, рус дилинә тәр-
чүмә едилмәси, «тар», «каманча», «на-
һар» сөзләринә даһа чох фикир вер-
мәк «к», «г», «ә», «ү» сәсләри ишти-
рак едән сөзләрә дитгәти артырмаг, мо-
делләр әсасында чүмләләр гурмаг, «К»
нитги иштирак едән сөзләри төләффүз
етмәк (чал. 1—3);

б) мәтнин мәзмунунун өрәдилмәси;
моделләр әсасында чүмләләр гур-
маг, 2—3 сөздән ибарәт садә чүмлә-
ләрнә рус дилинә тәрчүмә етмәк (чал.
4—8); өрәдичи имла («Мағазә» мәтнин
үзрә, «Азәрбајчан дилиндән имла» вә
ишадә (язы мәтнләри) сәһ. 7);

4. «Буфетдә» (§ 11) — 2 саат; а) нитг мәшги (әввәлки суал-чавабларын
тәкряры вә «Бу күн нөвбәтчи кимдир?
суал чүмләсинин мәнимсәдилмәси); мәт-
нин ифадәли охусу, «буфет», «сүд»,
«тәрәк», «нөвбәтчи» сөзләринин өрә-
дилмәси; суаллара чаваб вермәк, чүм-
ләләрнә тамамламаг, диалогу тәрчүмә
етмәк (чал. 1—4);

б) нитг мәшги (Ким бу күн дәрсә
кәмләйиб? Јахуд «Ким бу күн дәрсдә
јадур?» суалларынын вә оңларын ча-
вабларынын мәнимсәдилмәси); мәтнә
әнд шәкил үзрә мусаһибә, суаллара ча-
ваблар вермәк вә мәтнин мәзмунунун,
«тәрчүмә ет» ифадәсинин өрәдилмәси;
верилмиш суаллара чаваб јазмаг, сөз
әрләшмәси вә мүхтәсәр чүмләләрнә
рус дилинә тәрчүмә едилмәси (чал. 5—
8);

5. «Ленин мейданы» (§ 12) — 2 саат;
а) «адам», «адама», «шәһәр», «шәһә-
р», «Вақы», «Вақыја» сөзләринин өрә-
дилмәси, мәтнин ифадәли охусу; мү-
вафиг сөзләрә -а, -ә шәкилчиләрини ар-
тырмаг, чүмләләр гурмаг вә оңлары
тәрчүмә етмәк, јазмаг (чал. 1—4);
б) нитг мәшги (әввәл өрәдилән суалларын

тәкряры, «Саһа вә Ваңја нә үчүн дәрсә
кәмләйиб?» «Саһа хәстәдир, бәс Ваң-
ја», «Ону билмирик» чүмләләрнinin
хорла өрәдилмәси);

б) шәкил үзәриндә мүваһисә апар-
маг, мәтнин мәзмунунун өрәдилмәси
вә данийшылмасы; сөзләрә -а, -ә, -ја, -је
шәкилчиләрини артырмаг, шифаһи тәр-
чүмәләр етмәк (чал. 5—9), «Зәнк
олур», «Дәрс башланыр» ифадәләрнinin
өрәтмәк;

6. «Нөвбәтчи» (§ 13) — 2 саат; а) нитг мәшги (нечилән чүмләләр әсасын-
да); мәтнин ифадәли охунмасы, «Сә-
мәд», «панчораләр», «зәнк», «мүәллим»
сөзләринин төләффүзүнә даһа чох фи-
кир верилмәси; диалоглар үзрә иш
апармаг, чүмләләрнә тамамлајыб јазмаг
вә тәрчүмәләр етмәк (чал. 1—4);

б) мәтнә әнд верилмиш суаллар әса-
сында ишнин апарылмасы, шәкил үзрә
мусаһибә кечирилмәси, мәзмунун
мәнимсәдилмәси; дүгәт үзрә имла (9-
чу чалышма үзрә), (5, 8, 10-чу чалыш-
маларын ичрасы);

7. Рублук тәкряр — 2 саат;

III руб — 20 саат

1. «Мәрдәкәнда» (§ 14) — 2 саат;
а) мәтнин диалоглар үзрә охунмасы,
-ам, -әм шәкилчиләринин мүвафиг сөз-
ләрә артырылмасы, чүмләләрнә тәртиб
едилмәси, биринчи шәхснә тәки шәхс
сонлугунун чүмләләрдә ишләдилмәси
(чал. 1—3);

б) мәтнин мәзмунунун өрәдилмәси,
-ам, -әм, -јам, -јәм шәкилчиләринин
сөзләрә артырмаг, чүмләләр гурмаг,
рус дилиндән Азәрбајчан дилинә тәрчү-
мәләр етмәк, верилмиш фе'лләри чүм-
ләләрдә ишләтмәк (чал. 4—9); «Сағ
ол!» «Сағ олун!» чүмләләрнinin өрә-
дилмәси вә нитгдә оңдан истифада
едилмәси;

2. «Мөктүб» (§ 15) — 2 саат; а) нитг
мәшги өрәдилмиш суалларын тәкряры,
«Һансы ајдыр? Јанвар ајыдыр», чүмлә-
ләрнinin өрәдилмәси; мәтнин ифадәли
охусу, нүмунә әсасында мөктүб јазмаг;
Азәрбајчан дилинә мөхсүс спесифик
сөс вә һәрфләрә әнд вәрдишләрин мөһ-
кәмләндирилмәси (чал. 1—3);

б) нитг мәшги («Гыш» мөвзусунә
әнд), мәтнә әнд суаллар үзәриндә иш,
мәзмунунун өрәдилмәси; «Сабаһыңыз
хәјир», «Ахшамыңыз хәјир» ифадәләр-
нinin өрәдилмәси; верилмиш фе'лләри
тәрчүмә етмәк, спесифик Азәрбајчан
сөзләри үзәриндә иш апармаг (чал.
4—10);

3. «Саат нечәдир?» (§ 16) — 2 саат;
а) нитг мәшги (Инди нә јагыр? Јагыш,
тәр јагыр» чүмләләрнә үзрә) шәкил
үзрә мусаһибә, мәтнин ифадәли охунма-
сы; мүвафиг шәкилләрә ујğun олараг
фикрин изаһ едилмәси «минир», «дү-
шүр», «дајаныр», «кедир» фе'лләрин-
дән чүмләләр дүзәлтмәк (чал. 1—3);

б) мәтнин мәзмунуну данийшмагы өрә-
тмәк; шәкилләрдәки әшјаларын адла-
рыны јазмаг, мүвафиг чүмләләрнә тәр-
чүмә етмәк (чал. 4, 6—9); «Бајрамыңыз

мүбарак!» чүмләсинин өрәдилмәси; лүгәт үзрә имла (5-чи чалышма әсәсында);

4. «Тәһәһин үстүндә» (§ 17) — 2 саат; а) нитг мәшғи (өрәдилмәш чүмләр әсәсында), мәтнин ифәдәли охумасы, рус дилинә тәрчүмә едилмәси; чүмләр гурмаг вә тәрчүмә етмәк бәзарыларынн икиншәф етдирилмәси (-ын, -ин, -ун, -үн) шәкилләрндә истифәдә едәрәк сөз бирләшмәләри тәртиб етмәк (чал. 1—3);

б) мәтнин мәзмунунун мәнимсәдилмәси; шәкил үзәрндә мұсаһибә апармаг; мұсаһиғ сөзләр артырмагла чүмләрә тамамламаг, тәрчүмәләр етмәк, тапмача үзәрндә иш апармаг (чал. 4—9); «Сәнин адын нәдир? Мәним адын Јашардыр». чүмләрәнин әрәймәк, нитгдә онлардан истифәдә етмәји бәзармаг;

5. «Паридә» (§ 18) — 2 саат; а) мәтнин ифәдәли охумасыны өрәймәк; 1—3-чү чалышмаларын һәллә;

б) мәтнин мәзмунун үзәрндә иш апармаг; лүгәт үзрә имла (8-чү чалышма үзрә); мән, о әвәзликләринин нитгдә ишләдилмәси (чал. 4—8, 10);

6. «Лалә вә Лејла» (§ 19) — 2 саат; а) мәтнин роллар үзрә охумасы, рус дилинә тәрчүмә едилмәси; сән, сән шәкилләрәндә аңд вәрдишләрәни ашылмасы (чал. 1—4);

б) мәтнин мәзмунун үзәрндә иш апармаг, ону данышмагы өрәймәк; I вә II шәхс сондугларынын практик шәкилдә өрәдилмәси (чал. 5—11); «Калмәк олар?» суал чүмләсинин нитг мәшғи процесиндә өрәдилмәси;

7. «Гобустан» (§ 20) — 2 саат; а) нитг мәшғи (Азәрбајчан һағгында) мәтнин ифәдәли охумасы рус дилинә тәрчүмә едилмәси; вәрилмиш моделлар әсәсында сөз бирләшмәләри дүзәлтмәк вә тәрчүмә етмәк, нүмунәләрә ујғун олараг суллара чаваб вәрмәк вә чүмләр тәртиб етмәк (чал. 1—4);

б) иллустрәсия әсәсында мұсаһибә апармаг, мәтнин мәзмунун өрәтмәк; сөзләрә суал вәрмәк, чүмләр тәртиб етмәк вә ифәдәли охумасла әлағәдәр вәрдишләрәни мөһкәмләндирилмәси (чал. 5—6, 8—9); «Сән даныш!» чүмләсинин өрәдилмәси; үзүндән көтүрмә (7-чи чалышма үзрә);

8. «Самир, «Гырмызыһәнаг» һағгыла вә чанавар» (§ 21) — 2 саат; а) мәтнин ифәдәли охумасы вә мәзмунуну данышмагы өрәймәк. (мәтнин биринчи һиссәси ивәрдә тутулур), сөз бирләшмәләринин икинчи тәрәфинә мәнсубијәт шәкилһис артырмаг вә тәрчүмә етмәк, суаллара нүмунәләр әсәсында чаваб вәрмәк (чал. 1—4);

б) мәтнин мәзмунун үзәрндә иш, суллара чаваб вәрмәк, шәкирдләрәни лүгәт еһтијәтинә артырмаг; рус дилиндә Азәрбајчан дилинә тәрчүмәләр етмәк, тапмачалар үзәрндә иш апармаг (чал. 5—6, 8); лүгәт үзрә имла (7-чи

чалышма әсәсында); «Јахшы Јағ», «Визә тез-тез кәли!» чүмләрәнин өрәймәк;

9. «Сәмиранин гузусу» (§ 22) — 2 саат; а) мәтнин ифәдәли охусу, Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмәси; сөз бирләшмәси вә чүмләр тәртиб етмәк вәрдишләрәнин икиншәф етдирилмәси (чал. 1—3);

б) шәкил үзрә мұсаһибә, мәтнин мәзмунуну данышмагы өрәймәк; сөз бирләшмәләринин Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмәси мәктүб јазмагы өрәймәк (чал. 4—8);

10. «Јаз» (§ 23) — 1 саат; мәтнин ифәдәли охусу үзәрндә иш, да да бәлағычыларынын чүмләдә тәләффүзү диггәт етмәк; вәрилмиш сөзләр әсәсында чүмләр гурмаг, онлары Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 2—4);

11. Рүблүк тәқрар — 1 саат.

IV рүб — 17 саат.

1. «Јаз» (§ 23) — 1 саат; нитг мәшғи (нөвбәтчиләрәни рәпортлары); мәтнин үзрә мұсаһибә, суаллар әтрафһис сәһбәт, мәтнин мәзмунуну данышмагы өрәймәк; кичик һәмчли хәбәрләринин имла (3-чү чалышма әсәсында); вәрилмиш чүмләрә јазмаг, рус дилинә тәрчүмә етмәк, шәкилләрдән истифәдә етмәк, сөзләри бүтөн шәкилдә «Ғапыны өрт!», «Ғапыны ач!» чүмләрәнин өрәймәк;

2. «Даһа балача дејиләм» (§ 24) — 2 саат; а) «Мән билдирәм», «Сән белән сән» чүмләрәни үзрә иш апармаг, мәтнин ифәдәли охумасы, рус дилинә тәрчүмә етмәји өрәймәк; тәсдиғ фе'лләри инкар формасында ишләнмәсинә вә вәрдишләрәни мөһкәмләндирилмәси (чал. 1—3);

б) мәтнә аңд вәрилмиш суаллар үзәрндә иш апармаг, мәзмунун мәнимсәдилмәк; нүмунәләр әсәсында вәрилмиш суаллара чаваб тапмаг, шәкил үзрә иш апармаг (чал. 4—7—10), кичик һәмчли изаһлы имла (6-чи чалышма үзрә); лүб үзрә иш апармаг (5-чи чалышма үзрә);

3. «Мәктәб бағында» (§ 25) — 2 саат; а) нитг мәшғи, мәтнин ифәдәли охусу вә рус дилинә тәрчүмә едилмәси, «Сән јујулурут вә кәјинирни» чүмләсинин өрәймәк, 1 шәхс чам шәхс сондуглар диггәт етмәк; (-ығ, -ик, -ун, -үн) шәкилләрәнин практик шәкилдә өрәдилмәси; (чал. 1—4);

б) нитг мәшғи, мәтнин мәзмунуну данышмагы өрәймәк; ичкәни һәмчли изаһлы имла (5-чи чалышма үзрә); мәтнин сөзләр вә тапмачалар үзәрндә иш апармаг (чал. 6—9);

4. «Шәкил» (§ 26) — 2 саат; а) «Шәкил чәкир — шәкил чәнди» ифәдәсинин мұғајсәли өрәдилмәси, мәтнин ифәдәли охусу; вәрилмиш чүмләрәни фе'лләри ујғун кәлән заманларда ишләтмәк, сөзләри замана көрә фәрқләндирмәк вә изаһ етмәк (чал. 1—3);

б) суаллар үзрә иш апармаг, мәтнин мазмунуну данышмагы өйрәнмәк; дәрәжәдәки шәкилләрә уңгун олараг -чы -чи, -чу, -чу) шәкилчиләри васитәсилә әһи сөзләр дүзәлтмәк (чал. 4—10);

5. «Ленин» (§ 27) — 2 саат: а) шәрин ифадәли охунмасы, суаллар үзәриндә шәрин өзбәр өйрәнмәк; шәкс сөнәтләринин практик шәкилдә өйрәдилмәснлә алагәдәр вәрдиниләрин мөһкәмләтирилмәси (чал. 2—4);

б) шәрин өзбәр өйрәнилмәси; нүмуналар әсасында чүмләләр јазмаг вә вәрдинилә чүмләләри Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 5—6);

6. «Кәл кәзәдир» (§ 28) — 2 саат: а) мәтнин ифадәли охунмасы вә рус дилинә тәрчүмә едилмәси; шәкилләргә бағлы вә шәкилсиз вәрилмиш шәкилләргә шәкс сөнәтләрә артырмаг, чүмлә гурәркән мүбтәдә илә хәбәри алаидырмаг бамарытларынны мөһнәмәтмәк (чал. 1—3);

б) мәтнә аид тәртиб едилмиш суаллар үзәриндә иш апармаг, мазмуну данышмагы өйрәтмәк; вәрилмиш фәдләри шәкс кәрә дәјишмәси, чүмләләрин Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмәси (чал. 4—8);

7. «Ана вәтән» (§ 29) — 2 саат: а) мәтнин ифадәли охунмасы, онун рус дилинә тәрчүмә едилмәси; вәрилмиш сөзләр чүмләләрә артырмагдә онларын шәкилләндирилмәси вә рус дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 5—8);

б) мәтнә аид суал-чаһаб апармаг, онун мазмунуну данышмагы өйрәнмәк; иңиш шәкил хәбәрларлыгы илә (9-чу чәддәмә); мұвафиг шәкилчиләр артырмагдә сөз бирләнмәләр дүзәлтмәк вә онларын Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 4—8, 10);

8. «Јај» (§ 30) — 2 саат: а) мәтнин ифадәли охунмасынны өйрәтмәк; вәрилмиш сөзләр әсасында тәртиб едилмиш суал чүмләләринин рус дилинә тәрчүмә едилмәси (чал. 1—2);

б) шәкил үзрә иш апармаг, суаллар алагәдәр мұһабнә тәшкил етмәк, мәтнин мазмунуну данышмагы өйрәнмәк; фәсилләрә алагәдәр чүмләләр Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк, сөзләр суал вәрмәк, вәрилмиш шәкилләр һаггында данышмаг (чал. 3—9);

9. Рүблүк вә иллик тақрар — 2 саат;

III сниф

I рүб — 19 саат

1. «Ә», «Ј» сәнтләр — 2 саат; а) рус вә Азәрбајчан әлифбаларынны әһи сәси, һәр ики дилдә мұхтәлиф һәрфләрә ифадә олунан әһи сөзләр һаггында: әһи чүр тәләффүз әһи вә мұхтәлиф формада јазылан сөзләр, һәмни сөзләрин чүмләләрдә ишәдилмәси, тәләффүз едилмәси вә јазылмасы (чал. 1—10);

б) Азәрбајчан дилинә «К» һәрфини ики сәси ифадә етмәсинин практик шәкилдә мөһнәмәдилмәси; шәкилдәки

әһијаларын әдларынны гәјд етмәк вә сөзләрдә бурахылмыш һәрфләрә јеринә гәјмагдә јазмаг. «Јолна», «мејдан», «синиф» кими сөзләр чүмләләрдә ишәлтмәк, бир сыра сөзләрин мөһнәсини изаһ етмәк (чал. 11—20);

2. «Ү», «К», «Һ» сәсләри — 2 саат; а) II снифдә өйрәдилмиш материалларын јадә салынмасы; тәркибиндә «Ү», «К», «Һ» сәсләри олан сөзләр тәләффүз етмәји, «Енгелс», «генерал», «Польша» кими сөзләр Азәрбајчан дилинә јазмагы өйрәнмәк (чал. 21—26);

б) вәрилмиш әдларә охумаг, рус дилинә јазмаг, сөзләрдә бурахылмыш һәрфләрә јеринә гәјмаг, чүмләләр дүзәлтмәк, шәкилләрдән истифадә едәрәк чүмләләрә тамамламаг, Азәрбајчан дилинә олан бир груп чүмләләр рус дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 27—32);

3. «Ә», «Ғ», һаггында II снифдә вәрилмиш биләкләрә јадә салмаг вә мөһнәмәтмәк; «Ә», «Ғ» сәсләри иштирак едән сөзләрин тәләффүз едилмәси, «көрү», «өртүр», «бәјүк», «сәһбә» кими сөзләрин чүмләдә ишләдилмәси, бир груп сөзләрин рус дилинә Азәрбајчан дилинә вә әһи тәрчүмә едилмәси вә јазылмасы (чал. 33—41);

б) «Ч» сәси һаггында икинчи снифдә вәрилмиш биләкләрә јадә салмаг, апостроф һаггында мәлүмат вәрмәк; «Ч» сәси вә апостроф иштирак едән сөзләрә охумаг вә јазмаг, әһи заманда һәмни гәбилдән олан сөзләр чүмләләрдә ишләтмәк, мұәјән сөзләрин мөһнәсини изаһ етмәк (чал. 42—52);

4. «Диалог» (4-чү дәрә) — 1 саат; диалогун ифадәли охусу. Суал вәрмәк вә шәкилдә тәсвир едиләнләрә данышмаг, мазмунун өйрәдилмәси; (-дыр, (-дир, -дур, -дүр) шәкилчиләриндән истифадә едәрәк чүмләләр гурмаг, Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк. «Бу нимдир?» суалына чаһаб вәрмәк үчүн вәрилмиш сөзләрдән истифадә олунмасы (чал. 53—55);

5. «Тәзә гәсәбә» (5-чи дәрә) — 2 саат; а) мәтнин ифадәли охунмасынны өйрәнмәк, «гәсәбә», «мәдән», «тәһилдир», «ушаг бағчасы», «тәзә», «кениш», «јапшыл», «мағәзә» сөзләринин мөһнәмәдилмәси, мәтнин рус дилинә тәрчүмә едилмәси; (-дыр, -дир, -дур, -дүр) шәкилчиләрини артырмагдә чүмләләрә тамамламаг вә бир груп исимләр рус дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 56—59);

б) мәтнин мазмунуну өйрәтмәк вә данышмагы бачармаг; шәкиллә бағлы вәрилмиш суалларә чаһаб вәрмәк, сөзләрдән истифадә едәрәк чүмләләр гурмаг;

6. «Снифдә» (6-чы дәрә) — 2 саат; а) мәтнин ифадәли охумаг, ону рус дилинә тәрчүмә етмәк, «вар», «јох» сөзләринин чүмләдә ишләнмәси илә бағлы үсдүби имкәндәр гәјд етмәк; «вар», «јох» сөзләр иштирак едән чүмләләр рус вә Азәрбајчан дилләринә тәрчүмә олунмасы, шәкилләрин чүмлә

гурмаг вәрдишләринин инкишаф етдирилмәси (чал. 64—67, 69);

б) мәтнин мәзмунуну данышмагы өйрәнмәк, йени сөzlәpә аид чүмләләр гурмаг; бә'зи сөз вә чүмләләрнә тәрчүмә етмәк, тәләффүзү чәтин сөzlәpә охумаг, шәклә аид чүмләләр гурмаг (чал. 68, 70—73);

7. «Суал-чаваб» (7-чи дәрәс) — 2 саат;
а) йени сөzlәpәрин мәнимсәдилмәси үзәриндә иш; мәтнин ифәдәли охунмасы; бу нәдир? «бу кимдир?» суалларынын, -дыр (-дир, -дур, -дур) шәкилчиләринин практик шәкилдә өйрәдилмәси;

б) мәтнин мәзмунуну данышмагы өйрәнмәк; «ким?» (кто?) суалынын мәнимсәдилмәси; лүгәт үзрә имлә (78-чи чалышма әсасында); бә'зи сөzlәpәрин вә чүмлә гурмагла бағлы вәрдишләринин мөһкәмләндирилмәси (чал. 79—82);

8. «Сөһбәт» (8-чи дәрәс) — 2 саат;
а) йени сөzlәpәрин өйрәдилмәси, мәтнин ифәдәли охусу; «дәйил» сөзү илә бағлы мә'луматын верилмәси; шакирдләри тәрчүмә етмәк вә «й» һәрфи илә битән сөzlәpәри Азәрбајчан вә рус дилләриндә јазмагла бағлы вәрдишләринин мөһкәмләндирилмәси (чал. 83—85);

б) мәнимсәнилмиш йени сөzlәpәләр әләгәдәр нитг мәшғи, мәтнин мәзмунунун өйрәдилмәси; суаллара чаваб вермәк, мөхтәлиф чүмләләр гурмагла әләгәдәр вәрдишләринин мөһкәмләндирилмәси (чал. 86—88);

9. «Бизин күн» (9-чу дәрәс) — 2 саат;
а) йени сөzlәpәрин мәнимсәдилмәси вә мәтнин ифәдәли охусу үзәриндә иш; үздән көчүрмә имлә (96-чы чалышма әсасында); сыра сәјларынын јазылышы нитг вә тәләффүзү илә бағлы вәрдишләринин ашыланмасы (чал. 89—91);

б) йени сөzlәpәри мөһкәмләндирмәк, мәтнин мәзмунуну өйрәнмәк, сыра сәјлары илә әләгәдәр вәрдишләринин мөһкәмләндирилмәси (чал. 92—96);

10. «Магазада» (10-чу дәрәс) — 2 саат;
а) «һамысы», «алычы», «сатычы» сөzlәpәринин өйрәдилмәси, мәтнин ифәдәли охусу; сәјлардан сонра кәлән исимләрин ишләнмә гәјдасынын шакирдләpә чәтдирылмасы; сәјлардан сонра кәлән исимләрин ишләнмәсинә аид нүмунәләр (Азәрбајчан вә рус дилләриндә, чал. 98—99);

11. Рүблүк тәкрар — 1 саат.

II рүб — 14 саат

1. «Магазада» (10-чу дәрәс); мәтнә аид тәртиб едилмиш суаллары охумаг, онлара мувафиг чаваблар вермәк, өйрәнилмиш йени сөzlәpәри чүмләләрдә ишләтмәклә мәтнин мәзмунуну данышмагы бачармаг; верилмиш чүмләләрнә Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк;

2. «Һарада» (11-чи дәрәс) — 2 саат;
а) «һарада?», «бүтүн», «башланыр», «гургарыр» сөzlәpәринин вә -да, -дә шәкилчиләринин исимләpә артырылмасы гәјдасынын өйрәдилмәси, «Һарада» мәтнин ифәдәли охусу; -да, -дә шәкилчиләринин практик шәкилдә өйрәдилмәси, Азәрбајчан дилинә тәрчүмәләр едил-

мәси (чал. 103—104); «Көндимә» мөавзусунда кичик бир мәтн дүзәлмәк јазмаг (чал. 102);

б) мәтнин мәзмунуна аид план тәтмаг вә һәмийн план әтрафында ону данышмагы бачармаг; сәјларын чүмләләр ишләдилмәси вә јазылышына аид вәрдишләринин мөһкәмләндирилмәси (чал. 105—108);

3. «Бакыда» (12-чи дәрәс) — 2 саат;
а) «кечә», «күндүз», «сәрки», «дидилрләр», «ојнајырлар» сөzlәpәринин өйрәдилмәси; -лар, -ләр шәкилчиләринин ишләнмәси гәјдасына аид мә'лумат тәркибиндә сәјлар олан чүмләләр рус дилинә тәрчүмә етмәк, исимләpә чәм шәкилчиләри артырыб јазмаг (чал. 109—110);

б) тәртиб олуимуш суаллар үзрә иш апармаг, мәтнин мәзмунуну өйрәнмәк; мәтнин гыса мәзмунуну јазмаг; верилмиш чүмләләр -да, -дә; -лар, -ләр шәкилчиләри әләзә етмәклә онләрнә тамамламаг, тәрчүмәләр етмәк; тамамлар үзәриндә иш апармаг;

4. «Мәктәбдә вә ездә» (13-чү дәрәс) — 2 саат;
а) йени сөzlәpәрин мәнимсәдилмәси, мәтнин ифәдәли охусу, «әм шәкилчисинин өйрәдилмәси; верилмиш сөzlәpәри шәхсә көрә дәјишмәк, чүмләләрдәки сөzlәpә -да, -дә шәкилчиләринин артырмагла онләрнә тамамламаг; «Һарада?», «нечә?», «нә едир?» суалларына чаваб верән сөzlәpәри муәјјәнләндирмәк вә чүмләдә ишләтмәк (чал. 111—116);

б) верилмиш суаллар үзәриндә иш апармаг, мәтнин мәзмунуну өйрәнмәк вә ону јазмагы бачармаг; шакирдләрин чүмлә гурмаг, чүмләләрә суал вермәк; онлара аид чаваблары муәјјәнләндирмәк бурахылмыш сөһләри дүзәлмәк (чал. 116—120);

5. «Диалог» (14-чү дәрәс) — 2 саат;
а) «көрүш», «үчүн», «дүшүр», «сәләр» сөzlәpәринин мәнимсәдилмәси, мәтнин роулар үзрә охусу, интонасәјлар вә суал чүмләсинин әмәлә кәлмәк һағгында мә'лумат, верилмиш мәтнә Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмәк; «Һарада?» суалына чәм верән сөzlәpәри үзәриндә иш (чал. 121—122);

б) верилмиш планлар үзәриндә иш апармаг, мәтнин мәзмунуну мәнимсәтмәк, суаллар әсасында мәтнә гыса мәзмунуну јазмагы өйрәнмәк; чүмләләрнә тәртиб едилб јазмага верилмиш сәдә чүмләләрнә суал чүмләләр чевириб охумага, мувафиг сөzlәpәри тәрчүмә етмәк; тамамланмыш чүмләләр рус дилинә тәрчүмә етмәк; вәрдишләринин мөһкәмләндирилмәси (чал. 123—126);

6. «Парида» (15-чи дәрәс); а) мәтнин ифәдәли охусу, онун рус дилинә тәрчүмә едилмәси, «февварә», «чарбәрә», «мөхтәлиф», «кәнар» сөzlәpәри үзәриндә иш; мувафиг сәјлардан вә шәкәлчиләринин истифадә едәрәк чүмләләрнә тамамламаг, верилмиш сөzlәpәри

чүмләләр тәртіб етмәк вәрдишләрини инкишаф етдирмәсә (чал. 128—132);

б) верилмиш суаллар асасында иш апармаг, мәтнин мәзмунуну мәнимсәтмәк вә ону данышмагы бачармаг; дүгәт үзрә имла (133-чү чалышма асасында); сүзларын чүмләдә ишләмәсә вә язышын, шәхсә кәрә дәјишмәсә илә алағадар чалышмалар (чал. 134—138);

7. «Бизим мәңзилдә» (16-чы дәрәс) — 2 саат; а) јени сөзләр үзәриндә иш апармаг, оилары рус дилинә тәрчүмә етмәк, -ыр, (-ир, -ур, -үр) шәкилчиләри һаггында мә'лумат вермәк; шакирдләрин чүмлә гурмаг вәрдишләрини инкишаф етдирмәк, -дан, -дән вә шәхс шәкилчиләриндән истифада бачарылмагы мәһимләндирмәк (чал. 141—144);

б) нитг мәшгә-мәтнә анд суаллар үзәриндә мусәһибә, мәзмунун мәнимсәдилмәсә, «Ушаг вә буз» ше'рини өзбәр өрәнилмәсә (чал. 149); кичик һәчмли өрәдилчи имла (чал. 147); «ахшам», «сәһәр», «чөрәк», «хөрәк», «сорупур» сөзларини чүмләләрдә ишләтмәк, бир зыра сөзләри тәрчүмә етмәк, верилмиш шәкилләрә асасән чүмләләр дүзәлтмәк (чал. 145—148);

8. Рүблүк төһрар — 2 саат;
III рүб — 20 саат

1. «Багда» (17-чи дәрәс) — 2 саат; а) «дәрир», «мејвә багы», «чагырыр», «турш» сөзларини өрәтмәк, мәтнин ифадәли охусу, шәкил үзрә иш, исимләрин -ы (-и, -у, -ү) шәкилчиләрини гәбул етмәсә һаггында мә'лумат;

-ы (-и, -у, -ү); -ыр (-ир, -ур, -үр) шәкилчиләрини сөзләрә артырылмасы вә чүмләләрдә ишләдмәсә (чал. 151—153);

б) суал үзрә мусәһибә апармаг, мәтнин гыса мәзмунуну јазмаг вә данышмагы өрәтмәк; «Улдузлар» ше'рини өзбәрләмәк (чал. 157); верилмиш чүмләләрдәки бәзи сөзләрә суал вермәк, бурахылмыш сөзләри јеринә гојмаг, Азәрбајҗан дилинә тәрчүмәләр етмәк (чал. 154—157);

2. «Театрда» (18-чи дәрәс) — 2 саат; а) јени сөзларини өрәдилмәсә, мәтнин ифадәли охусу, исимләрин -а, -ә, -ја, -јә шәкилчиләри гәбул етмәсә һаггында грамматик мә'луматын верилмәсә; чүмләдә сөзларини сыраланмасы, мувафиг сөзләрә шәкилчиләр артырмагла чүмләларини тамамланмасы, кимә? нәјә? һараја? суаллары илә алағадар апарылган ишләр (чал. 160, 162—165, 167);

б) нитг мәшгә-суаллар асасында мусәһибә апармаг, мәтнин мәзмунуну өрәтмәк, фе'лләрин биринчи, кичик вә үчүнчү шәхс чәмдә дәјишмәсә һаггында грамматик мә'луматы изаһ етмәк, «Гәрәңфил» ше'рини өзбәр өрәтмәк (чал. 170); фе'лләрин шәхсә кәрә дәјишмәсинә анд вәрдишләрини мәһимләндирилмәсә (чал. 161, 166, 168—169);

3. «Спартакнада» (19-чу дәрәс) — 2 саат; а) јени сөзларини өрәдилмәсә, мәтнин охунмасы, фе'лин индики зама-

ны һаггында грамматик мә'луматын верилмәсә; һал вә шәхс шәкилчиләрини артырмагла чүмләларини тамамланмасы, нумунәләр асасында чүмләларини бәшиға формада ишләнилмәсә; (чал. 172—173);

б) суаллар асасында мусәһибә апармаг, мәтнин мәзмунуну мәнимсәтмәк; мәтнә анд тәртіб едилмиш суалларын җавабларын ыҗғам шәкилдә јазмаг, «Дия чегә кунны руни» мәтнини Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә етмәк (чал. 171, 174—175);

4. «Азәрбајҗан» (20-чи дәрәс) — 2 саат; а) «истәјир», «севир», «чәман» сөзларини өрәдилмәсә, мәтнин ифадәли охунмасы, мәсдәр һаггында мә'луматын верилмәсә; мәсдәрә анд вәрдишләрини мәһимләндирилмәсә (чал. 177, 179);

б) мәтнин мәзмунуну данышмагы өрәтмәк, «Әзиз ана» (чал. 182) ше'рини өзбәрләмәк; чүмләләрдәки сөзларини сырасын ыҗдаја салмаг, тәрчүмәләр етмәк, ифадәли оху апармаг (чал. 178, 180—181);

5. «Заводда» (21-чи дәрәс) — 2 саат; а) өрәнилмиш сөзларини тәкрары, мәтнин ифадәли охусу; верилмиш суаллар нумунәдәки ыҗдада җаваб вермәк, чүмләләр тәрчүмә етмәк, фе'лләри нумунәдәки ыҗдада дәјишдирмәк (чал. 187—189);

б) мәтнин мәзмунуну өрәтмәк, суаллар үзрә иш апармаг, суаллар гыса шәкилдә җаваб јазмаг (чал. 185); «Фабрикда» мөзгусунда мәтн дүзәлтмәк вә данышмаг (чал. 186); верилмиш чүмләләрә бурахылмыш сөзләри вә шәкилчиләри артырмаг, оилары тамамламаг, «Партија» ше'рини ифадәли охумаг, рус дилинә олмајан сөзларини тәләффүзүнә фикир вермәк (чал. 190—193);

6. «Диррикдә» (22-чи дәрәс) — 2 саат; а) јени сөзларини өрәнилмәсә, мәтнин ифадәли охунмасы, «м» мәнсубијјәт шәкилчисини мәнимсәдилмәсә; мәнимсәдилмиш сөзләри мәһимләтмәк, шакирдләрин чүмлә гурмаг вәрдишләрини инкишаф етдирмәк (чал. 195—198);

б) верилмиш суаллар асасында мусәһибәни апарылмасы, җавабларын гыса шәкилдә јазылмасы; дүгәт үзрә имла јазмаг (чал. 200); специфик Азәрбајҗан сөзләри үзәриндә иш апармаг (чал. 199, 201—202);

7. «Һәдијјә» (23-чү дәрәс) — 2 саат; а) јени сөзларини мәнимсәдилмәсә, мәтнин ифадәли охусу; шәкилдәки әијаларын адларын ыҗләмәк, тәрчүмә етмәк, чүмләләрә суал вермәк (чал. 204—208); б) мәтнин мәзмунунун мәнимсәдилмәсә

«Бәләшә» ше'рини өзбәр өрәнилмәсә (чал. 214); кичик һәчмли хәбәрдарлыгы имла (чал. 210); чүмләдә сөзларини дүзкүн сыраланмасын ыҗдаја салмаг, сөзләри вә чүмләләрн мувафиг формада тәрчүмә етмәк, -ла, -лә шәкилчиләрини практик шәкилдә өрәтмәк (чал. 209—213);

8. «Гушчугаз» (24-чу дәрәс) — 2 саат;
а) яңи сөzlәр үзәриндә иш, мәтнин ифадәли охусу; «иди» сөзүнүн мұхтәлиф нитг һиссаләринә артырылмасы гәҗдәсннн өҗрәдилмәси; «иди» сөзүнүн чүмләдә ишләнмәси, нечә? суалы илә әлағадар вәрдишләрнн ашыланмасы (чал. 216—220);

б) нитг мәшғи (мәтнә анд тәртиб едилмин суаллар әсасында) мәтнин мәзмунуну данышмаг; шәкилләр үзрә иш апармаг, чүмләләр гурмаг, мәсдәрләрлә әлағадар вәрдишләрнн мөһкәмләндирмәк (чал. 221—223); «Анамын баҗрамы» ше’ринин әзбәр өҗрәнилмәси (чал. 224);

9. «Москва» (25-чи дәрәс) — 2 саат;
а) «Гызыл мөҗдан», «төмиз», «көҗәрчн» сөzlәрнн үзәриндә иш апармаг, мәтнин ифадәли охусуну өҗрәнмәк; сыра саҗлары, вә онларын җазылышына анд вәрдишләрнн верилмәси; сыра саҗларын җазылышы илә әлағадар вәрдишләрнн мөһкәмләндирилмәси (чал. 272—282);

б) саҗлар әсасында мұсаһибә апармаг, мәтнин мәзмунуну данышмагы өҗрәтмәк; исим вә саҗлара суал вермәк, ифадәли охумаг вәрдишләрнн мөһкәмләндирмәк (чал. 233, 235);

10. «Тәзә мәңзил» (26-чы дәрәс) — 1 саат; яңи сөzlәрнн өҗрәтмәк вә нитг мәшғи апармаг, мәтнин ифадәли охусуну өҗрәнмәк, -ым (-им, -ум, -үн) шәкилләләрнн һаттында мә’луматы шакирдләрә чатдырмаг; 238—240-чы чалышмаларын һәлли;

11. Рублук тәҗрәр — 1 саат;

IV руб — 17 саат

1. «Тәзә мәңзил» (26-чы дәрәс) — 1 саат; нитг мәшғи (мәтнә анд тәртиб едилмин суаллар әсасында), мәтнин мәзмунуну мәнимсәдилмәси, «Анамын иңчә-хирәм» ше’ринин әзбәр өҗрәнилмәси (чал. 242); чүмлә гурмаг вәрдишләрннн мөһкәмләндирилмәси (241, 243);

2. «Баһар нәғмәси» (27-чи дәрәс) — 2 саат; а) яңи сөzlәрнн мәнимсәдилмәси, мәтнин ифадәли охусу үзәриндә иш; рабитәли мәтн әсасында өҗрәдичи имлә: «Өрдәкләр» («Азәрбаҗчан дилиндән имлә вә ифадә җазы мәтиләри», рус мәктәбинин 2—10-чу синифләрнн үчүн, сәһ. 10); чүмләләрнн тамамламаг вә мұвафиг гәҗдәдә тәрчүмә етмәк (чал. 246—247);

б) суаллар әсасында мұсаһибә, ше’рин әзбәрләnmәси; шакирдләрнн чүмлә гурмаг, тәрчүмә етмәк вәрдишләрннн мөһкәмләндирилмәси (чал. 250—253);

3. «Бүрүн вә дил» (28-чи дәрәс) — 2 саат;

а) яңи сөzlәрнн мәнимсәдилмәси, мәтнин роллар үзрә охусу, икинчи шәхс төң мәнсубиҗәт шәкилләләрннә анд вәрдишләрнн мөһкәмләндирилмәси, шәкилләрә уҗғун тәртиб едилмин суаллар үзрә иш апармаг (чал. 256—261);

б) мәтнин мәзмунуну данышмагы өҗрәнмәк; дүгәт үзрә имлә (чал. 263); 264—267-чи чалышмалар үзәриндә иш;

4. Владимир Илич Ленин (29-чу дәрәс) — 2 саат; а) яңи сөzlәрнн өҗрәдилмәси, мәтнин ифадәли охусу; мәсдәр вә сөз бирләшмәсилә бағлы вәрдишләрнн мөһкәмләндирилмәси (чал. 269—271);

б) суаллар үзәриндә иш апармаг, мәтнин мәзмунуну мәнимсәтмәк, суаллар әсасында мәтнин мәзмунуну җазмаг; шакирдләрнн җазылы вә шифаһи нитг вәрдишләрннн мөһкәмләндирилмәси (чал. 268, 272—274);

5. «Телефонла сәһбәт» (30-чу дәрәс) — 2 саат; а) мәтнин роллар үзрә охусу, рус дилинә тәрчүмә едилмәси; Азәрбаҗчан дилинә мөхсүс снесифик сөzlәрә сәһбәт верилмәси; верилмин сөzlәр әсасында чүмләләрнн тамамламаг, мұәҗҗән сөzlәрә суал вермәҗн бачармаг (чал. 275—278);

б) нитг мәшғи (мәтнә бағлы верилмин суаллар әсасында), мәтнин мәзмунуну мәнимсәтмәк; верилмин сөzlәрнн мәҗҗәларынн илән етмәк, нечәдир?, нә нитг? суалларынн һәр биринә анд бир мисал сөлдөмәк, тәрчүмәләр етмәк (чал. 280—282);

6. «Гәһрәман иновәр» (31-чи дәрәс) — 2 саат; а) яңи сөzlәрнн өҗрәнмәк, мәтнин ифадәли охумагы бачармаг, рус дилинә тәрчүмә етмәк; сөз бирләшмәси һаттында гыса мә’лумат вермак; сөз бирләшмәсилә анд чүмлә гурмагла әлағадар вәрдишләрнн мөһкәмләндирилмәси (чал. 285—286, 288);

б) нитг мәшғи (мәтнә анд верилмин суаллар үзрә), «Улдуалара келәрсин» ше’ринн әзбәрләмәк (чал. 292); суаллар әлағадар верилмин чазабларын Азәрбаҗчан дилинә тәрчүмә едилмәси вә җазылмасы, сөз бирләшмәси вә сөzlәрнн тәрчүмә едилмәси (чал. 284, 289, 291);

7. «Җазда» (32-чи дәрәс) — 1 саат; мәңзил үзрә мұсаһибә апармаг, суаллар чазаб вермәк, «Җазда» мәвзусунда иңчәк мәтн һазырламаг; верилмин сөzlәрнн саҗларла ишләнмәсинә анд бәһәс вә бачарыгларын мөһкәмләндирилмәк (чал. 295—302);

8. «Вәтәнимиз» (33-чу дәрәс) — 1 саат; яңи сөzlәр үзрә иш апармаг, мәтнин ифадәли охусу, мәтнин мәзмунуну данышмагы өҗрәнмәк; чүмлә гурмаг, нечә? нә едир? суалларына чазаб верән сөzlәр тапмаг, тәрчүмәләр етмәклә бағлы практик ишләр (чал. 304—311);

9. Рублук вә илик тәҗрәр — 4 саат; ил әрзиндә өҗрәнилмин сөzlәрә әсасын нитг мәшғиләри апармаг, тәркибиндә снесифик сөzlәр олан сөzlәрә анд нүмунәләр тапмаг вә онлар чүмләләрдә ишләнмәк; -да, -дә; -лар, -ләр; -маг, -мә; -а, -ә; -ја, -јә; шәкилләләрннн истафадә илә бағлы вәрдишләрнн мөһкәмләндирилмәси (чал. 312—322). Җазда җазы (шакирдләрнн ил әрзиндә әдәбәт дикләрн бачарыг вә вәрдишләрнн җазымаг мәтсәдилә).

III. ШЫХӘЛИЈЕВА,
Ә. АББАСОВ.

Сөз һаггында китаб

Сөз, ондан истифада едилмәси мәсәләләринин өйрәдилмәси ибтидан синифләрдә ана дили тәдрисинин әсасыны тәшкил едән мүнүм проблемдир.

Лүгәт иши шакирдләрин нитгинин, тәфәккүрүнүн, үмуми инкишафынын тәмин едилмәсиндә, шәхсијјатия формалашмәсиндә мүнүм рол ойнайр. Лүгәт үзрә ишләр процесиндә шакирдләр дилимизин лексик зәнкивлији илә таныш олур, өз фикрини башталарына образлы, дәгиг, там чатдыра билирләр. һәр чәһәтдән өлчүлүб-бичилмиш, чазибәдәр нитг иса бөјүк тәшкилатчылыг габилијјәтинә малик олур.

Лүгәт еһтијатынын зәнкивлији, дәгиглији вә фәаллыгы һәм дә бөјүк идраки еһәмијјәтә маликдир. Әтраф әләмдәки әшја вә һадисәләрин дүзкүн гавранмасы, шакирдләрин тәбиәт вә мәмијјәт һаггында биликләрә иңәләһмәләринин дәрәчәси мәһз онларын лүгәт еһтијаты вә ондан нечә истифада етмәләри илә бағлы олур. Лүгәт үзрә системли вә мүн-тәзәм ишләр тәлимин кејфијјәтинин јүксәлдир.

Азәрбајҗан дилиндә педагожи-методик әдәбијјатда шакирдләрин лүгәт еһтијатынын зәнкивләшдирилмәси мәсәләләринә дәфәләрлә тохунмуш, бир нечә китабча вә мәғалә дәрч едилмишдир. Ләкин бу проблемин елми шәкилдә, әсәсли һәлли педагожи елмләр доктору Ј. Ш. Кәримовун ады илә бағлыдыр.

«Маариф» нәшријјаты бу ил Ј. Ш. Кәримовун «Ибтидан синифләрдә Азәрбајҗан дили дәрсләриндә лүгәт ишинин әсаслары» адлы монографиясыны чапдан бурахмышдыр. Мүәллиф әсәри јазаркән белә бир мүдләәја әсасланмышдыр: «Ибтидан синифләрдә дилин индики системлә өйрәдилмәси шакирдләрин лүгәт еһтијатынын зәнкивләшдирилмәсини кифәјәт гәдәр тәмин етмир. Лүгәт ишинин дил дәрсләриндә һәр бир мөвзу илә үзви сурәтдә бағлы вә дүшүнүлмүш системлә апарылмасы шакирдләрин лүгәт еһтијатларынын зәнкивләшдирилмәсинә, үмумијјәтлә, нитгинин инкишафында чох бөјүк фәјда верә биләр. Әтраф әләмлә танышлыг шакирдләрин лүгәт еһтијатынын зәнкивләшмәсинин мүнүм принципи олмагла онларын нитгинә күчлү тәсир көстәрив. Чоғрафи шәраитдән асылы олараг шакирдләрин лүгәт еһтијаты мүхтәлиф чүр формалашыр».

Мүәллиф әсәр боју арашдырдыгы мәсәләләрә бу чәһәтдән јанашыр, һәмин мүдләәләрә садиг галыр, О, мүхтәлиф чоғрафи шәраитдә, мүхтәлиф микромүнхидә тәһсил алаһ ушагларын лүгәт еһтијатындакы фәрги гисмән арадан галдырмаг мәғсәдилә јашадыгы јердән асылы олараг уша-

ғын нитгини зәнкинләшдирмәјин васитә вә пријомларыны арашдырмыш, лүғәт ишинин јени системини һазырламышдыр.

Лүғәт үзрә ишини тәшкили сәһәсиндәки системсизләре арадан галдырмаг үчүн мұәллимләре мәсләһәт көрүлүр әввәлчә ушагларын лүғәт еһтијатыны диггәтлә өјрәнсинләр, сонра дәрслијин ушагларын лүғәт еһтијатыны зәнкинләшдирмәјә нечә хидмәт етдијини ашқара чыхарсынлар, үчүнчү мәрһәләдә ушагларын лүғәт еһтијатына һансы јени сөзләрин дахил едилмәсинин зәрурилијини мұәјјәнләшдирсинләр, нәһәјәт бу ишин јери, васитә вә јоллары үзәриндә дүшүнсүнләр.

Мұәллифин әсәри дә тәхминән бу сәпкидә јазылмышдыр. Әсәрин I фәсли проблемини гәјулушуна һәср едилмишдир. Мұәллиф XIX әсрин 30—40-чы илләриндән индијадж рус вә Азәрбајҗан дилиндә методик вә психоложи әдәбијәтдә проблемини гәјулушуна нәзәр салмыш, мөвчуд програм вә дәрсликләрин кениш тәһлилинин вермишдир.

Дәрсликләрин лексик тәркибинин тәһлили үч истигамәт үзрә апарылмышдыр: 1) дәрсликдә ишләнмиш сөзләрин нечә дәфә тәқрар едилмәси өјрәнилмиш; 2) һәр бир мөвзунлә әлағәдар лүғәтин зәнкинләшдирилмәсинә һәср олунмаш чалышмаларын нөвләри һесапланмыш; 3) дәрсликләрдәки шакирдләре таныш олмајан вә ја аз таныш олан сөзләр әсасында тематик группаларын тәркиби имканлары мұәјјәнләшдирилмишдир.

Мұәллиф узун мүддәт кәркин әмәк сәрф едәрәк I—II синифләрин ана дили дәрсликләриндәки дил материалларында, III синфин Азәрбајҗан дили дәрслијиндә олан бүтү сөзләри кәмијјәтчә вә кәјфијјәтчә тәһлил етмишдир. Сөзләр әввәлчә нитг һиссаләринә көрә, сонра тематик группалар (чичәкләр, ағачлар, ев һејванлары, вәһши һејванлар, гүшлар вә с.) көрә тәсниф едилмиш, һәр бир сөзүн нечә дәфә тәқрар олунмасы һесапланмышдыр. Белә бир тәһлилдә мәгсәд дәрсликдәки сөзләрин шакирдләрин нитгини һазәрин һесабына зәнкинләшдирдијини ашқара чыхармаг, һәр бир мөвзу тәдрис едиләркән шакирдләрин лүғәт еһтијатыны зәнкинләшдирмәк үчүн дәрсликдәки сөзләрдән, һәмчинин олава јени сөзләрдән истифадә етмәјин сәмәрәли јолларыны мұәјјәнләшдирмәк олмушдур. Јени дәрсликләрин тәртибиндә бу, даһа бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Мұәллиф II фәсидә Азәрбајҗан дилиндә илк дәфә лүғәт ишинин лингвистик, психоложи вә педагожи әсаслары үзәриндә дајаныр. О, бурада сөз, онун сәс чәһәти вә мәнасы, лексик вә грамматик мәнасы, таммәналы сөзләр, конкрет вә мүчәррәд сөзләр, чохмәналылыг, антонимләр, синонимләр вә с. мәсәләләр үзрә дилчиликдә олан бир чох чәһәтләри ајдыналашдырмаға чалышыр вә онларла әлағәдар методик мүддәалар ирәли сүрүр. Психоложи әсаслардан бәһс едәркән мұәллифин сөз вә тәфәккүр, сөзүн харичи вә дахили чәһәти, сөз вә анлајыш, сөз вә тәсәввүр арасындагы мүнәсибәтләрин ачылмасы, онларла әлағәдар конкрет методик мұлаһизәләр диггәти чәлб едир. Лүғәт ишинин педагожи әсасларындан сөһбәт ачаркән мұәллиф лүғәт ишинин мәзмунуну вә һәмчинин мұәјјәнләшдирмәјин принципләри

үзәриндә дајаныр, «лүгәт ишин» вә «лексик иш» аңлајышлары арасындакы инчә фәргин илк дәфә елми әсасларла дәгигләшдирмәјә чалышыр, нәһајәт лүгәт үзрә ишин апарылмасына верилән тәләбләрин шәрһ едир.

Әсәрин ән дәјәрли, практик чәһәтдән аһәмијјәтли фәсиллариндән бири «Шакирдләрин лүгәт еһтијатынын хүсусијјәтләрин» адланан III фәсилдир. Бу фәсилдә мұәллифи, һәр шејдән артыг, мәктәбә кәлән једдијашлыларын лүгәт еһтијаты марағландырыр. Өзүнә гәдәрки тәдгигатларла разылашмајан мұәллиф республикамызда илк дәфә әсил елми јолла једдијашлыларын лүгәт еһтијатынын өјрәнир, онун кәмијјәт вә кејфијјәтчә тәһлилин верир. Белә бир тәһлил I синифдә дәрә дејән мұәллимләри сәфәрбәр едир, онлара ушағларын лүгәт еһтијатынын зәркинләшдирмәк сәһәсиндә истиғамәт верир. Бу фәслин ән гијмәтли һиссәләриндән бири лексик нөгсанларын тәснифидир. Мұәллиф онларча мұәллифлә елми мұбаһисәјә кирир вә лексик нөгсанларын даһа инандырычы, етибарлы тәснифини верир, нөгсанларын башвермә сәбәбләрини кәстәрир. «Лүгәт ишинин апарылмасы үчүн сөзләрин сечилмәси принципләри вә таныш олмајан сөзләрин мәнасынын изаһы пријомлары» адланан IV фәсил дә елми-практик чәһәтдән сон дәрәчә фәјдалыдыр. Мұәллиф лүгәт ишинин апарылмасы үчүн сөзләрин сечилмәси принципләрини вердикдән сонра ушағларда таныш олмајан сөзләри мұәјјәнләшдирмәк бачарыгынын инкишаф етдирилмәси мәсәләси үзәриндә дајаныр. Экспериментал јолла алынған нәтичәләр ибтидан синиф шакирдләриндә сөзә һәсәслығын, лингвистик мұнасибәтин тәрбијә едилмәсинин мүмкүнлүјүнү кәстәрир.

Мұәллиф дәрәликләрдә шакирдләрә таныш олмајан вә аз таныш олан сөзләрин дәгиг үчотуну апарыб группашдырмагла, онларын мөвзулар үзрә пәјланмасы мәсәләләринә дә тохунур. Нәһајәт, сөзүн мәнасынын изаһы јоллары, онлардан һансынын нә заман даһа сәмәрәли, ефектли олмасыны експериментал тәдгигатын көмәји илә мұәјјәнләшдирәлир.

Әсәрин V фәсли лүгәт ишинин грамматика вә орфографиянын тәдриси илә гаршылығлы алағәсинә һәср олунмушдур. Бу вә сонракы фәсилләрдә мұәллиф өзүнүн белә бир мүддәасына әсасланыр: ибтидан синифләрдә лүгәт ишин тәсадүфдән-тәсадүфә, системсиз, һәм дә бу ишә һәср олунмуш хүсуси дәрәдә дејил, бүтүн дәрәләрдә, һәр һансы дәрсин бүтүн мәрһәләләриндә апарылмалыдыр.

Мұәллиф лүгәт ишини Азәрбајҗан дили тәдрисинин бүтүн сәһәләри (фонетика, орфоэпија, грамматика, орфография, үслубијјат вә с.) илә вәһдәтдә тәшкил етмәји тәкидлә тәләб едир. Белә бир гаршылығлы вәһдәтин тәлимини кејфијјәтинин јүксәдилмәсинә тәсири фәслин әввәлиндә шәрһ едилир. Сөзүн тәркиби илә әлағәдар лүгәт ишиндән бәһс едәркән мұәллиф ејникөклү сөзләри, сөз јарадычылығы илә әлағәдар мәсәләләри инандырычы фактларла верир.

Нитг һиссәләриндән јалпыз исим, сифәт, фе'л көтүрүләрсә дә мұәллифин експериментал әлдә етдији нәтичәләрдән мұәллимләр дикәр нитг һиссәләринин тәдриси просесиндә дә истифада едә биләрләр.

Мә'лумдур ки, шакирдләрнн лүгәт еһтијатынын кеңи-
ләндирилмәсиндә јени сөзләрлә јанашы, онлара таныш ола
сөзләрнн мә'насынн дәгигләшдирилмәси вә сөздән дүзкүн
истифада етмә бачарығы да мұһым әһәмийјәтә маликлар.
Әсәрин VI фәсли «Шакирдләрнн лүгәтиннн дәгигләшдирил-
мәси вә ифадәлилији үзәриндә иш» адланыр. Бу фәсидә
мүәллиф сөзләрнн чохмә'налылығы, синонимләр вә анто-
нимләр үзәриндә иш просесиндә шакирдләрнн лүгәт еһти-
јатынын зәкииләшдирилмәси вә дәгигләшдирилмәси мәс-
ләләриннә тохувур. Бу просесдә гираәт дәрсләриндә лүгәт ү-
рә ишин бир сыра мубаһисәли мәсәләләрн ачылыр.

Әсәрин сонунчу фәсли «Ифада вә ишә јазылара һазыр-
лыг просесиндә лүгәт ишн» адланыр. Мүәллиф һазырла
педагожи иһтиманјјәти нарийәт едән мұһым бир мәсәлә
үзәриндә дајаныр: немә етмәк лазымдыр ки, шакирдләр вә
фикирләрннн мұстағил ифада етмәји бачарсылар. Мүәлли-
фин фикринчә, дилин тәдриси, о чүмләдән лүгәт үрә апа-
рылан бүтүн ишләрнн сәмәрәси шакирдләрнн ифада вә иш-
шәләриндә өзүнү бұруза вермәлидир. Бу бахымдан мүәл-
лиф експериментал тәдгигатын көмәји илә марағлы нәтижә-
ләрә кәлир. Онун тематик лүгәтин тәртиби, јени сөзләрнн
фәзәл лүгәтә дахил едилмәси һаггында фикирләрнн хүсусиә
марағлыдыр.

Беләликлә, мүәллиф ибтидан синиф шакирдләрннн лү-
гәт еһтијатынын зәкииләшдирмәк, дәгигләшдирмәк вә фәзә-
ләшдырмагын әсәсләрннн әһәтә едир.

Әсәрин кәләчәк нәшриндә изәрә алынмасы мәсәләт
көрүлән бә'зи гејдләрннннн дә бәлдирмәк истәрдик. Бирн-
чи фәсидә (сәһ. 18) мүәллиф 23 тематик грундан јалназ
бирини вериб. Онларын һамысы әһәтә олунсајды мүәллим-
ләр практик көмәк көстәриләрди. «Әлифба» дәрслијиннн
тәһлилиннн бурада верилмәмәси бир гәдәр тәәссүф доғу-
рур. Китабда тәк-тәк дә олса үслуб сәһвләрнн вә орфографик
сәһвләрә јол верилмишдир: мәсәлән, 90-чы сәһифәдә «Ша-
кирдләрнн нитгиндәки лексик сәһвләр» сәрләвһәси «Ша-
кирдләрнн нитгиндәки лексик нөгсанлар» шәклиндә кетмә-
ли иди.

Әсәри охујаркән мә'лум олур ки, мүәллиф I—III синиф
шакирдләрнн үчүн лүгәт минимум, лүгәт-орфографик мини-
мум, тематик лүгәт, синонимләр вә антонимләр лүгәти,
лексик ишләрә даир әјани вәсант вә с. һазырламышдыр.
Китабын кәләчәк, нәшриндә онларын да әһәтә едилмәси
чох фәјдалы оларды.

Белә һесаб едирик ки, Ј. Ш. Кәримовун јени моногра-
фијасы синиф мүәллимләрннннн столүстү китабына чеврилә-
чәк, дәрсликләрнн, үмумийјәтлә, ибтидан тә'лимнн тәкми-
ләшдирилмәсиндә мұһым рол ојнајачагдыр.

Ф. ӘБДУРРӘҺИМОВ.

педагожи елмәләр һәмизәли.

Јени вәсаитләр

«Маариф» нәшријјатынын чапдан бурахдығы китаблардан «Бәдән тәрбијәсинин тәдриси тәчрүбәсиндән» вә II синиф шакирдләри үчүн «Мүшаһидә күндәлији» диггәти чәлб едир.

Бәдән тәрбијәси сағламлыг вә көзәллијин рәһинидир. Буна көрә дә партија вә һөкүмәтимиз бәдән тәрбијәси вә идманын дурмадан икинишә етдирилмәсинә бәјүк гәј-гә кәстәрилләр.

Артыг бәдән тәрбијәси вә идман һәјәтимыза мөһкәм дахил олмуш, күндәлик мәшгулијјәтимизин әј-рилмаз тәркиб һиссәләриндән би-рини чеврилмишдир. Белә бир шә-раитдә бәдән тәрбијәси вә идма-нын тәдриси методларыны даһа да тәкмилләшдирмәк мәктәблә-рин гаршысында дурак вачиб мә-сәләләрдән биридир. Һазырда бә-дән тәрбијәсинин тәдриси тәчрү-бәси сәһәсиндә зәнкин тәчрүбә гә-занан мәктәбләримиз аз дејил. Һә-мин тәчрүбәни өјрәниб үмумиләш-дирмәк, елми-методик бахым-дан тәһлил етмәк чох фәјдалы оларды. Буна көрә дә Азәрбајҗан Елми-Тәдҗигат Педагожи Елмләр Институтунун әләгәдар шә'бәси һәмин мәсәлә илә марағланмыш вә республикамызын габагчыл бә-дән тәрбијәси мүәллимләринин дәрсә верилән мүасир тәләбләрә ујғун олараг тә'лими нечә тәшкил етмәләриндән бәһс едән методик вәсаит һазырламышдыр. Бу вәсаит-дә I—VIII синифләрдә бәдән тәрби-јәси үзрә габагчыл мүәллимләрин иш тәчрүбәси үмумиләшдирилмиш, һабелә ибтидан һәрби һазырлыг дәрсләринин тәшкили вә кечирил-мәсинин сәмәрәли јоллары шәрһ олунмушдур.

Орта үмумтәһсил мәктәбинин ибтидан синиф, бәдән тәрбијәси вә ибтидан һәрби һазырлыг мүәл-лимләри һәмин вәсаитдән I—III синифләрдә бәдән тәрбијәсинин сә-мәрәлилијини јүксәлтмәјин бә'зи шәртләри, дәрс заманы шакирдлә-рин фәалијјәтинин дүзкүн тәшкил олунмасы, хусуси тибби груп ша-

кирдләри үчүн мәшғәләләрин кә-чирилмәси јоллары илә та-ныш ола биләрләр.

Бу јени вәсаит республикамызда бәдән тәрбијәси тәдрисинин мүа-сир тәләбләр сәвијјәсинә чатды-рылмасы үчүн габагчыл мүәллим-ләрин иш тәчрүбәсини үмумиләш-дирәрәк кениш јаймағ сәһәсиндә кезәл тәшәббүс кими гијмәтләнди-рилмалидир.

Мүшаһидә һәјәти дәриндән өј-рәймәкдә бәјүк рол ојнајыр. Дүн-јакөрүшүнүн дәринләшдирилмә-синдә, дәрс просесиндә газанылан нәзәри билијин практикадан кеч-риләрәк јадлашда даһа да мөһ-кәмләндирилмәсиндә мүшаһидәни һеч нә әвәз едә билмәз. Буна нә-зәрә алараг алимләримиз мүшаһи-дә күндәликләриндән истифадә етмәји зәрури мәсәлә кими ирәли сүрмүшләр. Будур, белә мүшаһи-дә күндәликләрдән бири бәјүк тиражла чапдан бурахылмышдыр. II синиф шакирдләри үчүн нә-зәрдә тутулан һәмин «Мүшаһи-дә күндәлији»ни Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин әмәкдашы Мәһәббәт Чаббаровә тәрғиб етмишдир. Бу вәсаит II синиф шакирдләри-нин дүнјакөрүшүнә, јаш психоло-кијасына вә мүшаһидә имканлары-на ујғун шәкилдә һазырланмыш-дыр. Онун нечә фәјдалы олдуғу барәдә ушағлара мурачиәтлә јә-зылмыш үчүнчү сәһифәсиндән дә мүүјјән мә'лумат алла етмәк олар. Һәмин мурачиәтдә дејилир: «Әзин ушағлар! Әкәр өз өлкәнизин тә-биәтинин зәнкин көзәлликләрини дәрк етмәк истәјирсинизсә, мүша-һидә күндәлијиндә мунтәзәм гејд-ләр апарын. Бу, сизә битки вә һеј-ванат әләми илә таныш олмагда, илин фәсилләри илә әләгәдар ан-ларда баш верәчәк дәјишикликлә-ри мүшаһидә етмәкдә көмәк едәр».

Мүәллимләримиз бу «Мүшаһидә күндәлији»нин әһәмијјәтини нәзәрә алараг шакирдләрин ондан сә-мәрәли истифадә етмәләринә пәил олмалыдырлар.

**„Ибтидан мектеб və мектебәгәдәр тәрбијә“
мәчмуәсинин 1978-чи ил нөмрәләриндә дәрч
едилмиш материалларын кестәричиси**

	№ сәһ.		едилмәси və Коммунист Партиясы һаггында илкин тәсәввүрләрин формалашдырылмасы		
Азәрбајҹан ССР-ин Дәвләт Гимни	3	3		4	7
Азәрбајҹан мұәллимләринин VI гурултајы вә вәзифәләринин Елми чәһәтдән әсасландырылмыш конкрет програм	4	3	Кәримов К. — Морфолокијада анд анлајышларын мәнимсәдилмәсинин психолокијасы	4	12
Кәримов Ј. — Ана дилинин тәдриси процесиндә тәтбиг едилен тәлим методлары вә онлардан истифадә һаггында	1	3	Кәримов Р. — Рус дилиндән илк морфолокија вәрдишләринин формалашдырылмасы	5	16
Мәктәблиләрә аақәмизин Әсас Гануну һаггында	2	5	Мәммәдов Ә. — I синиф шакирдләринә нитг сәсләрини ешитмә вәрдишинин ашыланмасы	1	9
Мәктәбдә ибтидан тәлимни тәкмилләшдирилмәси	1	6	Мәммәдов С. — Азкомплектли мәктәпләрдә иштин тәшкилинин бәзи мәсәләләри	2	18
Пионер баш дәстә рәһбәри	5	4	Мәммәдов Ш. — Ана дилинин өјрәдилмәсиндә тәәсири васитә	3	20
Совет мұәллимләринин али мәчилисиндә	6	3	Мустафајев М. — Ифадәли оху естетик тәрбијәнин мұһүм васитәси кими	1	14
ССРИ-нин Дәвләт Гимни	5	3	Нурешов А., Әлишев Ә. — Мәсәдә һәлли процесиндә шакирдләрин йәрәдчы ишләри	4	20
Фәиләрин тәдриси			Пиримова М. — Синифдәнхарич гираәтин йекунлашдырылмасына һәср едилмиш дәрсин гурулушу вә мәзмуну	3	22
Аббасов А. — ССРИ Конституциясынын өјрәдилмәсинә даир	2	3	Рәһимов А. — I синифдә мұшаһидәләр әсасында шакирдләрин моноложи нитгини ишкишаф етдирмәјин бәзи мәсәләләри	5	8
Абдулкәримов Т. — Табиәти өјрәнәк вә мұһафизә едәк	4	9	Мәммәдов Ә. — Ешитмә-тәләффүзетмә вәрдишләринин нитг фәзалијәтинин башга сәһәләри илә әләгәси	6	5
Бабајева Т., Сејидов Г. — I синифдә мусигинин тәдрисинә даир	6	12	Сағымбәјова П. — Ријазин терминләрин тәһлили—онларын мәнимсәнилмә васитәси кими	3	26
Гулијева С. — Азәрбајҹан дили дәрсләриндә мустәгил ишләрин тәшкили һаггында	6	24	Садыгов Н., Ибраһимов Ф. — III синифдә һәндәсә элементләринин өјрәдилмәси	5	19
Әлијева З. — Јени биликләрин верилмәси процесиндә кечмиш биликләрин тәкряри тәчрүбәсиндән	4	16	Садыгов Ф. — Мусиги дәрсләринин тәшкили тәчрүбәсиндән	4	32
Әлијева С. — I синифдә јазылмыш чәтин сөзләрин мәнимсәнилмәсиндә шакирдләрин фонетик һазырлығынын ролу	6	30	Сејидәлијева З. — Ибтидан синифләрдә ријазин викториналарын кечирилмәси методикасы	6	17
Әлијев И., Мейдәјев Б. — Ријазин дәрсләриндә проблемин йәрәдилмәси һаггында	2	14	Сәмәдов А. — Нағылларын тәдриси һаггында	1	18
Әлијев С. — Јазылмыш чәтин сөзләр үзәриндә иш процесиндә мұһајсә	4	16	Смогина Л. — Дидактик ојунлар вә онларын тәдрис-тәрби		
Әһәдов Р., Һасәнов Ј. — Әјләнчәли мәсәләләр вә ријазин ојунлар	6	8			
Немиханов М. — Кичик мәктәблиләрин идрәк имканларына даир	5	27			
Кәрәмголу С. — Шакирдләрдә Ленинә мәһәббәтин тәрбијә	6	32			

ја просесинә дахил едилмәси принципләри	4	27
Тағыјев Ш. — Шакирдләре фи- кирләринин доғрулуғуну сү- бүт етмәк бачарығынын ашы- ланмасы	6	20
Холмиза К. — Әмәк тәлимн дәрсләриндә шакирдләрин мүстәсил ишләринин тәшкил етмәк үчүн дидактик матери- алларын тәтбиги	1	26
Һәмидов С. — «Ғалымлы бәл- мә» мөвзусунун тәдрисинә даир	2	23
Һасанов Р. — Бәдән тәрбијәси дәрсләринин сәмәрәли тәшкил ишләри	1	23
Чаббарова М. — Тәбиғәтә екс- курсия һағында	4	23

Мәктәбәгәдәр тәрбијә

Ахундова С. — Оғун просесин- дә ушағларын психи ин- кишафы	4	58
Бәјүмәндә олан нәслин тәрбијә- си кешиндә	5	58
Вәлијева З. — Ушағ бағчасына кәлмәјән ушағларын тәрбијәси һағында	5	52
Әскәрова Р. — Ушағларын тәр- бијәсиндә әмәк вә оғунларын ғаршылығы алағәси	3	47
Әһмәдова А., Мохун Л. — Нитг инкишафы вә әтраф аләмлә танымшылығ үзрә програм материалларынын белкүсү	2	57
Күнәшли Н. — Ајы баласы (ушағ бағчаларында кукла те- атры үчүн)	5	60
Мәммәдова Л. — Бағча илә мәктәбин ишиндә вәрислик тәдрүбәсиндән	4	49
Мәммәдова Ш. — Тәсвири фәа- лијәт мәшғәләләриндә ушағ- ларын мүстәғиллији	4	54
Мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә бәлмәси	6	44
Нәһмәтова Р. — Идман мәшғә- ләләриндә ушағын һәрәкәт- етмә фәаллығын артырмағ үчүн апарылан ишләре даир	1	43
Рәјон мәктәбәгәдәр методкаби- нетинин тәртибатына даир төвсијәләр	6	51
РХМШ-нын нәзәриндә ичтиман мәктәбәгәдәр методкабинетин тәшкилинә даир төвсијәләр	6	50
Ушағ бағчасынын иллик планы- нын тәртиб едилмәсинә даир төвсијәләр	6	48
Ушағларын вә валидәләрин сә- лимлиси	1	30
«Ушағ бағчасында тәрбијә програмы»на даир методик кәстәришләр	1	32
«Ушағ бағчасында тәрбијә прог- рамы»на даир методик кәстә- ришләр	2	54
«Ушағ бағчасында тәрбијә прог-		

рамы»на даир методик кәстә- ришләр	3	40
Һәшимова М. — Ушағларын тәрбијәсиндә валидәјинин шәх- си нүмунәси	4	61
Һүсәјнова Р. — Бағчанын бәјүн групларында сәј тәлимн	3	46
Чавадов З. — Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндә ес- тетик тәрбијәнин бә'зи јолла- ры	5	54
Чәфәрова Е. — Мәктәбәгәдәр јашлы ушағлары бәјнәлми- ләл руһда тәрбијә едәк	1	41
Чәфәри Б. — Ушағын тәрбијә- синдә кичик мәсәлә јохдур	3	44
Шустов А. — Ушағ бағчасы халғ маарифинин башланғыч мәрһаләсидир	5	47

Тәрбијә мәсәләләри

Әлијев Т. — Кичик јашлы оху- чуларын мүтәлиғ мәдәнијјә- тинә даир	4	45
Әһмәдов Б. — Естетик тәрбијә илә әхлағ тәрбијәсинин алағә- синә даир	6	36
Зәјналлов С. — Тәбиғәтшүнаслы- ғын тәдрисиндә доғма дијара мәһәббәт тәрбијәси	4	40
Исмајылов А. — Аиләдә ушағ- ларын әхлағ тәрбијәси	6	40
Макаренко А. — Әмәкдә тәрби- јәгә даир	5	35
Радзинилловскаја Л. — Ша- кирдләрин тәрбијәсиндә оғу- нун ролу	4	36
Һәсанов К. — Кичик јашлы мәктәбәләрнин әхлағ тәрби- јәси	5	41

Мәсләһәт

Алты јашлы әзәрбајҗанлылар- дан комплекләшдирилмиш һазырлығ синифләри үчүн рәсм, јашма, аппликасија үз- рә програм материаллары- нын планлашдырылмасы	5	65
Тәркиби әзәрбајҗанлылардан ибарәт експериментал синиф- ләрдән кәлмиш ушағларла комплекләшдирилмиш I си- нифләр үчүн програм матери- алларынын планлашдырыл- масы (ана дили, ријазийјат)	3	54
Тәркиби әзәрбајҗанлылардан ибарәт һазырлығ синифләрин- дән кәлмиш ушағларла комп- лекләшдирилмиш I синифләр үчүн ана дилиндән програм материалларынын планлаш- дырылмасы	3	59
Һазырлығ синифләри үчүн әт- раф аләмлә танымшылығ үзрә програм материалларынын планлашдырылмасы	1	63
Һазырлығ синифләриндә бәдән тәрбијәси мәшғәләләри үчүн		

программ материалларынын планлашдырылмасы	3	66
Һазырлыг синафларинда гураш- дырма мошгелелери учун программ материалларынын планлашдырылмасы	3	72
Рус мактабларинин ибтидаи синафларинда Азербайчан дилиндон программ матери- алларынын планлашдырыл- масы	6	66

Мүаллимларин шохси тәһсил

Әлијев К. — Ибтидаи синаф- ларда услуб масалаларинин тәдриси тарихиндон	1	51
Сәмәдов А. — Ибтидаи мактаб- ларда Л. Толстојун әјрәнил- мәси тарихиндон	5	67

Педагогик мактаб һајаты

Анисимов В. — Педагогик инс- титутларга тәбул һаггында	1	48
Әлијев К. — Мәзунларга әла- ғә илимизини мұһүм саһәлә- риндон бири кими	1	48
Крисјук С. — Педагогик мактаб шакирдларинин күнү узакыл- мыш группларда ишләмәје һа- зырланмалары һаггында	3	50
Николанчева А. — Методика дәрсләриндә	2	67
Шакирдларин педагогик тәчрү- бәсинә рәһбәрлик	6	54

Программ вә дәрсликлар мұзакирә едиләр

Мәһдијева Р. — Бир дәрслик һаггында	6	59
Рәзәјева Л. — Мүаллимларин үрәк сөзләри	3	77
Султанова Ш., Рәһимов А. — «Ана дили» дәрселији һаггында	1	58
Фәтәлијев Х. — Ана дили дәрс- ликләриндә һәрби-вәтәнпәр- вәрлик тәрбијәси	3	74

Мүлаһизәләр, тәклифләр

Кәримов Ј. — Ибтидаи синаф- ларда ана дили (гирәт) вә Азербайчан дилиндон тәлим јүкүнүн јүнкүлләшдирилмәси һаггында	5	72
---	---	----

Көркәмли сәнәткарларымыз

Рәзәбов О., Иманов Р. — Зама- нәмизин бәјүк бәстәкары	2	74
Шәфәғ Р. — Маһны устады	1	54

М. Мүшфигини анадан олмасынын 70 иллији

Ағәзәдә А. — Ушаг шә'ринин јарадычыларындон бири	4	69
---	---	----

Л. Толстојун анадан олмасынын 150 иллији

Агајев Ә., Сафијев Н. — Синаф- дәһарич оху дәрсләриндә		
---	--	--

Л. Толстојун ушаг әсәрләрин- дәи истифада едилмәсинә да- ир	4	65
---	---	----

Бизим иш јолдашларымыз

Ғабәгчыл тәчрүбәни јарадан- лар	6	62
Салманов Н. — Јарадычылыг- ла ишләјәндә	5	63
Тағыјева Р. — Ишкүвар мұәл- лим	4	60

Ушаглар учун јазылмышдыр

Рәфизәдә М. — Јени шә'рләр	1	70
Толстојун кичик һәкәјәләри	1	70
Чаббарзәдә З. — Нисан	1	70
Чавадлы Ч. — Јени шә'рләр	4	70
Шәфәғ Р. — Баһар тәрәнәләри	2	70
Шәфәғ Р. — Мусиги әлифбасы	5	70

Тәягид вә библиографија

Бағыров Н. — «Ибтидаи синаф- ларда бадәи тәрбијәси дәрслә- ри»	4	71
Вәлијева З. — Дәјәрли мето- дик вәсәнт	1	71
Әбдүррәһимов Ф. — Сөз һаг- гында китаб	6	71
Јени методик вәсәнтләр	6	71

Хәбәрләр вә мә'луматлар

Гулијев А. — Мүаллимлар ме- тодик әсәри мұзакирә едир- ләр	4	72
Рәзәјева Л. — Охучуларла ко- руш	4	72
Тағыјев Ш. — Умумиттифағ се- минәр мұшавирә	3	72

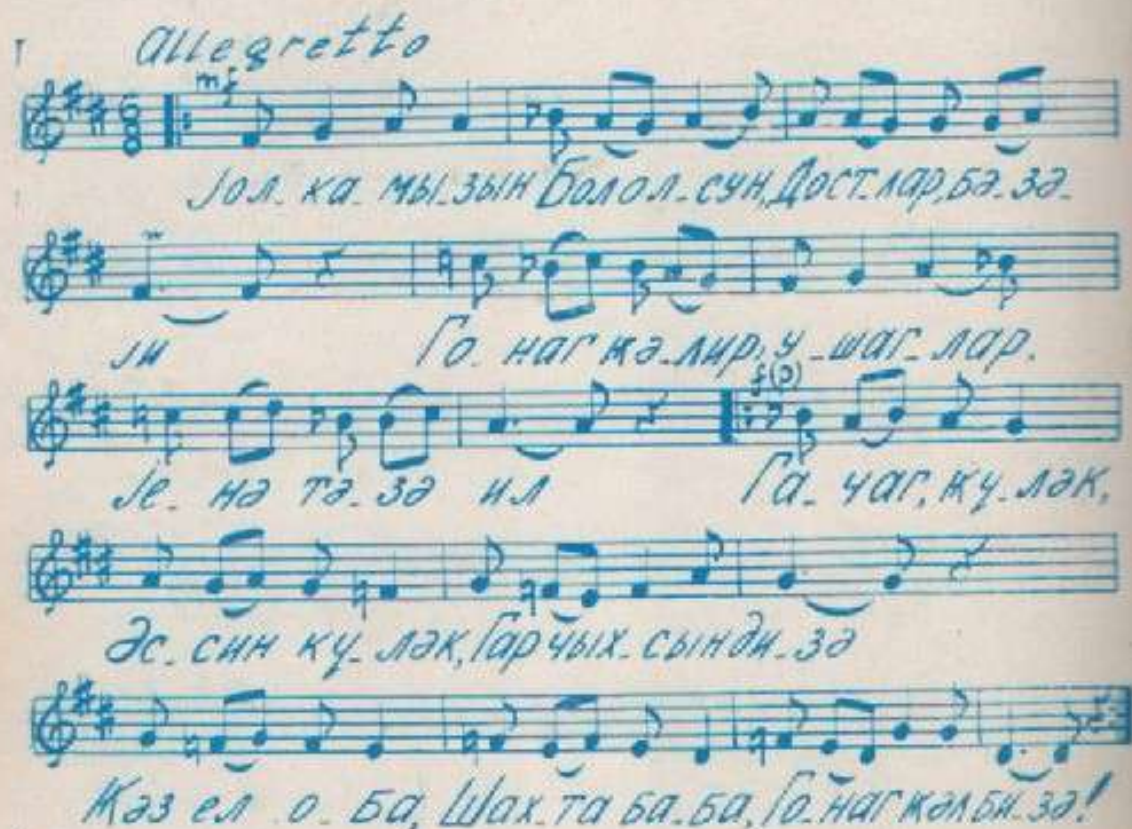
ЕПК—1977

Вәлијева Н. — Гирәт дәрслә- риндә мұстәгил ишләр	3	47
Гулијева З. — Ана дили дәрс- ләриндә мұгајисә пријому- дан истифада тәчрүбәсиндон	2	38
Әскәрова Ј. — Ријазийјат дәрс- ләринин интенсификашдирил- мәси тәчрүбәсиндон	3	72
Кәримова Н. — Тә'лим метод- ларынын тәрбијәдичи харак- тери һаггында	2	49
Мәһдијева Р. — Тә'лим просе- синдә дидактик материал вә техники вәсәтәдәи истифада	2	45
Османов З. — Ријазийјатин тәдрисиндә проблемли тә'лим- дон истифада	2	72
Тәмојев Ч. — Мұстәгил ишлә- рини тәшкилиндә техники вә- сәтәләрин инкешәфетдиричи ролу	2	48
Һүсәјнов Р. — Тә'лим матери- алларынын тәкмилләшдирил- мәсинин мұһүм проблемләри	3	29
«Ибтидаи мактаб вә мактаба- дәр тәрбија» мәчмүәсинин 1978-чи ил нәмрәләриндә дәрч едилмиш материалла- рын кәстәричиси	6	73

ЛОЛКА МАҢНЫСЫ

Сөзләри: З. Чаббарзадени; музигиси: Р. Шәфәгиндир.

Allegretto

Лолкамызын бол олсун, Достлар, ба, ба.
 Го, нагжәлир, ушаглар.
 Је, нә тә, ба ил Га, чаг, күләк,
 Әс, син күләк, Гарчык, сынды, ба.
 Кәз ел, о, ба, Шахта ба, ба, Го, нагжәлир, ба!

Лолкамызын бол олсун
 Достлар, ба, ба,
 Го, нагжәлир, ушаглар,
 Је, нә тә, ба ил,
 Га, чаг, күләк,
 Әс, син күләк,
 Гарчык, сынды, ба,
 Шахта ба, ба,
 Кәз ел-оба,
 Го, нагжәлир, ба.

Лолкамын атрафында
 Балача Чејран
 Бахыр кур ишиглара
 О, чејран-чејран,
 Га, чаг, күләк,
 Әс, син күләк,
 Гарчык, сынды, ба,
 Шахта ба, ба,
 Кәз ел-оба,
 Го, нагжәлир, ба.

Чејран ғызым тәк дејәт
 Бу ғыш ахшамы,
 Нәгмә дејир, рәгс едир
 Ушаглар һамы...
 Га, чаг, күләк,
 Әс, син күләк,
 Гарчык, сынды, ба,
 Шахта ба, ба,
 Кәз ел-оба,
 Го, нагжәлир, ба.

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

(Сборник методических статей)

ВЫПУСК 6

Приложение к журналу

«АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ»

Баку — 1978